

BELGİ DERGİSİ

Pamukkale Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi

Makaleler

- Ali Dikici**472
Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Polisinin Alman ve Avusturya
Polis Teşkilatları ile İşbirliği (1923-1938)
- Tahir Kodal** 496
Cumhuriyet Döneminde Denizli-Honaz'da Nüfus (1923-2013)
- Ayşegül Aydın**538
Avrupa Birliğinin Uluslararası Göç Politikaları Bağlamında Almanya
ve Almanya'daki Mülteciler
- Dilşen İnce Erdoğan** 552
American Board of Commissioners For Foreign Mission (ABCFM)
Near East Relief'e Amerikan Misyonerlerinin Anadolu'daki
Faaliyetleri
- Umut Karabulut-Ömer Faruk Özkul**568
II.Meşrutiyetin İlanından Tatil-i Eşgal Kanunu'na (1909) Osmanlı
Payitahtında İşçi Hareketleri
- Hakan Altın** 580
XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ne Yapılan Çerkes Göçleri (Çerkes
Sürgünü)
- Berrin Bayburt-Doğan Duman** 592
Türkiye'de Ortaokul 5-6-7 Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Müfredatında
Kadın Hakları Eğitimi
- Yazım Kuralları** 608

BELGİ
DERGİSİ

Cilt/Volume 2

Sayı/Number 14

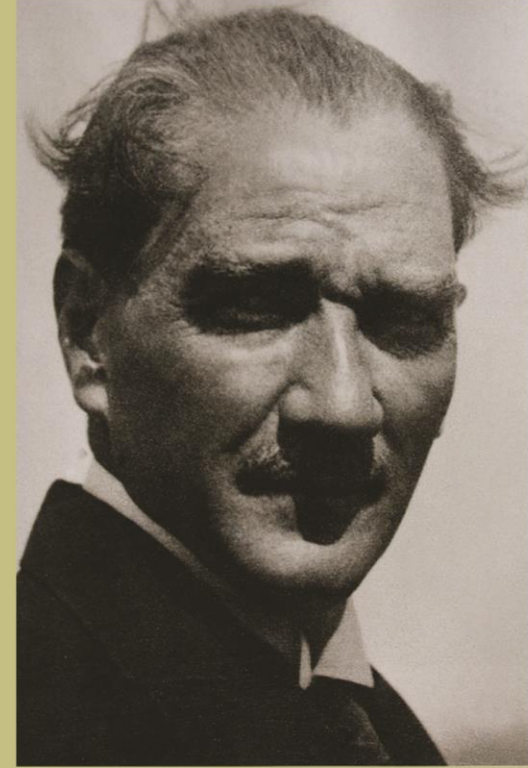
Yaz/Summer 2017

ISSN 2146-4456

BELGİ DERGİSİ

Pamukkale Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi

Cilt/Volume 2 Sayı/Number 14 Yaz/Summer 2017

ISSN 2146-4456

BELGİ DERGİSİ

Pamukkale Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

Cilt/Volume 2 Sayı/Number 14 Yaz/Summer 2017

Sahibi/Owner
Merkez adına Müdür
Doç. Dr. Ercan HAYTOĞLU

Editörler/Editors
Prof. Dr. Mithat AYDIN-Okt. Cengiz AKSEKI

Yayın Kurulu/Editorial Board
Prof. Dr. Süleyman İNAN
(Pamukkale Üniversitesi-Eğitim Fakültesi)
Prof. Dr. Mithat AYDIN
(Pamukkale Üniversitesi-Eğitim Fakültesi)
Doç. Dr. Ercan HAYTOĞLU
(Pamukkale Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi)
Doç. Dr. Tahir KODAL
(Pamukkale Üniversitesi-Eğitim Fakültesi)
Doç. Dr. Umut KARABULUT
(Pamukkale Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi)

Kapak Resmi/Picture of Cover
Kaynak: Fotoğraflarla Atatürk, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt
(ATASE) Başkanlığı Yayınları, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 2011

**Dizgi ve Kapak Tasarımı/Typographical and
Cover Design**
Öğr. Gör. Gülderen ÇAVUŞ

Basım Yeri ve Tarihi/Place and Date of Printing
Denizli-01.07.2017

İletişim için Kurumsal E-posta:
belgidergisi@pau.edu.tr

BELGİ Dergisi, Asosindex ve Sobiad tarafından taranmaktadır.

İletişim Adresi/Contact Adresse
Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma
ve Uygulama Merkezi (Dergi Editörlüğü)
Kınıklı Yerleşkesi 20070, Denizli

Belgi (ISSN 21464456), yılda iki kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Her hakkı saklıdır. Dergide yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

DANIŞMA VE HAKEM KURULU/ADVISORY AND EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Erdal AÇIKSES (Fırat Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet AKGÜN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet ALPARGU (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Kemal ARI (Dokuz Eylül Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mithat AYDIN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN (Atatürk Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Atatürk Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Engin BERBER (Ege Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Üçler BULDUK (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Zafer ÇAKMAK (Fırat Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ (Ege Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK (Türk Tarih Kurumu/TÜRKİYE)
Prof. Dr. H. Aliyar DEMİRCİ (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Orazpolat EKEBAHARLI (TÜRKMENİSTAN)
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN (İstanbul Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Yavuz ERCAN (Emekli Öğretim Üyesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet EVSİLE (Ondokuz Mayıs Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Önder GÖÇGÜN (Emekli Öğretim Üyesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Sadettin GÖMEÇ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Necdet HAYTA (Gazi Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Osman HORATA (Hacettepe Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Süleyman İNAN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Bekir KOÇ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Enver KONUKÇU (Atatürk Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Necmettin Erbakan Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Solmaz RÜSTEMOVA (AZERBAJCAN)
Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Satay SIZDIKOVA (KAZAKİSTAN)
Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Enis ŞAHİN (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ (Hacettepe Ün./TÜRKİYE)
Doç. Dr. Roza ABDİKULOVA (KIRGIZİSTAN)
Associate Professor Gheorghe CALCAN (ROMANYA)
Doç. Dr. Ercan HAYTOĞLU (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Doç. Dr. Umut KARABULUT (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Doç. Dr. Tahir KODAL (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Associate Professor Gavriil Preda (ROMANYA)
Doç. Dr. İsmail TÜRKOĞLU (Mimar Sinan Ün./TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Veysi AKIN (Trakya Ün./TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Kemal DAŞÇIOĞLU (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Nevzat GÜNDAĞ (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Günver GÜNEŞ (Adnan Menderes Ün./TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Zülal KELEŞ (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet MEHMETEFENDİOĞLU (Dokuz Eylül Ün./TÜRKİYE)

BU SAYININ HAKEMLERİ/BOARD OF REFEREES FOR THIS VOLUME

Prof. Dr. Ahmet ALTINTAŞ (Afyon Kocatepe Üniversitesi/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Kemal ARI (Dokuz Eylül Üniversitesi/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Mithat AYDIN(Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN (Atatürk Üniversitesi/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Zafer ÇAKMAK (Fırat Üniversitesi/TÜRKİYE)

Prof.Dr. Süleyman İNAN (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Durmuş AKALIN (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Giray Saynur DERMAN (Sakarya Üniversitesi/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Ercan HAYTOĞLU (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Umut KARABULUT (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Tahir KODAL (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)

Doç. Dr. İsmail TÜRKÖĞLU (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/TÜRKİYE)

Yrd. Doç. Dr. İbrahim ALKAN (Kırklareli Üniversitesi/TÜRKİYE)

Yrd. Doç. Dr. Nebahat ARSLAN (Kafkas Üniversitesi/TÜRKİYE)

Yrd. Doç. Dr. Necdet BİLGİ (Celal Bayar Üniversitesi/TÜRKİYE)

Yrd. Doç. Dr. Elvan GÜNEL (Anadolu Üniversitesi/TÜRKİYE)

Yrd. Doç. Dr. Feyyaz KARACA (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)

Amaç ve Kapsam

Belgi, Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından yayımlanan yakın dönem Osmanlı Tarihi, Atatürk ve Cumhuriyet dönemini içeren özgün, bilimsel makalelere yer verir. Uluslararası hakemli bir dergi olan Belgi, kış ve yaz olmak üzere yılda iki defa yayımlanır.

Yayımlanacak yazılarda bilimsel araştırma ölçütlerine uyma, alana bir yenilik getirme ve başka yerde yayımlanmamış olma şartı istenir. Yayımlanmamış olmak şartıyla daha önce bilimsel toplantılarda sunulmuş olan bildiriler de kabul edilebilir.

İÇİNDEKİLER

Makaleler

- Ali Dikici** **472**
Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Polisinin Alman ve Avusturya
Polis Teşkilatları ile İşbirliği (1923-1938)
- Tahir Kodal** **496**
Cumhuriyet Döneminde Denizli-Honaz'da Nüfus (1923-2013)
- Ayşegül Aydın** **538**
Avrupa Birliğinin Uluslararası Göç Politikaları Bağlamında Almanya
ve Almanya'daki Mülteciler
- Dilşen İnce Erdoğan** **552**
American Board of Commissioners For Foreign Mission (ABCFM)
Near East Relief'e Amerikan Misyonerlerinin Anadolu'daki
Faaliyetleri
- Umut Karabulut-Ömer Faruk Özkul** **568**
II.Meşrutiyetin İlanından Tatil-i Eşgal Kanunu'na (1909) Osmanlı
Payitahtında İşçi Hareketleri
- Hakan Altın** **580**
XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ne Yapılan Çerkes Göçleri (Çerkes
Sürgünü)
- Berrin Bayburt-Doğan Duman** **592**
Türkiye'de Ortaokul 5-6-7 Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Müfredatında
Kadın Hakları Eğitimi

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TÜRK POLİSİNİN ALMAN VE AVUSTURYA POLİS TEŞKİLATLARI İLE İŞBİRLİĞİ(1923-1938)

THE COOPERATION OF TURKISH POLICE WITH GERMAN AND
AUSTRIAN POLICE ORGANIZATIONS DURING THE FIRST PERIOD OF
TURKISH REPUBLIC (1923-1938)

Ali DİKİCİ*

Öz

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte hükümetlerin takip edecekleri politikaların belirlenmesi, modernleşme ve yenileşme çabaları, bilgiye duyulan ihtiyaç ve bilimsel gelişmelerin takip edilerek uygulamaya geçirilmesi, hemen her kurumda olduğu gibi Türk Emniyet Teşkilatı'nda da kendini hissettirmiştir. Nitelik ve nicelik olarak Türk Polis Teşkilatı'nı istenilen seviyeye getirerek, bu hususla ilgili mevzuattaki eksiklikleri giderme başlıca amaç olmuştur. Polis teşkilatını yeniden yapılandırma, polis eğitimindeki kaliteyi artırma gibi belli başlı konularda odaklanan bu yenileştirme çalışmalarının bir sonucu olarak, Türk polisinin, Avrupalı ülkelerindeki meslektaşlarının tecrübe ve eğitimlerinden faydalandırılması planlanmıştır. Bunun için polislerin yurt dışı eğitimi almaları, yabancı uzman istihdamı, tercüme ve teknolojik transfer gibi uygulamalar takip edilmiştir. Osmanlıdan Cumhuriyet Hükümetlerine tevarüs eden bu politika, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yoğun bir şekilde devam ettirilmiştir. Bu bildiride bahsi geçen dönem içerisinde Alman ve Avusturya polis teşkilatları ile gerçekleştirilen işbirliği çerçevesinde Türkiye'de istihdam edilen Alman ve Avusturyalı polis uzmanlar ile eğitim amacıyla bu ülkelere gönderilen Türk polislerinin çalışma ve eğitimleri araştırılmaya ve tespate çalışılacaktır. Türk Emniyet Teşkilatı'nın arşiv belgeleri ve yayınladığı eserler bu çalışmanın ana kaynağı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Cumhuriyet Dönemi, Yabancı Uzman, Türk Polisi, Alman ve Avusturya Polisi*

Abstract

Following the establishment of the Republic of Turkey in 1923, the determination of the policies that the governments would pursue, modernization and renovation efforts, need for the knowledge, following the scientific developments and putting them into practice, were felt in the Turkish Police as well as in almost every institution. The primary aim was to eliminate the deficiencies in the relevant legislation to bring the Turkish Police Organization to the desired level in quality and quantity. The consequence of these renovation aims including restructuring the police force and increasing the quality of police training has been an effort of Turkish police officers to benefit from the experience and training of their colleagues in European countries. For this, efforts have been made to implement some practices such as training of the Turkish police officers in Europe, employment of foreign experts in Turkey, translation and technological transfer to Turkey. This policy, which was inherited from the Ottoman Empire to the governments of the Republic, was continued intensively during the first period of the Turkish Republic. In this essay, the German and Austrian police experts employed in Turkey and the Turkish police officers sent to these countries for training during this period will be examined within the context of cooperation with the German and Austrian police organizations. The police archive documents and the publications of the Turkish Police Organization will be the main source of this work.

Keywords: *Republican Era, Foreign Experts, Turkish Police, German and Austrian Police*

*Doç. Dr., Ankara, alidikici40@yahoo.com.tr

GİRİŞ

Cumhuriyetin ilk yıllarında hedeflenen batı yaşam ve uygarlık düzeyine ulaşmak için gerçekleştirilen inkılapları sürdürebilmek ve kurulan yeni devletin ayakta kalabilmesi için hemen her alanda olduğu gibi iç güvenlik alanında da ciddi reformlara gereksinim olduğu bilinmektedir. Ancak Atatürk ve kadrosu, iç güvenliğin istenen düzeyde sağlanabilmesi için mevcut kapasitenin yeterli olmadığını farkındaydı. Çünkü Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Türkiye, personel, araç-gereç ve yasal düzenlemeler açısından zayıf ve etkinliğini yitirmiş bir polis teşkilatı devralmıştır. Bu nedenle Cumhuriyet döneminde yeni bir polis teşkilatı kurma çabasıyla birlikte, bilimsel bir polislik anlayışını tesis etme çabası ön plana çıkmıştır.

Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne tevarüs eden Türk modernleşme stratejisine göre hedeflenen reformları gerçekleştirebilmek ve yeni ve modern bir polis teşkilatı oluşturabilmek için Avrupalı uzmanların yardım ve desteğine ihtiyaç vardı. Bu amaçla Osmanlı döneminden bu yana hemen hemen tüm Avrupa ülkelerinin uzmanları ile yürütülen bu işbirliğinin, Birinci Dünya Savaşı'nda Alman Polis Teşkilatı ile kesintiye uğramadan devam ettirildiği, Cumhuriyet döneminde de birçok alanda olduğu gibi polislik konusunda da Türk polisinin Alman polisinin tecrübelerinden yararlanmaya çalıştığı görülmektedir. Almanya'nın yanı sıra aynı ekol polislik anlayışının hâkim olduğu Avusturya polisinin bilgi birikiminden ve tecrübelerinden de yararlanma çabası gözlenmektedir.

Bu makale, cumhuriyet döneminde bir anlamda şartların getirdiği zorunlulukların bir sonucu olarak Türkiye'de istihdam edilen Alman ve Avusturyalı polis uzmanların çalışmaları, eğitim faaliyetleri ve Türk Polis Teşkilatı'nın kurumsal kimliğinin oluşumu üzerindeki etkilerinin yanı sıra, bu ülkelere eğitim ve araştırma maksatlı gönderilen Türk polislerini de incelemeyi amaçlamaktadır.

Türkiye'de istihdam edilen yabancı polis uzmanları ile ilgili olarak hemen hemen yok denecek kadar az sayıda yayın yapılmıştır. Bu çalışmamız 1923-1938 yılları arasında Türkiye'de istihdam edilen uzmanlar ekseninde Alman ve Avusturya polis Teşkilatları ile Türk Polis Teşkilatı arasındaki işbirliğini ele alan ilk çalışmadır. Bu çalışmada, Emniyet Genel Müdürlüğü ve Başbakanlık Cumhuriyet arşivlerinde yaptığım çalışmalarda ulaştığım bilgi ve belgelerin yanı sıra, Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan eserlerden de istifade edilmiştir. Ayrıca bu konuda yayınlanmış makale ve literatür bilgileri ile birlikte kısmen de internet verileri kullanılmıştır. Bu çerçevede Cumhuriyet döneminde Türk-Alman/Avusturya ilişkilerinin önemli bir boyutu, Türkiye'nin modernleşme sürecinde rol oynayan insan yapısı ve bu hususlarda bilim adamları ve ilgililere, veriler ve değerlendirmeler sunulmaya çalışılacaktır.

1. Osmanlı Döneminde Alman ve Avusturyalı Uzman İstihdamı

Türk modernleşme tarihinde yabancı uzman istihdamı ve yurt dışına yetiştirilmek üzere talebe gönderilmesi kaçınılmaz bir zaruret görülmüş ve Osmanlı'nın son dönemlerinde gittikçe artan bir uygulama olarak devam ettirilmiştir. 1830'dan itibaren bir devlet politikası olarak benimsenen yurtdışına öğrenci gönderme politikası, bazı inkılaplara uğramasına karşın, tahta geçen her Osmanlı Padişahı tarafından devam ettirilmiştir. Özellikle teknik konularda ortaya çıkan ihtiyaçlar, yönetimi, diğer kanalları da harekete geçirmek kaydıyla böyle bir yola sevk etmiştir. Bu çerçevede zaman zaman değişen eğilimlere göre farklı ülkelerle işbirliğine gidilmiştir. Almanya ve Avusturya bu işbirliğinde tercih edilen ülkelerin başında gelmektedir. Almanya, yurtdışı tahsilde, Fransa'dan sonra en fazla tercih edilen ülke olmuştur.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Polisinin Alman Ve Avusturya Polis Teşkilatları İle İşbirliği (1923-1938)

Prusyalı subay von Goetze ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu Alman uzmanlardan 1789'da yararlanmaya başlamıştır.¹ Tanzimat ile başlayan reformlar sürecinde, 1845 yılında Polis Nizamnamesinin yayınlanarak şehir güvenliğinden sorumlu bir "Polis Teşkilatı"nın kurulmasında Fransız sisteminin açık bir etkisi görülmektedir. Ancak bu etki 19. yüzyılın sonlarına doğru yerini Prusya'ya bırakacaktır. Fransa'nın 1870'te Almanya'ya karşı girdiği savaştan mağlup olarak çıkması, Osmanlı'nın Alman sisteminin daha başarılı olduğuna kanaat getirmesine yol açmıştır. Ayrıca 1878 Berlin Kongresi'ndeki tutumlarıyla Almanya dışındaki tüm Avrupa güçlerinin Osmanlı topraklarını paylaşmaya yönelik bir politikayı takip edeceklerinin sinyalini vermesi, II. Abdülhamid'in Almanya'ya yakınlaşmasına vesile olmuştur.² Böylece II. Abdülhamit zamanında Almanya diğer güç unsurlarına karşılık bir denge olarak Osmanlı Devleti'nin hayatına etkili bir şekilde dâhil olmuştur. Almanya'da tahsil yapanların sayısı II. Mahmud devrinde üç, Tanzimat'ta ise altı kişiyle sınırlı kalmışken, II. Abdülhamid döneminde adeta bir patlama yaşanmış ve birden sayı 198'e yükselmiştir.³ Bu sayı neredeyse Fransa ile denk sayıdadır. Almanya ile askerî alandaki yakın işbirliği, yurtdışına öğrenci göndermede de kendisini göstermiştir.⁴ Bu bağlamda kara ordusundaki reformlarda Alman subaylara müracaat edilmeye başlandığı gibi Osmanlı bahriyesinde de Almanlara doğru bir adım atıldığı görülmektedir.⁵ Sultan II. Abdülhamit döneminde sadece ordunun değil gümrükler, maliye ve polis teşkilatının modernleşmesinde Alman danışman ve uzmanlardan yararlanılmıştır. Bu uzmanlara hazineden büyük yatırımlar yapılmıştır. İki devlet arasında 1880'de yapılan sözleşme ile Alman uzmanların üç yıllığına istihdam edilebilecekleri ve gerekirse sözleşmelerinin üç yıl daha uzatılabileceği belirtilmiştir. Harbiye Mektebi için de Alman subay öğretmenler gelmiştir.⁶

Sultan II. Abdülhamid döneminde yöneticiler iç güvenliği sağlayabilmek için yeni bir teşkilatın kurulmasını gerekli görüyorlardı. Çünkü bu konunun başarıya ulaşması bir yandan yabancı devletlerin güvenliği bahane ederek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale gerekçelerini ortadan kaldıracak, diğer taraftan ise merkezi otoriteyi taşranın en ücra köşelerine kadar yaygınlaştıracaktı. Ancak ülkede ne jandarma ve polis eğitimi yapan bir okul, ne de bu sistemi yakından tanıyan bir kadro vardır. Bu nedenle Abdülhamid iç güvenliğin kapsamlı bir şekilde ele alınması için, sadece Almanya'dan değil özellikle de İngiltere ve Fransa'dan subaylar getirilmesine izin vermiştir. Abdülhamid, 1903 yılında Makedonya'da Mürzsteg Reform Programı adı altında kurulan Uluslararası Jandarma ve Polis Komisyonunun başına bir Alman komiserin görevlendirilmesini talep etmiş, gerek Avrupalı devletlerin karşı çıkması gerekse de Almanya'nın çok istekli olmaması nedeniyle bu talep gerçekleşmemiştir. Bu reformlara karşı çıkan Almanya bu misyonda rol almamış, sadece ileride Selanik'te açılacak olan jandarma okulunun başına bir binbaşı görevlendirmiştir.⁷

1 Mustafa Şahin, *Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Uygulamalarında Yabancı Uzmanların Yeri (1923-1960)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1996), s. 59.

2 İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1983, s. 33.

3 Mustafa Gençoğlu, *Osmanlı Devleti'nce Batı'ya Eğitim Amacıyla Gönderilenler (1830-1908) -Bir Grup Biyografisi Araştırması-*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2008), s. 72.

4 Gençoğlu, *a.g.t.*, s. 74.

5 Mustafa Gençoğlu, "Batı Bilgi ve Teknolojisinin Osmanlı Bahriyesine Aktarımı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (TAD), Cilt: 34, Sayı: 58, (Eylül 2015), s. 619.

6 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 86.

7 Ali Dikici, "Osmanlı Makedonya'sında Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 24, (Kış 2010), s. 85-86.

II. Abdülhamid döneminde büyük bir gelişme gösteren ve özellikle askerî, siyasî ve iktisadî alanlarda ciddi adımların atıldığı Türk-Alman ilişkileri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı ele geçirmesinden sonra da artarak devam etmiştir. Hatta eğitim ve kültür alanlarındaki Alman etkisi ciddi olarak asıl gelişimini, İttihat ve Terakki döneminde göstermiştir denebilir.⁸

İTC yönetimi askerî, adlî, malî alanların yanı sıra II. Abdülhamid döneminde Emniyet Teşkilatı'nda başlatılan reformları devam ettirme ihtiyacı hissetmiştir. 31 Mart olayı, İTC'ye birçok kurumda olduğu gibi Emniyet Teşkilatı'nda da yasal düzenlemeler yapma ve siyasal kadrolaşma fırsatı sağlamıştır. Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi yenilik ve asayişe dönük çalışmalarına Emniyet Teşkilatı'nı yeniden yapılandırma çalışmalarıyla başlamıştır. Fransız ve Alman Polis Teşkilatları esas alınarak Polis Teşkilatı'nın yeniden kurulması kararlaştırılmış ve 22 Temmuz 1909 yılında çıkarılan "*İstanbul Vilayeti ve Emniyeti Umumiye Müdüriyeti Teşkilatına Dair Kanun*" ile 31 Mart Olayından sonra artık yaşaması imkânsız olan Zaptiye Nezareti kaldırılarak, yerine Dâhiliye Nezaretine bağlı ve memleket genelinde görevli Emniyeti Umumiye Müdürlüğü ve İstanbul Vilayetine bağlı bir Polis Müdüriyeti kurulmuştur.⁹ Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, Emniyet Teşkilatı'nın Avrupa devletleri ayarında yapılandırılmasını istiyordu. Ancak bu yeni yapılanmayla birlikte, Avrupa'dan uzman getirilmesi yerine, bu konularda, öne çıkan veya önemli birimlerin başında olanların incelemelerde bulunmak üzere Avrupa'ya gönderilmesi ilkesi kabul görmüştür.¹⁰ Bu gaye doğrultusunda, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti görevine atanan Galip Bey'in başkanlığında bir heyet, inceleme ve değerlendirme yapmak üzere Avrupa ülkelerini ziyaret etmiştir. Sırasıyla Avusturya, Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya'da incelemelerde bulunan heyet, Avusturya hariç diğer ülkelerdeki polis yapılanmasının Türk polis teşkilatına uyarlanmasının zor olacağına kanaat getirmiştir. Heyet yurda döndükten sonra, Viyana polisiye yapılanmasının örnek alınarak Türk Polis Teşkilatı'nın yeniden yapılanmasına ve İstanbul Yıldız Polis Mektebi için Viyana'daki gördükleri modelin uygulanmasına karar verilmiştir.¹¹ Gerek Avrupa'ya giden bürokratların gerekse Avrupa'dan getirilen uzmanların ortak görüşü, polisin ordudan özerk ayrı bir teşkilat olarak hizmet vermesi gerektiği yönünde olmuştur.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte diğer ülkelerdeki tüm öğrencileri geri çağırması¹² ve savaş esnasında yurtdışı tahsilin adresi müttefik Almanya olmuştur. Savaş boyunca Osmanlı Devleti, çok sayıda kız ve erkek Türk öğrenciyi Almanya'da çeşitli şehirlerde bulunan okullara göndererek bu öğrencilerin oralarda sanayi ve tarım alanında eğitim görmesini sağlamıştır. Bunlardan, daha sonra ise memlekete dönüp bir bakıma çökmekte olan imparatorluğu kurtarmaları bekleniyordu. Benzer şekilde hemen her alanda Alman uzmanlar istihdam edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle donanma tamamen müttefik Alman subayların denetimine geçmiş, bu sefer de birçok Osmanlı bahriye subayı Almanya'da öğrenim ve talim görmüştür. Savaş esnasında askerî heyetlerin dışında, aralarında 23 general ve 10 amiralin de bulunduğu kara ordusunda

8 Mustafa Gencer, *Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhü*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 145-147

9 Alyot, a.g.e., s.489.

10 Osmanlı döneminde Batı'ya gönderilen öğrenciler arasında çoğunluğu Ermeni olmak üzere küçümsenemeyecek oranda gayrimüslime rastlanmaktadır. Bu hususta herhangi bir ayrımcılığın emaresi yoktur. Yönetim, gayrimüslim polislerin meslekte yükselmeleri konusunda olduğu gibi eğitim almaları ve kendilerini yetiştirmeleri konusunda da kısıkanç davranmıyordu. Örneğin, Ermeni Merkez Memuru (Emniyet Amiri) Kirkor Efendi, polisiye konularda eğitim görmek üzere sekiz ay müddetle Viyana'ya gönderilmiştir. Bkz. Eyüp Şahin, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gayrimüslim Polis Biyografileri*, Polis Akademisi Yayınları, Cilt: II, Ankara 2013, s. 113-117.

11 İhsan Birinci, "Teşkilatımızın Kuruluşu", *Polis Emeklleri Polis Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 123, (Ekim 1962), s. 19.

12 Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yayınları, Ankara 1996, s. 403.

130, donanmada da 60 olmak üzere toplam 190 Alman subayı Osmanlı ordusunda görevli bulunuyordu.¹³ Alman uzmanlar 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra ülkelerine dönmüşlerdir. İngiliz ve Fransızlar ise zaten düşman olduklarından böyle bir imkânın olmadığı tahmin edilebilir. Millî Mücadele yıllarında ise çok fazla yabancı uzman istihdam edilmediğini söylemek mümkündür.

2. Cumhuriyet Döneminde Türk Polisinin Bilimsel Yöntem Arayışları ve Batı ile Entegrasyon Çabaları

Cumhuriyet dönemi Türk Polis Teşkilatı'nın Osmanlı döneminden tevarüs ettirdiği uygulamalardan birisi, Avrupa polis teşkilatlarında uygulanan modern polislik yöntemlerinin ve bu alandaki bilimsel gelişmelerin Türkiye'ye getirilmesi çabası olmuştur. Bu dönemde yayınlanan Polis Mecmuaları incelendiğinde, Avrupa ülkelerinde uygulanan yeni gelişmeleri takip etme¹⁴ ve Avrupa ülkeleri Polis Teşkilatlarını yakından tanıma¹⁵ gayreti içine girildiği ve bu çerçevede çok sayıda tercüme yazının yayımlandığı görülmektedir.¹⁶ Avrupa polisinin, uyguladığı yeni metotlar ve bilimsel verileri kullanarak olayların aydınlatması Türk polisinin büyük ilgisini çekmektedir. 1935 yılında Police Review adlı bir dergiden yapılan bir alıntıda, Londra polisinin tayyare ile havadan tarassut etmek suretiyle araçların plakalarını takip ettiği belirtilmektedir.¹⁷ Yine aynı dergiden yapılan bir başka alıntıda televizyon aracılığıyla parmak izinin alınabilmesinin ve polis teşkilatları arasında paylaşılabilmesinin mümkün hale geldiği belirtilmektedir. Ancak bu tercüme yapanın verdiği bir dipnotta, televizyonun ne olduğunu bilmeyen okuyucular için "televizyon, telsizle resim nakli demektir" şeklinde açıklama yapma ihtiyacı duyması dikkat çekicidir.¹⁸ 1938'de yayınlanan Polis Mecmuasında yer alan bir başka yazıda ise Avrupa'nın birçok üniversitesinde okutulan ve "hüviyet tayini, sahtekârlık teşhisi, cünha ve cinayet faillerinin ilmi metotlar dâhilinde aranması işini inceleyen derin bir bilgi olarak" tanımlanan "polis siyantifik" ilmi çerçevesinde kurulacak olan laboratuvarlarının, adli ve polis sahasındaki faydalarından bahsedilmektedir.¹⁹

Bu modern yöntemleri kullanma çabasının en yaygın ve somut örneği ise, suçların aydınlatılması ve suçluların yakalanmasında en önemli delillerden birisi olarak tüm Batı ülkelerinde kullanılmakta olan parmakizinin Türk Polis Teşkilatı'nda da yaygınlaştırılması ve bunun öneminin tüm personele kavratılması olmuştur. Bununla ilgili Osmanlı

13 Kemal Turan, *Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi, Ayışığı* Kitapları, İstanbul 2000, s. 170.

14 Bazı örnekler için bkz. "(Avusturyalı uzmanların geliştirdiği) Şüpheli Eşhasın Elbiselerinde Bulunan Tozları Toplamak İçin Yeni Cihaz", *Polis Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 265, (Kânunusani 1932), s. 945-948; (Müniş polis müdüriyetinden Banernefiand), "Ayak İzlerinin Delaili Subutiye Olarak İstimali", *Polis Mecmuası*, Yıl: 19, Sayı: 274, (Birinciteşrin 1932), s. 1240-1247; "Kanda Alkolün Tesbiti Usulü; Bu Usulün Zabıtai Cinaie İçin Ehemmiyeti" *Polis Mecmuası*, Yıl: 19, Sayı: 278, (Şubat 1933), s. 1364-1366; "İstokholm'da Polis Hemşireler", *Polis Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 280, (Nisan 1933), s. 1426-1428; "Dişizleri, bıçak izleri, tek parmak izi", (Norvest Police Journal'den tercüme), *Polis Mecmuası*, Yıl: 17, Sayı: 254, (Şubat 1931), s. 655-658.

15 Bazı örnekler için bkz. Raymon B. Eostik, "Avrupa Polis Sistemleri", *Polis Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 259, (Temmuz 1931), s. 731-736; M. Necmeddin, "Avrupa Polis Teşkilatı'ndan: İtalya-Polonya Polisi", *Polis Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 263, (Teşrinisani 1931), s. 859-870; M. Necmeddin, "Avrupa Polis Teşkilatı'ndan: Londra ve İngiltere Polisi", *Polis Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 264, (Kânunuevvel 1931), s. 891-902.

16 Bazı örnekler için bkz. "Polis Memurları İçin On üç Tavsiye", (İngilizceden Tercüme)", *Polis Mecmuası*, Yıl: 17, Sayı: 258, (Haziran 1931), s. 695-698; Carl Muchison, "Malumatı Cinaie (İngilizceden Tercüme)", *Polis Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 259, (Temmuz 1931), s. 727-730; Leon Rabinowicz, "Tehevürü Suçlar (Le Crime Passionel)", *Polis Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 265, (Kânunusani 1932), s. 940-945; "Tehevürü Suçlar (Crime Passionel)", *Polis Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 265, (Şubat 1932), s. 979-982.

17 "Tayyare ile Havadan Tarassut", *Polis Mecmuası*, Yıl: 21, Sayı: 302, (31 Temmuz 1935), s. 3058.

18 "Radyo 'Televizyon' ile Parmakizi Alma", *Polis Mecmuası*, Yıl: 21, Sayı: 302, (31 Temmuz 1935), s. 3055.

19 Mecid Cönerdem, "Polis Siyantifik", *Polis Mecmuası*, Yıl: 25, Sayı: 313, (1938), s. 38-42.

döneminde başlatılan uygulamalar²⁰ Cumhuriyetle birlikte aksamadan devam ettirilmeye çalışılmıştır. 1929 yılında Emniyet Genel Müdür Muavini Cemi Bey imzasıyla yayınlanan bir yazıda, yirmi seneden beri Türk Polis Teşkilatı'nda kullanılmakta olan parmakizinin olayların aydınlatılmasında önemi bir kez daha vurgulanmakta, olay yerine giden polislerin dikkatsizliği ve vurdumduymazlığı sonucu bu önemli delilden yeterince istifade edilemediği belirtilmektedir.²¹ 1923-1938 yılları arasında yayınlanan Polis Mecmualarında parmakizi ile ilgili telif, tercüme yazı ve talimatname olmak üzere 35'i aşkın yazının yayınlanması bu konudaki duyarlılığı göstermesi açısından anlamlıdır.

Polisinin uluslararasılaşması ve Avrupa polisleriyle işbirliği yapma çabalarının bir sonucu olarak, Türk Polis Teşkilatı, uluslararası özellik taşıyan suç ve suçlularla daha etkili, sürekli ve süratli bir şekilde mücadele edebilmek amacıyla, Atatürk'ün imzasını taşıyan bir anlaşma ile 8 Ocak 1930 tarihinde INTERPOL'e, (Uluslararası Polis İşbirliği Merkezi) üye olmuştur. Bu tarihten itibaren de INTERPOL içerisinde aktif olarak rol alması, yine Türk polisinin çağdaş polis teşkilatları ile işbirliği içerisinde olma çabasının önemli bir göstergesi olmuştur. Bu çerçevede Polis Mecmuası/Dergisinin birçok sayısında uluslararası aranmakta olan muhtelif suçluların fotoğrafları ve işledikleri suçlar yer almıştır.²² Böylelikle Türk polisi diğer ülke polislerle olan işbirliğini artırma çabasının yanı sıra, suç ve suçlu ile mücadelede yabancı meslektaşlarının yanında olduğu mesajını vermiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yönetimin, hedeflenen modernleşme ve bilimsel verilerin ışığında faaliyet gösterme çabasında karşılaştığı en büyük sıkıntı, yetişmiş ve kalifiye personel temininde yaşanan zorluk olmuştur. Nüfusun genel itibarıyla sayıca eksikliği yanında Lozan Antlaşması ile sağlanan barışın getirdiği müsait ortamın yardımıyla ülkenin imarı, siyasî, askerî ve ekonomik olarak güçlenebilmesi için girişilen büyük modernleşme atağı da her şeyden önce yeterli sayıda ve özellikle insan gücüne bağlıdır.²³ Diğer birçok alanda olduğu gibi iç güvenliği sağlama gibi önemli bir alanda görev yapacak yetişmiş personel temininde de büyük sıkıntı mevcuttur. Bu sıkıntının en büyük sebebi ise, kesintisiz yaklaşık on yıldan fazla devam eden savaşların yol açtığı kayıplardır. Hemen her meslekten yetişmiş insan, muhtelif cephelerde ve özellikle Çanakkale Cephesinde kaybedilmiştir. Bu çerçevede birçok polis Birinci Dünya Savaşı'na ve Milli Mücadele'ye katılarak cephelerde bilfiil savaşmış ve birçoğu ya hayatını kaybetmiş veya sakat kalmışlardır. Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesinde yer alan, "*İstanbul'daki 2500 polisin 1600'ü Birinci Dünya Harbinde yaralandı*"²⁴ ifadesi, bu durumun vahametini göstermesi açısından anlamlıdır. 1918 yılında İstanbul ve diğer vilayetlerde toplam 6635 polis görev yapmakta iken,²⁵ Millî Mücadele esnasında polis sayısının gittikçe azaldığı ve 1923 yılında toplam polis sayısının 4143'e

20 "Parmak İzlerinin Tetkik-i Hüviyet Hizmetinde Suret-i Tatbik ve İstimaline Dair Talimatname", Polis Mecmuası, Sayı: 3, 1913, s. 55.

21 "Parmakizinden istifade edelim", Polis Mecmuası, Yıl: 16, Sayı: 239-240-241, (İkinci Teşrin, Birinci kânun 1929 ve İkinci kânun 1930), s. 443. 1923-1938 yılları arasında Polis Mecmuasında 32 tane parmak izi ile ilgili telif ve tercüme yazı ile talimatname yayınlanması bu konudaki duyarlılığı göstermesi açısından anlamlıdır.

22 "Beynelmilel Mücrimler", Polis Mecmuası, Yıl: 17, Sayı: 253, (Birinci kânun 1931), s. 649-652; Sayı: 254, (Şubat 1931), s. 669-670; 255-256-257, s. 694; Sayı: 258, s. 723-725.

23 Seyfi Yıldırım, "Cumhuriyet Döneminde Türk-Macar İlişkileri Çerçevesinde İstihdam Edilen Macar Uzmanlar", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 8 Sayı: 15 (Bahar 2012), s. 123.

24 İbrahim Yılmazçelik, "Çanakkale Muharebelerinde Türk Polis Teşkilatı'nın Katılımları ve Hizmetleri", *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı, 2. Uluslararası Tarih Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Dokuz Eylül Üniversitesi ve Buca Belediyesi, 16-18 Ekim 2014, İzmir, 2015, s. 934.

25 Ahmet Nihat Dündar, "Kuruluş, Gelişme, Değişme", *150. Kuruluş Yıldönümünde Türk Polisi*, EGM Yayınları, Ankara 1995, s. 27. Başka kaynaklar Misak-ı Millî sınırları içindeki polis sayısını 5660 olarak vermektedir. Bkz. Hikmet Tongur, *Türkiye'de Genel Kolluk*, Emniyet Genel Müdürlüğü, Ankara, 1946, s. 251-252; Hüseyin Gülçiçek, *Emniyet Teşkilatı Hakkında Hükümet Politikaları (1920-1950)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1990), s. 44-45.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Polisinin Alman Ve Avusturya Polis Teşkilatları İle İşbirliği (1923-1938)

düştüğü görülmektedir.²⁶ Emniyeti Umumiye Müdürü de dâhil merkez teşkilatında sadece 31 personel bulunmaktadır.²⁷ İllerdeki polis teşkilatları da merkez teşkilatı gibi oldukça yetersiz bir durumdadır. Birçok ilde polis teşkilatının başında komiser sınıfı polis amirleri görev yapmaktadır. Bazı kazalarda ve doğu vilayetlerinin bazılarında polis kuruluşu mevcut değildir. Yetişmiş personel sıkıntısının bir diğeri sebebi de zaten çok sağlıklı yapılamayan polis eğitimlerinin, yaşanan bu uzun ve fasilasız savaş döneminde oldukça ihmal edilmesi ve polislik vasfına haiz olan insanların bu mesleğe teveccüh etmemesidir. Dolayısıyla eldeki mevcut personel ile hedeflenen bir iç güvenlik düzeyini yakalamak çok mümkün değildir. Mevcut bu sıkıntıları gidermenin yanı sıra gerek geçmiş yılların olumsuz etkilerini gidermek gerekse ortaya çıkan yeni ihtiyaçlara cevap verebilmek için Cumhuriyet Hükümetleri, Polis Teşkilatı'nda bir takım reformların mutlaka yapılması gerektiği hususunda mutabık kalmışlardır.

İlerleyen yıllarda Polis Teşkilatı'nda bilimsel, profesyonel ve teknik alandaki yenileştirme çabalarını başlatmak üzere gerçekleştirilen yasal düzenlemeler ve eğitim faaliyetleri çerçevesinde, Avrupalı polis uzmanlarının bilgi ve tecrübelerinden yararlanma ve Avrupa polisinin uyguladığı modern polislik tekniklerini Türkiye'ye getirme çabaları göze çarpmaktadır. Kökeni Osmanlı dönemine uzanan bu uygulama, aslında kaçınılmaz bir zorunluluktur. Osmanlı döneminde mevcut müesseselerin Batı'nın her alandaki üstünlüğüne karşı koyabilecek seviyeye çıkarılabilmesi için Osmanlı devlet erkânının yine Batılılara başvurmadan başka seçeneği yoktur. Çünkü çağdaş teknolojiye ulaşmak için iki yol vardır; teknoloji üretimi ve teknoloji transferi. Teknoloji üretimi, önemli ölçüde sermaye, bilgi ve tecrübe birikimi gerektirdiğinden, gelişmekte olan ülkelerin tercih edemedikleri bir yoldur. Bu tür ülkeler daha çok teknoloji transferini tercih etmek durumunda olmuşlardır. Teknik yardım, teknolojik bakımdan ileri ülkelerin sahip oldukları birikimin yabancı uzman kullanımı, malzeme yardımı, yurt dışına öğrenci gönderme yoluyla gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere kazandırılmasıdır.²⁸ Bu bağlamda Osmanlı kurumlarının batı bilgi ve teknolojisiyle yenilenmesi girişimi temel olarak iki yolda ilerlemiştir. Bunlardan birincisi, yabancı uzmanlardan faydalanılması, ikincisi ise Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi. Bu yöntem ile kalkınma ve gelişme hamlesi içinde bulunan Türkiye'nin tecrübe sahibi uzmanlardan faydalanma yoluyla, zamandan tasarruf edilerek hamle yapılması ve aynı zamanda muhtemel hatalardan sakınılarak kaynak tasarrufu amaçlanmıştır.²⁹ Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren Türk modernleşme sürecinde kaçınılmaz bir ihtiyaç olarak algılanan ve yoğun bir şekilde kullanılan yabancı uzmanlardan yararlanma ve yurt dışına öğrenci gönderme politikasının, Cumhuriyet dönemi polis teşkilatının modernizasyonunda da devam ettirildiği görülmektedir. Yurtdışından polis uzmanı getirilmesi ve eğitim amacıyla yurtdışına polislerin gönderilmesinde öncelikli olarak tercih edilen ülkeler Almanya ve Avusturya olmuştur.

3. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'de Görev Yapan Alman ve Avusturyalı Polis Uzmanları

Mustafa Kemal Atatürk, Batıyı, ulaşılmaması gereken çağdaş medeniyet seviyesi olarak hedef gösterirken, bu amaca ulaşmak için bilimin öncülüğüne ihtiyaç olduğunun da

26 Cevdet Demirbaş, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Polis Teşkilatı", *Polis Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 43, (Ocak-Şubat-Mart 2005), s. 148.

27 Halim T. Alyot, *Türkiye'de Zabıta, Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, Kanaat Basımevi, Ankara 1947, s. 606.

28 Ülker Akkutay, *Milli Eğitimde Yabancı Uzman Görüşler*, Avni Akyol Kültür ve Eğitim Ümit Vakfı Yayınları, Ankara 1996, s. 2.

29 Ömer Akdağ, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Eğitim Alanında Yabancı Uzman İstihdamı (1923-40)", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:1 (1), 2008, s. 46.

bilincindeydi. Mevcut ekonomik sıkıntı ve kaynak yetersizliğine rağmen 1924 bütçesinden yabancı uzman getirmek için bir milyon lira ayrılması, yeni Türk devletinin büyük bir fedakârlığı ve aynı zamanda Batılılaşma kararlılığını göstermesi açısından anlamlıdır.³⁰

Bu yeni dönemde Türkiye her alanda hedeflenen kalkınmayı gerçekleştirmek için en fazla işbirliği yapmaya karar verdiği ülkelerin başında Almanya geliyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın gerek Almanya gerekse Türkiye için olumsuz olarak sonuçlanmış olması, iki ülke arasındaki ilişkileri de resmî anlamda sona erdirmiştir. İki ülke arasında 1918 yılından itibaren yaklaşık altı yıldır kesilmiş bulunan diplomatik ve siyasal ilişkiler, resmî anlamda 3 Mart 1924 tarihinde Ankara'da imzalanan Türk-Alman Dostluk Antlaşması ile yeniden başlatılmıştır.³¹ Almanya, belirtilen tarihte yeniden resmî bir başlangıç kazanan Türkiye ile olan ilişkilerini dostluk politikası üzerine kurmaya çalışmıştır. Zira Türkiye'nin politik öneme sahip bağımsız bir devlet olarak kalmasını kendi çıkarları bakımından daha yararlı görmüştür. Türk Hükümeti ise, Birinci Dünya Savaşı'nda aynı saflarda savaştığı ve beraberce savaştan yenik çıktığı Almanya'yı, diğer Avrupalı büyük devletlere nazaran daha az tehlikeli gördüğünden, Alman bilim adamı ve uzmanlardan yararlanmayı kendine daha uygun bulmuştur. Almanya savaştan yenik çıkmasına rağmen büyük bir yetişmiş insan gücüne sahipti, ancak işsizlik had safhadaydı. Türkiye ise ekonomik ve sosyal gelişmesini ivmelendirebilmek için bu yetişmiş insan gücüne şiddetle ihtiyaç duyuyordu.

Bu nedenle tıpkı Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de Alman uzmanların istihdam edilmesi politikası devam ettirilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında çok sayıda Alman uzman ve akademisyen Türkiye'ye gelerek yüksekokullar, fabrikalar ve bakanlıklar gibi birçok devlet kurumunun yeniden yapılandırılmasında önemli roller oynamışlardır. Bu çerçevede Almanya ile diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmasının üzerinden henüz birkaç ay geçtikten sonra, 1924 yılında Türk Hükümeti, Dâhiliye Vekâlet'inin personel dairesini kuracak ve Vekâleti yeniden düzenleyecek bir uzman gönderilmesi için Almanya'dan talepte bulunmuştur. Alman Hükümeti bu talebi kabul etmiş; bu konuda Schmid ve Max Müll adında deneyimli iki uzman önererek, bu uzmanlar ile Türk Hükümeti arasında aracılık etmeye hazır olduğunu belirtmiştir.³² 1925-26 yıllarında yabancı uzman işleri biraz durur gibi olduysa da, sonradan artan oranda tekrar istihdam edilmeye başlanmıştır. Yabancı uzmanların bir kısmı rapor hazırlayıp giderken, bazıları da raporlarını ülkelerinde düzenleyerek göndermişlerdir. Bir kısmı da uzun yıllar Türkiye'de kalarak projeler yapmışlar ve bunların uygulanması sırasında başında bulunmuşlardır. Özellikle 1928 yılından itibaren her yıl çok sayıda yabancı uzman Türkiye'ye gelmiştir.³³ Bu uzmanlar marifetiyle devletin tüm birimlerinde olduğu gibi Emniyet Teşkilatı'nda da teknik ve modern esasların kurulması için yoğun bir faaliyet başlatılmıştır.

Bu amaçla Cumhuriyetin ilk yıllarında Almanya³⁴ ve Avusturya ile ikili ilişkilerin geliştirilmeye çalışıldığı, ancak çoğu zaman Avusturya'nın Almanya'dan daha fazla tercih edildiği görülmektedir. Özellikle Avusturya Jandarması ve Polisinin tecrübelerinden faydalanmak üzere bu ülkeden uzmanlar Türkiye'ye davet edilmiştir. Çünkü 1920'li yıllarda Avusturya iç güvenlik yapılanması ve polislik konusunda tüm dünyada örnek alınan bir iç güvenlik modeli oluşturmuş durumdaydı. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birçok ülkeden heyetler bu modeli ülkelere taşımak için Avusturya'yı ziyaret etmiş ve birçok

30 Mustafa Ergün, *Atatürk Dönemi Türk Eğitimi*, Ocak Yayınları, Ankara 1997, s. 134-135.

31 Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s. 9.

32 Koçak, *a.g.e.*, s. 38-39.

33 Ergün, *Atatürk Dönemi Türk Eğitimi*, s. 134-135.

34 1931 yılında Türkiye'ye gelen bir Alman Polis Heyeti başta İstanbul Polis Mektebi olmak üzere birçok emniyet birimini ziyaret etmiştir. Bkz. *Polis Mecmuası*, Yıl: 17, Sayı: 2555-256-257, (Mart, Nisan, Mayıs 1931), s. 689.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Polisinin Alman Ve Avusturya Polis Teşkilatları İle İşbirliği (1923-1938)

Avusturyalı polis uzmanı da değişik ülkelere eğitim vermeye gitmiştir.³⁵ O dönemlerde Avusturya Jandarma teşkilatının diğer ülkelerin Jandarma teşkilatlarından daha ciddiye alındığını ve hatta Almanya'nın bile bu kadar ciddiye alınmadığını söylemek mümkündür.³⁶ 1932 yılında Polis Dergisinde yayınlanan bir yazıda "Berveçhi zir muamelatta Viyana polis müdüriyeti bütün Avrupa'ya bir daire-i merkeziye vazifesini görür" denmektedir.³⁷ Yine Avusturya'da siyasi şubelerde çalışan polisler şu sözlerle methedilmektedir:

*"Avusturya'da zabıtai siyasiye hıdmatının tarzı ifa ve tatbiki hakkında ne hususi bir nizamname ve ne de bir talimatname mevcut değildir. Fakat bu hizmette çalışan-çalıştırılan konsept vs. idare memurları bilhassa bu işin ehli olarak seçilmişlerdir. Bu memurlar genç yaşlardan beri siyaseti takip etmiş, siyasetle alakadar olmuş oldukları için siyasetten anlarlar ve siyaset hakkında tam fikre sahiptirler. Hassaten yüksek tahsilli, tetebbuu fazla, kâfi derecelerde lisan aşına ve ecebi memleketleri hakkında sahibi malumat memurlar da vardır ki, bunlar bilumum siyasi hadisatla alakadar olup onları takip ve uzak, yakın her meseleyi tetkik eylemekle mükelleftirler."*³⁸

Avusturya kolluk kuvvetleri hakkındaki bu olumlu ve takdir edici yaklaşımların bir nedeni de Türkiye'de görev yapan Avusturyalı polis uzmanlar olmuştur. "Cumhuriyetin ilk senelerinde, polis idaresinin her şubesinde hararetle bir faaliyet başlayarak polis işlerinin ıslahına çalışılmış ve bu meyanda Avusturya'dan Frederich Ramach ve Edmund Heidenfeld adında iki mütehasıs"³⁹ Türkiye'ye gelerek görev yapmıştır.

3.1. Polis Mütehasısı Frederich Ramach

Cumhuriyet döneminde Türk polisinin modern polis teşkilatlarının uyguladığı metotları uygulayabilmesi, polisin niteliklerinin artırılması ve bunun için gerekli eğitim hamlesinin gerçekleştirilebilmesi için Avusturya'dan bir uzman getirilmesi kararı alındı. Bu uzmanın seçimi ve uygun şartlarda mukavele yapılabilmesi için Türkiye'nin Viyana Büyükelçisi Hamdi Bey'e⁴⁰ talimat verildi. Hamdi Bey, Avusturya Devleti'nin gösterdiği adaylardan eski Başvekil ve halen Avusturya Polis Reisi olarak görev yapan Mösyö Şuber ile uzun yıllar onun yanında müşavir olarak çalışan ve Avusturya Polis Teşkilatı'ndaki gelişmeleri incelemek üzere gelen heyetleri aydınlatan Mösyö Frederich Ramach arasında tercih yapmak durumunda kaldı. Daha sonra Dâhiliye Vekâletine gönderdiği bir yazı ile bu iş için Ramach'ı tercih ettiğini bildirdi.⁴¹ Ramach, oluşturduğu polisiye yapılanmayı Avusturya Devletine kabul ettirerek Viyana polis teşkilatını yeniden yapılandırmış bir isimdir ve hâlihazırda Viyana'daki polis okullarından birisinin müdürlüğünü yapmaktadır. Dâhiliye Vekâleti'nce de Ramach'ın uygun görülmesi üzerine, 21 Haziran 1927 tarihinde Viyana Büyükelçimiz Hamdi Bey ile Ramach arasında bir protokol imzalandı. Bu protokolün maddeleri şu şekildedir:

35 "Die Österreichische Bundesgendarmerie", *International Police Association IPA Austria - Bundesgendarmerie*, <http://www.ipa.at/ipaplus/gendarmerie.htm>, erişim tarihi: 23.1.2017.

36 Leopold Kepler, *Die Gendarmerie in Österreich 1849-1974*, Leykam Verlag, Graz 1974, s. 34.

37 "Avusturya Polisi", *Polis Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 265, (Şubat 1932), s. 9.

38 "Avusturya Polisi", *Polis Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 265, (Şubat 1932), s. 1009.

39 Alyot, *a.g.e.*, s. 607.

40 Hamdi Bey (Arpağ), 01.01.1925-01.01.1934 tarihleri arasında Viyana'da Elçi olarak görev yapmıştır. Bkz. *Türkiye Cumhuriyeti Viyana Büyükelçiliği Web Sayfası*, <http://viyana.be.mfa.gov.tr/MissionChief-History.aspx>, erişim tarihi: 22.1.2017.

41 Emniyet Genel Müdürlüğü Personel Dairesi Başkanlığında bulunan R-1307 numaralı özlük dosyasından yararlanarak hazırlanmıştır. Bkz. Eyüp Şahin, *a.g.e.*, s. 51.

“Türkiye Cumhuriyeti Dâhiliye Vekâleti namına Türkiye’nin Viyana Sefiri Hamdi Bey ile Mösyö Frederich Ramach beyinde ber-vech-i zir şerait ile akd-ı mukavele edilmiştir.

- 1- *Mösyö Ramach, ale’l-umum polislerimizin hal-i tekmile isalini temin edecek tedabirin Emniyet-i Umumiye Müdürü ile bi’l-iştisare her şube-i idareye havi meyanın mekteplerimizin de ıslahı emrinin malumat ve tecarübden istifade edilmek üzere Dâhiliye Vekâleti emrinde ifa-yı vazife edecektir.*
- 2- *Mösyö Ramach, Ankara’ya muvasalat ile vazifeye mübaşereti tarihinden itibaren hizmetinden infikakı tarihine kadar şehri yedi yüz Türk lirası ücret tediye kılınacaktır.*
- 3- *Mösyö Ramach’a, Viyana’dan Ankara’ya azimet ve avdeti için bir defaya mahsus olmak üzere dört yüz liradan sekiz yüz lira harcırah olarak tediye edilecektir.*
- 4- *Mösyö Ramach, Hükümetçe gösterilecek lüzum üzerine Türkiye dâhilinde icra edeceği seyahatler için Türkiye’deki en büyük mülkiye memurları gibi harcırah ve yevmiye alacaktır.*
- 5- *Mösyö Ramach, Ağustos (1)927’de Ankara’da bulunarak vazifesine başlayacaktır. Tarih-i mezkura kadar Viyana’daki polis mekteplerine ve polis teşkilatının idarî, adlî ve siyasî şubeleriyle diğer aksama ait programlarla bu babtaki talimatı mübeyyin talimatnameleri istinsah ve Fransızca’ya tercüme ve izhar edecek ve hükümetine tevdi edeceği broşürler için kendisine temdidi maktuan beş yüz Türk lirası tevdi edilecektir.*
- 6- *Viyana’da akd ve imza edilen işbu mukavelename Türkiye’de akd ve teati edilmiş addolunacak ve Mösyö Ramach’ın Türkiye’deki ifa-yı vazifeye başladığı tarihten itibaren altı ay için muteber ve mer’i olacaktır. İşbu altı ay zarfında mütehassısın istisare vazifesi hitam bulduğu ve Türkiye Hükümetince görülen istifadeye devam arzusu izhar kılındığı takdirde Hükümet-i müşarünileyh işbu mukavelenameyi aynı şerait ile tekrar altı aylık bir müddet için temdit etmek hakkına haizdir.*
- 7- *Mütehassısın altı ay zarfında bir aylık mezuniyet verilecektir. İşbu mukavelename ikinci bir altı ay için temdit edilirse, işbu ikinci müddet zarfında da kendisine bir ay mezuniyet ita edilecektir.*
- 8- *İşbu mukavelename Dâhiliye Vekâleti-i Celilesi’nin 1650 numaralı 30 Mayıs (1)927 tarihli tahriratıyla verilmiş mezuniyete binaen fi 21 Haziran (1)927 tarihinde tarafımızca iki nüsha olarak ve teati edilmiştir.”⁴²*

Düzenlenen bu mukavele 13 Temmuz 1927 tarihinde Hükümet tarafından onaylandı.⁴³ Ramach, mukavelede belirtilen hususlarda eğitim desteği vermek ve eğitim görevlilerini eğitmek üzere 10 Ağustos 1927 tarihinde Türkiye’ye gelerek göreve başladı. Ramach ilk etapta Türk Polis Teşkilatı’nın yapılanması hakkında bilgi almak üzere polis yöneticileriyle bilgi alışverişinde bulundu. Gerekli bilgileri edindikten sonra aksayan yönleri tespit etmeye çalıştı.

İlk olarak İstanbul Polis Mektebi’ne giderek sekiz gün boyunca araştırma ve incelemelerde bulundu. Aynı zamanda bütün eğitim görevlileriyle de karşılıklı görüşerek gerekli açıklamalarda bulundu. Daha sonra Konya ve Trabzon Polis Mekteplerine giderek incelemelerde bulundu ve verdiği derslerde, modern polis yapılanmasını anlattı. Yine

⁴² Eyüp Şahin, a.g.e., Cilt:1, s. 52-53.

⁴³ B.C.A., 30-18-1-1 / 25-44-6, 13.07.1927.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Polisinin Alman Ve Avusturya Polis Teşkilatları İle İşbirliği (1923-1938)

mukavele doğrultusunda, polis mektebinin bulunduğu bu illerdeki polis teşkilatlarını da etüt ederek, uygulamadaki yanlış ve zaaflarının tespitinin yanında, toplumun sosyal yapısına en uygun uygulama biçimini belirlemeye çalıştı.

Ancak Ramach bu görevlerini sürdürürken hastalandı. Tedavi olmak üzere Viyana'ya dönerken, 20 Kasım 1927 tarihinde Belgrat'ta hayatını kaybetti.⁴⁴

3.2. Polis Mütahassısı Hofrat Edmund Heidenfeld

Emniyeti umumiyece. zabita umurunda vukuf ve ihtisasından istifade edilmek üzere (Viyana) dan getirtilen ve bu nûshamızı meslek mensubini tenvir edecek pek müf bir makalesi konulan kıymetli Polis mütahasssımız Müsüyü

Türk Hükümeti, Ramach'ın çalışmalarından memnun kalmış, ancak vefatı dolayısıyla ondan beklenen fayda elde edilemediğinden, başlatılan islah çalışmalarını devam ettirebilmek adına yine Viyana'dan "Edmund Heidenfeld" adında bir polis uzmanının çağrılmasına karar verilmiştir. Gazi Mustafa Kemal'in de imzası bulunan İcra Vekilleri Heyeti'nin 21 Kasım 1928 tarihli ve 7352 sayılı kararnamesi ile Heidenfeld'in de Ramach ile yapılan mukaveledeki hemen hemen aynı şartlarla görevlendirilmesine karar verilmiştir. Buna göre "polis mektepleri ile polisin bütün şubasının tekâmülünü temin edecek tedabiri Emniyet-i Umumiye Müdürü ile görüşerek tespit için şehri yedi yüz lira maktu ücret ve Viyana Polis Mektebine ve

polis teşkilatının idarî, adlî, siyasî şubeleri ile diğer aksamına ait programlarla teferruatını mübeyyin talimatnameleri istinsah ve Fransızca'ya tercüme, ihsar ve tevdi edeceği broşürler için iki yüz lira ve azimet masarifi olarak dört yüz lira verilmek ve gösterilen lüzum üzerine memleket dâhilindeki seyahat harcırahının en büyük mülkiye memurları gibi hesap edilmek ve müddeti altı ay olmak ve bu müddet zarfında bir ay izin verilmek ve müddet uzatılırsa bu izin tekrar edilmek şartları ile" Heidenfeld'in Türkiye'de görev yapmasına onay verilmiştir.⁴⁵

1929 yılında göreve başlayan Heidenfeld Türkiye'de bulunduğu süre içerisinde yeniden yapılanma ve polis eğitiminin kalitesini yükseltmek için çeşitli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Onun tavsiyeleri sonucunda levazım işlerine bakmak üzere beşinci şube kurulmuş ve teknolojik gelişmeler daha yakından takip edilmeye başlanılmıştır. Bunların yanı sıra Heidenfeld Polis Mecmuasında birçok makale yayınlayarak Türk Polisini bilgilendirmeye çalışmıştır Bunlardan bazıları şunlardır:

• Edmund Heidenfeld, "Son Asrın Emniyet Hidematının Hali Hazır Hedefi", Yıl: 16, Sayı: 239-240-241, (İkinci Teşrin, Birinci Kanun 1929 ve İkinci Kanun 1930), ss. 432-439.

• Edmund Heidenfeld, "Fenni ve Mihaniki Vesaiti Zabita", *Polis Mecmuası*, Yıl: 16, Sayı: 334-335-336-337-338, (Haziran-Temmuz-Ağustos-Eylül-Birinci Teşrin 1929), ss. 379-383.

• Edmund Heidenfeld, "Daktiloskopi Dersleri: Parmakizi Fenninin Mahiyet ve Kıymeti", *Polis Mecmuası*, Yıl: 16, Sayı: 242, (Şubat 1930), ss. 459-463.

• Edmund Heidenfeld, "Daktiloskopi Dersleri (İkinci Ders)", *Polis Mecmuası*, Yıl: 17, Sayı: 243, (Mart 1930), ss. 475-477;

44 B.C.A., 30-10-0-0 / 202-377-3, 03.12.1927.

45 İcra Vekilleri Heyeti'nin 21 Kasım 1928 tarih ve 7352 sayılı kararnamesi, B.C.A. 30-18-1-2 / 1-5-1.

•Edmund Heidenfeld, “Daktiloskopi Dersleri (Üçüncü ve Dördüncü Dersler)”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 17, Sayı: 244, (Nisan 1930), ss. 491-499.

•Edmund Heidenfeld, “Daktiloskopi Dersleri (Beşinci Ders: Mahalli Vak’ada Bulunmuş Parmakizleri ve Bunların Tesbit ve Tasnifleri)”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 17, Sayı: 246-247-248, (Haziran-Temmuz-Ağustos 1930), ss. 523-526.

•Edmund Heidenfeld, “Casusluk”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 17, Sayı: 253, (İkinci Kanun 1931), ss. 620-629.

Heidenfeld’in görev süresi daha sonra birkaç kez uzatılmış⁴⁶ ve en son 21 Haziran 1930 tarihli kararname ile “*Polis Teşkilatı’nın tensik ve ıslahı için icra etmekte olduğu tahkikat henüz bitmediğinden mumaileyhin bir sene daha istihdamına*” karar verilmiştir.⁴⁷ Görev süresi 1931 yılında sona eren Heidenfeld’e yapılan mukavele gereği İcra Vekilleri Heyeti kararname ile dönüş harcırahı verilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁸

Heidenfeld’in ülkesine dönmesinden sonra Türk hükümeti, 17 Mayıs 1931 tarihli bir yazıyla Alman Dışişleri Bakanlığı’ndan “*Türkiye polisinin asrın ihtiyacatına göre esaslı surette ıslahı için malûmatı umumiye tecrübe sahibi bir mütehasısın*” önerilmesini rica etmiş; “*İşbu mütehasısın, yukarıda zikredilen vazifeden başka polis mektebinin asrî bir şekilde ifrağı, polise ait fenni hususatın Türkiye tatbiki gibi işlerle de iştigal edeceğinden kendisinin kıymeti ilmiye ve meslekiyesi bu vezai fiyaya müsait ve Avrupaca tanınmış bir mütehasıs olması*”nın gerektiğini bildirmiştir. Türk Hükümeti söz konusu uzmana, seyahat masraflarının dışında ayda 700 TL. ücret ödeyecek ve emrine bir tercüman verecektir.⁴⁹

Bütün bu çabalar ülkede mevcut ekonomik ve siyasi sıkıntılara rağmen yönetim kadrolarının, polisin nitelik ve nicelik olarak iyileştirilmesi için belirgin bir gayret sarfettiklerini göstermektedir. Yine bu çerçevede, Almanya ve Türkiye arasındaki öğrenci ve uzman alışverişinin dışında da Türkiye’nin Almanya’dan polise konularda yardım talep ettiği görülmektedir. Türkiye’nin Berlin Büyükelçiliği’nden 4 Mayıs 1933 tarihinde Alman Dışişleri Bakanlığı’na yazılan bir başka yazıda; “*Almanya’da son zamanlardaki yeni ihtiyaçları tevfi kan inşa edilmiş olan en yeni polis merkez ve karakollarının ne tarzda inşa edilmiş olduğu hakkında bazı malûmat tedariki Türkiye Cumhuriyeti’nin idaresi tarafından arz*” olunmakta ve “*Bu gibi binalara ait plan ve krokilerle izahatı lâzımanın ne suretle tedarik*”inin mümkün olacağı sorulmaktadır.⁵⁰

1930 yılında basında yer alan bir haber, Türk polisinin Alman polisinin birikimlerinden yararlanma ve yeniliklere açık olmasını göstermesi açısından ilginç bir örnek teşkil ediyor.

“Polis hizmetlerinde kullanılmak üzere Almanya’dan bir polis köpeği celbedilmiştir. ‘Dolf Funt Grehend’ ismindeki bu köpek, Almanya’da köpek mektebinde tahsis etmiş ve arkadaşları arasında, aliyülala derecede şehadetname almaya muvaffak olmuştur. Bu köpek altı aylıkken mektebe başlamış ve bir sene tahsil etmiştir. ‘Dolf Funt Grehend’ iki metre yüksekliğindeki irtifai kolayca atlamakta, Almanca lisanından anlamakta ve bu lisanla verilen bütün emirleri harfiyen ifa etmektedir”⁵¹.

46 İcra Vekilleri Heyeti’nin 02 Nisan 1930 tarih ve 9066 sayılı kararnamesi, B.C.A. 30-18-1-2 / 9-17-16.

47 İcra Vekilleri Heyeti’nin 21 Haziran 1930 tarih ve 958? sayılı kararnamesi, B.C.A. 30-18-1-2 / 12-43-10.

48 İcra Vekilleri Heyeti’nin 30 Mayıs 1931 tarihli kararnamesi, B.C.A. 30-18-1-2 / 20-36-2.

49 Koçak, a.g.e., s. 41-42.

50 Koçak, a.g.e., s. 42.

51 “Mektep görmüş bir köpek polise alındı”, *Cumhuriyet*, (07 Eylül 1930).

4. Almanya ve Avusturya'ya Eğitim Amaçlı Gönderilen Türk Polisleri

Cumhuriyet yönetimi sadece Alman ve Avusturyalı uzmanları getirtmekle kalmamış, Osmanlı döneminden beri aralıksız olarak uygulanan bu ülkelere öğrenci ve devlet personeli gönderme politikasını da sürdürmüştür. Bu iki ülkenin tercih edilmesinde, Cumhuriyet kadroları içerisinde çok sayıda İttihatçılık geleneğinden gelen idarecinin bulunmasının etkisi büyüktür.

İcra Vekilleri Heyeti 1926 yılında Berlin'de toplanacak Umumi Polis Umuru Konferansı ile Polis Sergisi'ne gönderilecek olan Teftiş Kurulu Başkanı Mustafa Arif Bey'e siyasi pasaport verilmesini kararlaştırmıştır.⁵² Bu tür toplantıların haricinde 1920'li yılların sonları ve 1930'lu yılların başlarında özel anlaşmalarla birçok Türk polisi Almanya ve Avusturya'ya eğitim amacıyla gönderilmiştir. Örneğin Türkiye'nin Berlin Büyükelçiliği'nden 15 Ekim 1931 tarihinde Alman Dışişleri Bakanlığı'na yazılan bir yazıda, "*Berlin Polis Enstitüsü'nde amelî ve nazari olarak meslekî zabıta-î fenniyeyi tahsil etmek üzere Berlin'e gelen İhsan Bey'in*" okula kabulü için gerekli girişimlerin yapılması rica edilmektedir. Aradan bir ay geçtikten sonra yazılan ikinci bir yazıyla, İhsan Beyin eğitimine iki ay sonra başlayacağı bildirilerek, bu süreyi Berlin Polis Müdürlüğü'nde fiilen çalışarak değerlendirilmesinin sağlanması talep edilmektedir.⁵³

İki yıl sonra, "polis organizatör namzedi İhsan Bey'in" üç ay çalıştığı Berlin Polis Müdürlüğü'nde dokuz ay daha çalışmasına izin verilmesi rica edilmiştir. Söz konusu talep, Prusya İçişleri Bakanlığı'ndan 28 Kasım'da Alman Dışişleri Bakanlığı'na yazılan bir yazı ile yanıtlanmıştır. Yazıda, bu konuda Bakanlığın herhangi bir yetkisi olmadığı belirtilmekte, Berlin Büyükelçiliği'nin bundan sonra doğrudan Berlin Polis Müdürlüğü ile ilişki kurması gerektiği açıklanmaktadır.⁵⁴

1935 ve 1936 yıllarında, aralarında Birinci Sınıf Emniyet Müdürü Yusuf İzzettin Eraydın'ın⁵⁵ da bulunduğu dört emniyet mensubu uygulanan en yeni polis tekniklerini öğrenmek üzere, Viyana Federal Polis Müdüriyetince düzenlenen bir kursa katılmıştır. Bu hususi kursun sona ermesinden sonra Eraydın, Linz ve Salzburg şehirlerindeki Federal Polis Müdüriyetlerinin polisiye işlemleri ile Avusturya Federal Jandarmasının yapılanmasını da öğrenmesi sağlanmıştır. Eraydın Avusturya Polis Teşkilatı'nın bütün büro ve kısımlarında görev yapmak suretiyle buralarda yapılan idari ve polisiye hizmet ile bu hizmetlerin yapılmasında kullanılan taktik ve teknik hakkı bilgi almıştır. Bilhassa hüviyet tetkiki kısmının daktiloskopi [dactyloscopie: *Parmak izine dayanarak kimlik belirleme yöntemi*], mulaj [*Bir şeyin bal mumu, alçı vb. bir madde ile kalıbını çıkarmak için yapılan işlemlerin bütünü*] ve el yazılarının muayenelerinde, üniformalı polis tekâmülü hakkında polis okulunda ve diğer birimlerde gözlemlerde bulunmuştur. Viyana Federal Polis Müdüriyeti tarafından Yusuf İzzettin hakkında düzenlenen raporda olumlu ve methedici ifadeler yer almıştır:

"Yusuf İzzettin aşağıda yazılı nazari dersleri (konferansları) da dinlemiştir.

- D.R. Rudolf Pohl tarafından Avusturya polisi hakkında her gün bir saat konferans.

52 B.C.A., 30-18-1-1 / 20-51-17, 11.05.1926.

53 Koçak, a.g.e., s. 42.

54 Koçak, a.g.e., s. 42.

55 Adı geçen emniyet Genel Müdürlüğü Personel Arşivinde bulunan A-2122 numaralı özlük dosyasındaki bilgilerden yararlanılarak düzenlenmiştir. Bkz. Eyüp Şahin, *Türk Polis Teşkilatının Şanlı Geçmişinde ve Cumhuriyete Giden Yolda İz Bırakan Polisler*, EGM Yayın No: 371, Ankara 2004, ss. 168-174. Viyana'da eğitim alan bir diğer emniyet mensubu Üçüncü Şube Şefi Mehmet Tanyeri'dir.

- Profesör Hermann Kaiser tarafından cinai laboratoryum cinai fotoğraf, mikro fotoğraf, Ultraviolett ve cinai Laboratoryum metotları hakkında 40 saat konferans.
- Polis ikinci reisi D.R. Dr. Schultz tarafından cinai tabiye hakkında 20 saat ders (konferans).
- O. Ö. Üniversite profesörü Dr. Fritz Reuter tarafından adlî tababet hakkında 30 saat ders.
- Doçent Dr. Roland Grassberger tarafından cinaî bahisler ve cinaî istatistik hakkında verilen 50 saatlik ders.
- Dünya ticareti yüksek mektep profesörlerinden Dr. Ernst Beutel tarafından cinaî aletler hakkında vermiş olduğu 20 saatlik konferans.*
- Prof. Dr. Hubert Streicher tarafından verilen adlî yazılarla-ehli vukuf (Ekspertise) hakkında 25 saatlik malûmat.
- Klinik asistanlarından Dr. Gottfried tarafından felsefenin ahvali ruhdan bahseden kısmına dair verilen 30 saatlik ders.
- Prof. Dr. Yosef Weningerin tarihi tabii beşer ve teşhis hakkında verdiği 20 saat konferans.
- Prof. Dr. Rihard Wasitzky ve asistanı üniversite doçenti Dr. Leopold Fuchs tarafından tıbbın zehirlerden bahseden kısmana dair verdikleri 30 saatlik konferans.
- Prof. Dr. Moriz Oppenheiu tarafından cilt üzerinde cinaî mühim emareler hakkında vermiş olduğu iki saatlik konferans.
- Bunlardan başka Bey Yusuf İzzettin St. Pölten şehri belediye zabıtasını da görmüştür. Viyana'da ceza işlerine bakan sulh mahkemesini de teftiş etmiş ve Viyana federal polis müdüriyeti müfettişlerinden Dr. Klauser tarafından posta pullarının taklidi hakkında vermiş olduğu konferansı dahi dinlemiştir.
- Bay Yusuf İzzettin tahsilini pek büyük bir gayret ve yorulmak bilmez bir çalışkanlıktan başka faal ve dirayetli bir alâka ile ikmal etmiştir.
- Viyana federal polis müdüriyeti, Bay Y. *İzzettin'in kursta mükemmel ve faik bir derecede ikmalî tahsilde muvaffak olduğunu memnuniyetle bildirir.*

Viyana Federal Polis Müdüriyeti

7/Mayıs/936

Dr. Skubl m.p.,”

Bu arada Viyana'da kurs almakta olan bu kursiyerleri teftiş etmek ve ayrıca Bükreş ve Peşte polisini tetkik üzere, İstanbul Emniyet Müdürü Salih Kılınc, Bakanlar Kurulu kararıyla Avrupa seyahatine gönderilmiştir.⁵⁶ Yine bu kurs devam ederken Hayri Oktay isimli bir emniyet mensubu da Berlin'de toplanacak Polis Telsiz Telgraf Ekspertleri Komitesi Konferansı'na katılmak üzere Almanya'ya gitmiştir.⁵⁷

⁵⁶ İcra Vekilleri Heyeti'nin Salih Kılınc'a döviz ve siyasi pasaport verilmesi ile ilgili 2 Nisan 1936 tarihli kararname, B.C.A. 30-18-1-2 / 63-24-17.

⁵⁷ İcra Vekilleri Heyeti'nin 8 Kasım 1935 tarihli kararname, B.C.A. 30-18-1-2 / 59-84-12.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Polisinin Alman Ve Avusturya Polis Teşkilatları İle İşbirliği (1923-1938)

Benzer şekilde, 1935 yılında Emniyet İşleri Umum Müdürü İbrahim Şükrü Sökmensüer ve Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü Laboratuvar Şefi Dr. Mecit Günerdem, Avrupa'daki polis ve emniyet teşkilatını incelemek ve polislik konusundaki teknolojik gelişmeleri yerinde görmek üzere bir geziye çıkmışlardır.⁵⁸ Bu gezi ileride Emniyet Teşkilatı'nda atılacak önemli adımlar için bir basamak teşkil etmiştir. 1937 yılında çıkarılan 3201 sayılı Emniyet Teşkilatı Kanunu'nun hazırlanmasında bu heyetin İsviçre ve Viyana Polis Teşkilatı ile ilgili yaptığı incelemelerin büyük tesiri olmuş ve Sökmensüer bu kanunun çıkarılması için büyük bir gayret göstermiştir.⁵⁹ Ayrıca bu kanunun öngördüğü şekilde 1937 yılında Ankara Polis Enstitüsü'nün açılması bu gezinin olumlu sonuçlarından birisi olmuştur. Günerdem daha sonra, açılacak olan Polis Enstitüsünün ders programlarının bilimsel hazırlıkları için teknik inceleme yapmak üzere tekrar Lozan Polis Enstitüsü'nü ziyaret etmiştir.⁶⁰ Böylece, Emniyet Teşkilatı'nda daha üstün bilgilerle donatılmış yüksek tahsilli polis amirleri yetiştirmek, polis mesleğine girenlere meslek bilgileri vermek, orta ve yüksek kademe amir yetiştirmek üzere bir polis okulu açılması Lozan Polis Enstitüsü ve Viyana Polis Teşkilatı incelenerek, kurulacak okulun modern bir polis eğitim merkezi olması hedeflenmiştir. 15 Temmuz 1933'te Ankara Anıttepe'de temeli atılan yeni okul binası yaklaşık 749,448 lira sarfolunmak suretiyle 1936 yılında bitirilmiş ve 6 Kasım 1937 tarihinde Dâhiliye Bakanı Şükrü Kaya tarafından açılışı yapılmıştır.⁶¹ Okulun açılmasından beş ay önce çıkarılan ve gerekçesinde meslek personelinin nitelik yönünden geliştirilmesi için eğitim ve öğretimin gereğini açık ve kesin bir dille ifade eden 3201 sayılı Emniyet Teşkilatı Kanunu'nun 18'inci maddesi gereğince bu okula "Polis Enstitüsü" adı verilmiştir. Böylece ordudan sonra polis de bir yüksekokula kavuşmuştur.

İkinci Dünya Savaşı öncesi Nazi iktidarı döneminde, Türk-Alman/Avusturya Polis işbirliği kesilmeden devam etmiştir. Bu dönemde Almanya'nın siyasal, kültürel, askerî ve ekonomik amacı, Türkiye'yi her bakımdan Almanya'ya bağımlı bir ülke haline getirmektir. Almanya, Türkiye'nin askerî alanda da Alman etkisine girmesini ve dış politikasını buna göre düzenlemek zorunda kalmasını sağlamak amacıyla çok yoğun faaliyetlere başlamıştır. Türk ordusunda görevli Alman subaylar Alman nüfuzu için çalışıyor, ordunun Alman askerî sanayiine bağımlı kılınmasını amaçlıyorlardı.⁶² Almanya'nın bu geniş faaliyet yelpazesinde Türk polisi de Almanya'nın hedefindeydi.

Her ne kadar faşizm ve Nazizm gibi otoriter ideolojilerin yerine batılı tarzda bir demokrasiyi hedefleyen Türk Hükümetlerinin, Hitler'in iktidara gelmesinden itibaren Türkiye'deki Nazi propagandasını hassasiyetle takip etmesine rağmen,⁶³ zamanla bu propagandanın etkisini gösterdiği ve Nazilerin Almanya'da uyguladıkları polislik yöntemlerinin Türk Polisini de ister istemez etkisi altına aldığı görülmektedir.

Dünyada siyasetin ve uluslararası ilişkilerin olağanüstü şartlarda seyrettiği bu dönem, Türk polisinin yapısının şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur. Özellikle Nazi propagandasının etkisini dönemin polis dergilerinde görmek mümkündür. 1935

58 İbrahim Azcan, *Kuruluşundan Günümüze Polis Akademisi*, Ankara (Aralık 1988), s. 13. İcra Vekilleri Heyeti'nin Şükrü Sökmensüer'e döviz verilmesine dair 12.11.1936 tarihli kararnamesi, B.C.A. 30-18-1-2 / 69-89-19.

59 *Cumhuriyetin 50. yılında İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, Kuruluşu: Tarihi Gelişimi, Görev ve Yetkileri ve 1923-1973 Çalışmaları*, II. Kitap, EGM Yayınları, Ankara 1973, s. 67.

60 İcra Vekilleri Heyeti'nin Lozan Polis Enstitüsü'ne gönderilecek Dr. Mecit Günerdem'e döviz verilmesine dair 19.03.1937 tarihli kararnamesi, B.C.A. 30-18-1-2 / 73-22-14.

61 Alyot, *a.g.e.*, s. 815.

62 Koçak, *a.g.e.*, s. 184.

63 Mustafa Yılmaz, "Atatürk Dönemi Emniyet Genel Müdürlüğü Raporlarında Nazi Propagandası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 40, Kasım 2007, s. 693-705.

yılında Viyana'ya eğitim için gönderilen Emniyet Müdürü Yusuf İzzettin Eraydın, 1937 yılında Polis Dergisi'nde yazdığı bir makalede, Alman devletinin polislik politikalarından övgüyle bahsetmektedir. Polisin halkla olan ilişkilerinde en ileri gidenin Alman polisi olduğunu söyleyen Eraydın, bunun için Alman polisinin geliştirdiği yöntemlerden örnekler vermektedir. Makalenin ikinci kısmında polis yetkilerinin tüm Avrupa devletlerinde genişletildiğinden bahsedilmekte, özellikle bazı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de polisler mahkeme teşkil edilerek belli bazı suç davalarına bakmak selahiyetinin verilmesini tavsiye etmektedir. Eraydın yazısının sonunda somut bir gelişmeyi de haber vermektedir. Buna göre 1937 yılının Mayıs ayında Belgrat'ta toplanan Beynelmilel Kriminel Polis Kongresi'nde, Almanya polisinde tatbik edilen bu uygulamanın başka ülkelerin polis teşkilatlarında da uygulanabilmesi için, aralarında Türkiye'den bir üyenin de bulunduğu bir komisyon kurulmasına ve bu komisyonun gelecek sene Londra'da düzenlenecek toplantıda rapor sunmasına karar verilmiştir.⁶⁴

Türkiye'nin Mihver (Almanya ve İtalya) devletlerinden uzak durmaya çalıştığı ve 1937'den itibaren Türkiye'de artış gösteren Alman-Nazi propagandasına karşı ciddi tedbirlerin alındığı bu dönemde polis dergisinde, Alman ve İtalyan modellerini örnek alan yazılar yazılması ilginç bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu dönemde Cumhuriyet, Son Telgraf, Son Posta gibi gazetelerde bile zaman zaman Nazi bakış açısıyla haberler, makaleler yayınladığını da göz önünde bulundurmak gerekir.⁶⁵

5. Polislikle İlgili Alman ve Avusturya Kaynaklı Yayınların Takibi

Cumhuriyetin ilk yıllarında yayınlanan Polis Mecmualarında ve bazı yayınlarda, diğer Avrupa ülkeleri polislerinin yanı sıra çoğunlukla Alman ve Avusturya polis teşkilatı hakkında bilgilendirici yazıların yayımlandığı ve bu ülkedeki polislerin uygulamalarından yararlanılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu yazılarda Alman polisinin sahip olduğu gelişmiş teknik imkânlar ve araç-gereçler karşısında Türk polisinin imrenme ve biraz da içerleme duygusunu sezinlemek mümkündür. Örneğin 1931 yılında Polis Mecmuasında Alman Polis Teşkilatı bünyesinde deniz ve akarsular üzerinde işlenen suçlarla mücadele etmek üzere ihdas edilen "Merkezi su emniyeti" birimi ile ilgili yayınlanan bir yazıda Alman polisinden övgüyle bahsedilmektedir: "Halen Garbi Avrupa devletlerinden asri polis teşkilatı itibarı ile en ileriye gidenlerden birisi de Almanya'dır. Harbi Umumi'nin Almanya'ya tahmil ettiği ezhericihat ağır taahhütler, Alman polisine daha fazla itina sarfını icap ettirmiştir. Bu vahdeti idareye sahip yeni teşkilatın nizamname ve talimatnamelerini bulup esaslarını iyiden iyiye tetkik, hassaten sahil devletler için mühimdir."⁶⁶

Bu dönemde yayınlanan yazıların bazıları şunlardır:

• "Viyana'da İçtima Edilmiş Olan Beynelmilel Polis Konferansı Mukarreratı (3-7 Eylül 1923)", *Ceride-i Adliye*, Adliye Vekâleti tarafından ayda bir neşrolunur, Üçüncü sene, Sayı: 30, Yenigün Matbaası, Birinci kânunusani, 1341.

• "Prusya Polis Teşkilatı", *Polis Mecmuası*, Sayı: 193, (1 Kânunusani 1926), s. 419; "Prusya Polis Teşkilatı", Sayı: 194, 1926, s. 444; "Prusya Polis Teşkilatı", Sayı: 195, 1926, s. 3.

64 Yusuf İzzettin Eraydın, "Modern Polisin Teknik ve Salâhiyetleri", *Polis Dergisi*, Yıl: 23, Sayı: 308, (31 İkincikânun 1937), ss. 3859-3878.

65 *Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi*, Arşiv Dosya No: 12443-1, Kardeks No: 292.

66 Necmeddin, "Su Emniyet Teşkilatı", *Polis Mecmuası*, Yıl: 17, Sayı: 253, (Birinci kânun 1931), s. 630-631.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Polisinin Alman Ve Avusturya Polis Teşkilatları İle İşbirliği
(1923-1938)

- Filorinalı Nazım, “İnkılab Zamanında Banka Biletlerinin Sahtekârlığı: Viyana’da Munteşir Beynelmîlel Polis Gazetesinden”, *Polis Mecmuası*, Sayı: 198, (1 Haziran 1926), s. 75-80.
- Filorinalı Nazım, “Çeke Dair Dolandırıcılıklar: Viyana’da Munteşir Beynelmîlel Polis Gazetesinden”, *Polis Mecmuası*, Sayı: 199, (1 Temmuz 1926), s. 103-106.
- “Zürih Zabıtası Teşkilatı”, *Polis Mecmuası*, Sayı: 199, (1 Temmuz 1926), s. 106.
- “Viyana Polis Müdüriyetinin Cinai Laboratuvarın On Senelik Hayatı”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 19, Sayı: 273, (Eylül 1932), s. 1205-1208.
- Almandan Tercüme: Paris’teki Adli Polis İle Tesbiti Hüviyet Vazifeleri Hakkında, Yıl: 18, Sayı: 269, (Mayıs 1932), s. 1074-1079.
- Almandan Tercüme: “Dr. Barck, Kadın Polisi ve Cemiyeti Akvam”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 269, (Mayıs 1932), s. 1080-1081.
- Almandan Tercüme: “W. Weissman, İntihar Veyahut Arzu Üzerine Katil”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 270, (Haziran 1932), s. 1099-1105.
- Almandan Tercüme: “Nelken, Gaz Lambalarının Devrilmesi ile Yangın Vukubulduğu İddiaları”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 270, (Haziran 1932), s. 1106-1108.
- Almandan Tercüme: “Varşova Hükümet Polis Laboratuvarından”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 270, (Haziran 1932), s. 1109-1111.
- Almandan Tercüme: “Viyana Polis Müdür Dr. Brauno Schultz, Hükümetlerin Müştereken Şerirliğe Karşı Mücadeleleri İçin Beynelmîlel Büro”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 270, (Haziran 1932), s. 1111-1117.
- “Viyana Asayiş Zabıtasının Tarihçesi”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 19, Sayı: 277, (İkinci Kânunusani 1933), s. 1328-1334.
- Şükrü Saib, “İnsbruk Polis Kurumu”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 22, Sayı: 304, (31 İkinci kânun 1936), s. 3301-3304.
- Paul Fedderson, “Parmakizinden Başka Hüviyet Anlama Yolları”, (Çev. İzzet Eraydın), *Polis Mecmuası*, Yıl: 22, Sayı: 304, (31 İkinci kânun 1936), s. 3284-3297.
- Prof. Dr. Brüning, “Gizli yazılar”, (Çev. İzzet Eraydın), *Polis Mecmuası*, Yıl: 22, Sayı: 304, (31 İkinci kânun 1936), s. 3298-3299.
- “1936 Senesinde Almanya’da Suç Vaziyeti”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 26, Sayı: 316, 1938, s. 87-88.

•Kitap Tanıtımı: Dr. Ing. Helimuth Lossagk, Havassın Aldanması ve Seyrüsefer Kazaları, Franckhsche Velags-buchhandlung, Berlin, 1937. *Polis Dergisi*, Yıl: 25, Sayı: 312, (1938), s. 143.

Bu tür yazıların yayınlanmasında bir Alman hayranlığı ve Nazi propagandasının etkisinden söz etmek mümkündür. Ancak bütün bu yazıları salt bu unsurların etkisi ile yapılmış yayınlar olarak değerlendirmek pek sağlıklı değildir. Polis dergilerinde yazı yazmaya istekli ve bir yabancı lisana vakıf bir emniyet mensubu, bildiği lisanı kullanarak bu tercüme yazıları yayınlamaktadır. Zaten bu yazıları yayınlayan birkaç belli başlı birkaç ismin haricinde yazı yazan çok fazla yazar da mevcut değildir. Bu isimlerden birisi olan Yusuf İzzettin Eraydın uzun bir çalışma sonucunda tercümesine muvaffak olduğu “*Hüviyet Araştırma Yolları*” adındaki teknik eserden dolayı Umum Müdürlük Yüksek Makamı tarafından 26 Nisan 1934 tarihinde “*Takdirname*” ile ödüllendirilmiştir.

SONUÇ

Atatürk, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin ilelebet yaşaması ve gerçekleştirilen devrimlerin kökleşmesi için, ülkede iç güvenliğin sağlanması gerektiğinin farkındaydı. Çünkü huzur ve güvenliğin sağlandığı bir ülkede halk geleceğe daha güvenle bakacak ve Cumhuriyet’in hedeflerinin gerçekleşmesi daha kolay olacaktı. Bunun yanı sıra Atatürk, uluslararası arenada güçlü bir devlet olarak yer almanın en temel şartlarından birisinin kendi ülkesinde huzur ve güvenliği sağlamak olduğunun bilincindeydi. Gerek Millî Mücadele esnasında gerekse Cumhuriyet’in ilanından sonra tüm imkânsızlıklara rağmen yaptığı başarılı çalışmalarla Atatürk’ün sevgi ve takdirlerini kazanan Türk polisine, ülkede asayiş ve güvenliğin sağlanmasının yanı sıra gerçekleştirilen devrimlerin kökleşmesi sürecinde büyük ödevler düşüyordu.

Cumhuriyet hükümetleri, bu doğrultuda tespit edilen iç güvenlik politikalarının en büyük uygulayıcılarından olan polis teşkilatının içinde bulunduğu olumsuzlukları ortadan kaldırmak, polisi her alanda güçlendirmek ve çağdaş ülkelerin polis teşkilatlarının seviyesine çıkarmak için önemli adımlar atmaya çalışıyordu. Polisi nitelik ve nicelik olarak iyileştirmek, polisi profesyonelleştirmek ve yetkilerini artırmak, polisi modern araç gereçlerle donatmak ve çağın gereklerine uygun en iyi eğitim vermek için düzenlemelere gidilmiştir. Özellikle polisin eğitimi ve polisle ilgili yasal düzenlemelerin yapılması konusunda Atatürk’ün bizzat direktifleriyle köklü değişimler gerçekleştirilmiştir. O günün tüm olumsuz şartlarına karşın, Cumhuriyet Hükümetleri daha profesyonel ve modern bir polis teşkilatı oluşturabilmek, bu alandaki bilimsel gelişmeleri hayat geçirebilmek ve çağdaş teknolojiyi Türkiye’ye taşımak için arayış içerisine girmişlerdir.

Cumhuriyet döneminde yapılan bu ıslah ve inkılâp hareketleri, Osmanlı son dönemi Batılılaşma çabalarının, hızlandırılmış ve yoğunlaştırılmış bir aşamasıdır. Bu dönem, aralıksız on yıldan fazla sürmüş olan savaşlar sebebiyle yetişmiş personel kaybına bağlı olarak, hemen her alanda ihtiyaç ve taleplerin yoğunlaştığı ve yenilik ihtiyacının da arttığı bir dönemdir. Yeni oluşturulan teşkilat ve müesseseler bu yetişmiş personel ihtiyacını şiddetli bir şekilde hissetmiştir. Ülkenin iç güvenliği de bu ihtiyacın had safhada hissedildiği alanlardan birisidir.

Bu bağlamda Osmanlı kurumlarının batı bilgi ve teknolojiyle yenilenmesi amacıyla yabancı uzmanlardan faydalanılması ve Avrupa’ya öğrenci ve personel gönderilmesi politikası Cumhuriyet hükümetleri tarafından benimsenmiş ve devam ettirilmiştir.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Polisinin Alman Ve Avusturya Polis Teşkilatları İle İşbirliği (1923-1938)

Böylece Osmanlı Devleti döneminde başlatılan hukuk, ekonomi, eğitim gibi temel alanlarda yabancı uzmanların istihdamı uygulaması, Cumhuriyetin kuruluşundan hemen sonra da çok çeşitli alanlarda farklı ülkelerden çok sayıda uzmanın istihdam edilmesiyle sürdürülmüştür. Bu uzmanların istihdamı Türkiye'nin çeşitli alanlarda yürütmüş olduğu yenileşme ve kalkınma hamlelerine büyük katkılar sağladığı gibi iki toplumun birbirlerini tanımaları, kültürel alışveriş ve yakınlaşmanın da önemli bir aracı olmuştur.

İncelediğimiz Cumhuriyet'in ilk 15 yıllık döneminde Türkiye'ye gelerek polislik ve iç güvenlik alanında görev yapan yabancı uzmanlar içerisinde Alman-Avusturyalı uzmanların ön plana çıktığı görülmektedir. Özellikle Almanya ile Osmanlı'nın son dönemlerinden beri sürdürülen ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında da kesintisiz devam eden bu ilişki, savaştan sonra yaklaşık altı yıllık bir kesintiden sonra 1924 yılında yeniden başlamıştır. Bu iki ülke ile Türkiye arasında olumlu olarak yürütülen siyasi ve ekonomik ilişkiler çerçevesinde gerçekleştirilen yabancı uzman istihdamı yanı sıra, yurt dışına gönderilen çok sayıda öğrenci arasında özellikle bu iki ülkeye polislerin eğitim amaçlı gönderildiği ve bu çerçevede bir işbirliğinin tesis edilmiş olduğu görülmektedir.

Bu uzmanların bilgi, görüş ve deneyimleriyle; Türkiye'de iç güvenlik konusunda yaşanan sıkıntılar ve polisin eğitilmesi, yeni teknoloji ile donatılması konusunda doğrudan ve dolaylı katkılar sağlanmış, bu uzmanların raporları doğrultusunda polis eğitimi yeniden düzenlenmiş, yeni polis eğitim kurumları açılmış ve çağdaş polis eğitimi anlayışına ilişkin atılımlar gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde atılan adımlar ve bu uzmanların katkıları, etkileri günümüze kadar devam eden kalıcı izler bırakmışlardır. Günümüzde hâlâ yürürlükte olan 1937 tarihli ve 3201 sayılı Emniyet Teşkilatı Kanunu'nun hazırlanmasında ve polis eğitiminin iki ana kurumu olan Polis Enstitüsü ve Polis Koleji'nin açılmasında, bu seyahatlerin ve yabancı uzmanların tavsiyelerinin çok büyük etkisi olmuştur.

Bu olumlu katkıların yanı sıra köklü ve özgün bir bilimsel polislik anlayışının Türkiye'ye getirildiğini söylemek zordur. Devletin, Batı'ya gönderilen herkesten en yeni bilgi, beceri ve teknolojilerin Türkiye'ye taşınması yönünde bir beklentisinin olmayışı veya sadece taşıyıcılıkla yetinilmesi, bu olumsuz sonuca yol açmıştır. Sadece polislik konusunda değil hemen her alanda *"bilginin üretimi ve dönüşümü yolunda, bazı pırıltılar mevcut olmasına karşın, cılız ve münferit çabalarla sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu meselenin ciddi bir devlet politikasıyla genele teşmili başarılamamıştır. Dolayısıyla modernleşmenin ithalci yönü, birkaç istisnai örneğin dışında, yurtdışı tahsilliler tarafından da aşılamamıştır. Her ne kadar öncü konuma sahip olmaları itibarıyla bugünkü gelinen noktada Türk modernleşmesine yaptıkları katkıyı inkâr etmesek de onlar vasıtasıyla, Batı'nın bilgi ve teknolojisinin ülkeye taşınması veya tanıtılmasının ötesine geçilememiştir"*⁶⁷. Bunun bir sonucu olarak Avrupa ülkelerindeki polislerin bilimsel veriler ışığında modern araçlarla gerçekleştirdiği polislik vazifesini, Türk polisleri hâlâ fedakârlık, inanç ve feragat hisleriyle sürdürmeye devam etmişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı öncesi özellikle Alman Polis Teşkilatı ile olan ilişkiler, savaşın getirdiği tüm olumsuzluklara rağmen devam etmiştir. Ancak Cumhuriyet hükümetleri Almanların gerek Türkiye'de gerekse gönderilen öğrenciler üzerinde yürüttüğü Nazi propagandasından tedirgin olmuş, bunun etkisini kırmak için çeşitli tedbirler almıştır. Buna rağmen Türk polisinin yeni kimlik oluşumunda ve polislik anlayışının yerleşmesinde, bu propagandanın etkisi oldukça fazla olmuştur.

67 Gençoğlu, a.g.t., s. 156.

KAYNAKÇA**I-Arşiv Kaynakları**

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi, Arşiv Dosya No: 12443-1, Kardeks No: 292.

B.C.A., 30-18-1-1 / 20-51-17, 11.05.1926.

B.C.A., 30-18-1-1 / 25-44-6, 13.07.1927.

B.C.A., 30-10-0-0 / 202-377-3, 03.12.1927.

B.C.A. 30-18-1-2 / 1-5-1, 21.11.1928.

B.C.A. 30-18-1-2 / 9-17-16, 02.04.1930.

B.C.A. 30-18-1-2 / 12-43-10, 21.06.1930.

B.C.A. 30-18-1-2 / 20-36-2, 30.05.1931.

B.C.A. 30-18-1-2 / 59-84-12, 08.11.1935.

B.C.A. 30-18-1-2 / 63-24-17, 02.04.1936.

B.C.A. 30-18-1-2 / 69-89-19, 12.11.1936.

B.C.A. 30-18-1-2 / 73-22-14, 19.03.1937.

II-Kitaplar

AKKUTAY, Ülker, *Milli Eğitimde Yabancı Uzman Görüşler*, Avni Akyol Kültür ve Eğitim Ümit Vakfı Yayınları, Ankara 1996.

ALYOT, Halim T., *Türkiye’de Zabıta, Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, Kanaat Basımevi, Ankara 1947.

AZCAN, İbrahim, *Kuruluşundan Günümüze Polis Akademisi*, Ankara (Aralık 1988).

Cumhuriyetin 50. yılında İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, Kuruluşu: Tarihi Gelişimi, Görev ve Yetkileri ve 1923–1973 Çalışmaları, II. Kitap, EGM Yayınları, Ankara 1973.

DÜNDAR, Ahmet Nihat, “Kuruluş, Gelişme, Değişme”, *150. Kuruluş Yıldönümünde Türk Polisi*, EGM Yayınları, Ankara 1995.

ERGÜN, Mustafa, *Atatürk Dönemi Türk Eğitimi*, Ocak Yayınları, Ankara 1997.

ERGÜN, Mustafa, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yayınları, Ankara 1996.

GENCER, Mustafa, *Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhü*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

KEPLER, Leopold, *Die Gendarmerie in Österreich 1849-1974*, Leykam Verlag, Graz 1974.

KOÇAK, Cemil, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1983.

ŞAHİN, Eyüp, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Gayrimüslim Polis Biyografileri*, Polis Akademisi Yayınları, Cilt: II, Ankara 2013.

ŞAHİN, Eyüp, *Türk Polis Teşkilatının Şanlı Geçmişinde ve Cumhuriyete Giden Yolda İz Bırakan Polisler*, EGM Yayın No: 371, Ankara 2004.

TONGUR, Hikmet, *Türkiye’de Genel Kolluk*, Emniyet Genel Müdürlüğü, Ankara, 1946.

TURAN, Kemal, *Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2000.

III-Dergiler

- (Münih polis müdüriyetinden Banernefiand), “Ayak İzlerinin Delaili Subutiye Olarak İstimali”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 19, Sayı: 274, (Birinciteşrin 1932).
- “(Avusturyalı uzmanların geliştirdiği) Şüpheli Eşhasın Elbiselerinde Bulunan Tozları Toplamak İçin Yeni Cihaz”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 265, (Kânunusani 1932).
- “1936 Senesinde Almanya’da Suç Vaziyeti”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 26, Sayı: 316, 1938.
- “Avusturya Polisi”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 265, (Şubat 1932).
- “Avusturya Polisi”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 267, (Mart 1932).
- “Beynelmilel Mücrimler”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 17, Sayı: 253, (Birinci kânun 1931), Sayı: 254, (Şubat 1931), Sayı: 258.
- “Dişizleri, bıçak izleri, tek parmak izi”, (Norvest Police Journal’den tercüme), *Polis Mecmuası*, Yıl: 17, Sayı: 254, (Şubat 1931).
- “İstokholm’da Polis Hemşireler”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 280, (Nisan 1933).
- “Kanda Alkolün Tesbiti Usulü; Bu Usulün Zabıtai Cinaiei İçin Ehemmiyeti” *Polis Mecmuası*, Yıl: 19, Sayı: 278, (Şubat 1933).
- “Parmak İzlerinin Tetkik-i Hüviyet Hizmetinde Suret-i Tatbik ve İstimaline Dair Talimatname”, *Polis Mecmuası*, Sayı: 3, 1913.
- “Parmakizinden istifade edelim”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 16, Sayı: 239-240-241, (İkinci Teşrin, Birinci kânun 1929 ve İkinci kânun 1930).
- “Polis Memurları İçin On üç Tavsiye”, (İngilizceden Tercüme)”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 17, Sayı: 258, (Haziran 1931).
- “Prusya Polis Teşkilatı”, *Polis Mecmuası*, Sayı: 193, (1 Kânunusani 1926).
- “Prusya Polis Teşkilatı”, Sayı: 194, 1926, s. 444; “Prusya Polis Teşkilatı”, Sayı: 195, 1926.
- “Radyo ‘Televizyon’ ile Parmakizi Alma”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 21, Sayı: 302, (31 Temmuz 1935).
- “Tayyare ile Havadan Tarassut”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 21, Sayı: 302, (31 Temmuz 1935).
- “Tehevürü Suçlar (Crime Passionel)”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 265, (Şubat 1932).
- “Viyana Asayiş Zabıtasının Tarihçesi”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 19, Sayı: 277, (İkinci Kânunusani 1933).
- “Viyana Polis Müdüriyetinin Cinal Laboratuvarın On Senelik Hayatı”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 19, Sayı: 273, (Eylül 1932).
- “Viyana’da İçtima Edilmiş Olan Beynelmilel Polis Konferansı Mukarreratı (3-7 Eylül 1923)”, *Ceride-i Adliye*, Adliye Vekâleti tarafından ayda bir neşrolunur, Üçüncü sene, Sayı: 30, Yenigün Matbaası, Birinci kânunusani, 1341.
- “Zürih Zabıtası Teşkilatı”, *Polis Mecmuası*, Sayı: 199, (1 Temmuz 1926).
- AKDAĞ, Ömer, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Eğitim Alanında Yabancı Uzman İstihdamı (1923-40)”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:1 (1), 2008.
- Almancadan Tercüme: “Dr. Barck, Kadın Polisi ve Cemiyeti Akvam”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 269, (Mayıs 1932).
- Almancadan Tercüme: “Nelken, Gaz Lambalarının Devrilmesi ile Yangın Vukubulduğu İddiaları”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 270, (Haziran 1932).
- Almancadan Tercüme: “Paris’teki Adli Polis İle Tesbiti Hüviyet Vazifeleri Hakkında”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 269, (Mayıs 1932).

- Almancadan Tercüme: “Varşova Hükümet Polis Laboratuvarından”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 270, (Haziran 1932).
- Almancadan Tercüme: “Viyana Polis Müdür Dr. Brauno Schultz, Hükümetlerin Müştereken Şerirliğe Karşı Mücadeleleri İçin Beynelmillel Büro”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 270, (Haziran 1932).
- Almancadan Tercüme: “W. Weissman, İntihar Veyahut Arzu Üzerine Katil”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 270, (Haziran 1932).
- BİRİNCİ, İhsan “Teşkilatımızın Kuruluşu”, *Polis Emeklileri Polis Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 123, (Ekim 1962).
- CÖNERDEM, Mecid, “Polis Siyantifik”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 25, Sayı: 313, (1938).
- DEMİRBAŞ, Cevdet, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Polis Teşkilatı”, *Polis Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 43, (Ocak-Şubat-Mart 2005).
- DİKİCİ, Ali, “Osmanlı Makedonya’sında Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürsteg Reform Programı”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 24, (Kış 2010).
- EOSTİK, Raymon B., “Avrupa Polis Sistemleri”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 259, (Temmuz 1931).
- ERAYDIN, Yusuf İzzettin, “Modern Polisin Teknik ve Salahiyetleri”, *Polis Dergisi*, Yıl: 23, Sayı: 308, (31 İkincikânun 1937), ss. 3859-3878.
- FEDDERSON, Paul, “Parmakizinden Başka Hüviyet Anlama Yolları”, (Çev. İzzet Eraydın), *Polis Mecmuası*, Yıl: 22, Sayı: 304, (31 İkinci kânun 1936).
- GENÇOĞLU, Mustafa, “Batı Bilgi ve Teknolojisinin Osmanlı Bahriyesine Aktarımı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (TAD), Cilt: 34, Sayı: 58, (Eylül 2015).
- HEİDENFEL, Edmund, “Daktiloskopi Dersleri (Beşinci Ders: Mahalli Vak’ada Bulunmuş Parmakizleri ve Bunların Tesbit ve Tasnifleri)”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 17, Sayı: 246-247-248, (Haziran-Temmuz-Ağustos 1930).
- HEİDENFEL, Edmund, “Daktiloskopi Dersleri (İkinci Ders)”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 17, Sayı: 243, (Mart 1930).
- HEİDENFEL, Edmund, “Daktiloskopi Dersleri (Üçüncü ve Dördüncü Dersler)”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 17, Sayı: 244, (Nisan 1930).
- HEİDENFEL, Edmund, “Daktiloskopi Dersleri: Parmakizi Fenninin Mahiyet ve Kıymeti”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 16, Sayı: 242, (Şubat 1930).
- HEİDENFEL, Edmund, “Fenni ve Mihaniki Vesaiti Zabıta”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 16, Sayı: 334-335-336-337-338, (Haziran-Temmuz-Ağustos-Eylül-Birinci Teşrin 1929).
- HEİDENFEL, Edmund, “Son Asrın Emniyet Hidematının Hali Hazır Hedefi”, Yıl: 16, Sayı: 239-240-241, (İkinci Teşrin, Birinci Kanun 1929 ve İkinci Kanun 1930).
- Heidenfeld, Edmund, “Casusluk”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 17, Sayı: 253, (İkinci Kanun 1931), ss. 620-629.
- Kitap Tanıtımı: Dr. Ing. Helimuth Lossagk, Havassın Aldanması ve Seyrüsefer Kazaları, Franckhsche Velags-buchhandlung, Berlin, 1937. *Polis Dergisi*, Yıl: 25, Sayı: 312, (1938).
- MUCHISON, Carl, “Malumatı Cinaiye (İngilizceden Tercüme)”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 259, (Temmuz 1931).

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Polisinin Alman Ve Avusturya Polis Teşkilatları İle İşbirliği
(1923-1938)

- NAZIM, Filorinalı, “Çeke Dair Dolandırıcılıklar: Viyana’da Münteşir Beynelmilel Polis Gazetesinden”, *Polis Mecmuası*, Sayı: 199, (1 Temmuz 1926).
- NAZIM, Filorinalı, “İnkılab Zamanında Banka Biletlerinin Sahtekârlığı: Viyana’da Münteşir Beynelmilel Polis Gazetesinden”, *Polis Mecmuası*, Sayı: 198, (1 Haziran 1926).
- Necmeddin, M., “Avrupa Polis Teşkilatı’ndan: İtalya-Polonya Polisi”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 263, (Teşrinisani 1931).
- Necmeddin, M., “Avrupa Polis Teşkilatı’ndan: Londra ve İngiltere Polisi”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 264, (Kânunuevvel 1931).
- Necmeddin, M., “Su Emniyet Teşkilatı”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 17, Sayı: 253, (Birinci kânun 1931).
- Polis Mecmuası*, Yıl: 17, Sayı: 255-256-257, (Mart, Nisan, Mayıs 1931).
- Prof. Dr. Brüning, “Gizli yazılar”, (Çev. İzzet Eraydın), *Polis Mecmuası*, Yıl: 22, Sayı: 304, (31 İkinci kânun 1936).
- RABİNOWİCZ, Leon, “Tehevürü Suçlar (Le Crime Passionel)”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 265, (Kânunusani 1932).
- SAİB, Şükrü, “İnsbruk Polis Kurumu”, *Polis Mecmuası*, Yıl: 22, Sayı: 304, (31 İkinci kânun 1936).
- YILDIRIM, Seyfi, “Cumhuriyet Döneminde Türk-Macar İlişkileri Çerçevesinde İstihdam Edilen Macar Uzmanlar”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 8 Sayı: 15 (Bahar 2012).
- YILMAZ, Mustafa, “Atatürk Dönemi Emniyet Genel Müdürlüğü Raporlarında Nazi Propagandası”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 40, Kasım 2007.
- YILMAZÇELİK, İbrahim, “Çanakkale Muharebelerinde Türk Polis Teşkilatı’nın Katılımları ve Hizmetleri”, *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı, 2. Uluslararası Tarih Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Dokuz Eylül Üniversitesi ve Buca Belediyesi, 16-18 Ekim 2014, İzmir, 2015.

IV-Gazeteler

“Mektep görmüş bir köpek polise alındı”, *Cumhuriyet*, (07 Eylül 1930).

V-Tezler

- GENÇOĞLU, Mustafa, *Osmanlı Devleti’nce Batı’ya Eğitim Amacıyla Gönderilenler (1830-1908) -Bir Grup Biyografisi Araştırması-*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2008).
- GÜLÇİÇEK, Hüseyin, *Emniyet Teşkilatı Hakkında Hükümet Politikaları (1920–1950)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1990).
- ŞAHİN, Mustafa, *Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Uygulamalarında Yabancı Uzmanların Yeri (1923-1960)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1996).

V-İnternet Kaynakları

“Die Österreichische Bundesgendarmerie”, *International Police Association IPA Austria - Bundesgendarmerie*, <http://www.ipa.at/ipaplus/gendarmerie.htm>, erişim tarihi: 23.1.2017.

Türkiye Cumhuriyeti Viyana Büyükelçiliği Web Sayfası, <http://viyana.be.mfa.gov.tr/MissionChiefHistory.aspx>, erişim tarihi: 22.1.2017.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE DENİZLİ-HONAZ'DA NÜFUS (1923-2013)*

POPULATION IN DENİZLİ-HONAZ IN THE REPUBLIC PERIOD (1923- 2013)

Tahir KODAL**

Kabul Tarihi/Accepted: 28.04.2017

Öz

Bu çalışmada; Denizli'nin ilçelerinden biri olan Honaz'ın Cumhuriyet dönemindeki (1923-2013) nüfusunun değişimi ve gelişimi konu edilmiştir. Çalışmanın giriş kısmında; konunun daha iyi anlaşılması amacıyla, Osmanlı'dan cumhuriyete uzanan süreçte Honaz'ın nüfus durumuna ilişkin kısaca bilgi verilmiştir. Çalışmanın esas kısmının ilk bölümünde; Atatürk ve İnönü Döneminde (1923-1950) Honaz'ın nüfusu, değişimi ve gelişimi ortaya konulmuştur. İkinci bölümünde; Demokrat Parti'nin iktidarından Anavatan Partisi'nin iktidarına kadar olan süreçte (1950-1983) Honaz'ın nüfusu göz önüne serilmiştir. Üçüncü bölümde; Honaz'ın 1983-2013 yılları arasındaki yani Turgut Özal-Tayyip Erdoğan dönemindeki nüfusu açıklığa kavuşturulmuştur. Çalışmanın sonuç kısmında ise; elde edilen bilgiler ve yapılan değerlendirmeler sonrasında, bir takım sonuçlar ortaya konulmuş, nüfusun tarihsel değişimine ve gelişimine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Cumhuriyet, Denizli, Honaz, Nüfus, 1923-2013.*

Abstract

In this study, population change and development in Honaz, a town of Denizli, during the Republican period (1923-2013) are investigated. In the introduction of the study, in order to provide a better understanding of the situation, a brief information is given about the state of population in Honaz from the Ottoman Empire period to Republic period. In the first chapter of the study, the changes and developments in the population of Honaz during Atatürk and İnönü periods are discussed. In the second chapter, a detailed information about the population of Honaz from Democratic Party government to Anavatan Party period is given. In the third chapter, the population of Honaz between the years 1983 and 2013, from Turgut Özal period until Tayyip Erdoğan, has been analyzed. In the conclusion of the study, along with an overall analysis and evaluation of the gathered data and information, the changes and historical development in the population with some certain conclusions have been provided.

Keywords: *Republic, Denizli, Honaz, Population, 1923-2013.*

A- GİRİŞ

Eskiçağ'da Denizli ve çevresi; Karya, Frigya ve Lidya bölgelerinin kesişme noktasında yer alan bir geçiş alanıdır. Bu geçiş alanında Laodikeia-Laodikya (Goncalı-Eskihisar), Hierapolis (Pamukkale), Tripolis (Yenicekent-Buldan), Kolossai (Honaz), Peltai (Çivril), Attuada

* Bu çalışma, Pamukkale Üniversitesi ve Honaz Belediyesi işbirliği ile 26-27 Kasım 2015'te Denizli-Honaz'da gerçekleştirilen "Honaz Sempozyumu"nda "Cumhuriyet Döneminde Honaz'da Nüfus (1923-2013)" adıyla sunulmuş ve basımı yapılmamış olan çalışmanın genişletilmesinden oluşmuştur.

** Doç. Dr. , Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, tkodal@pamukkale.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 03.03.2017

(Hisarköy), Trapezopolis (Boludüzü-Bekirler Köyü), Hydriale (Sigma Kasabası), Karura (Tekkeköy) gibi antik şehirleri barındıran Lycos Vadisi ve çevresi yer almıştır.¹ Bu dönemde Denizli, daha sonra Osmanlı Devleti zamanında da görüldüğü gibi, daha çok kuzeyi ile ilgili bir idarî birimin içinde yer almıştır. Bu nedenle, Denizli Frigya içinde yer almış, Frigya çok geniş bir idarî birimi oluşturduğundan, güneydeki kısma dahil edilmiştir.² Bu yüzden, Honaz (Kolossai) Eskiçağ'da Frigya'nın güney kısmında yer alan, Çürüksu vadisinin önemli yerleşim yerlerin biri olmuştur.

Honaz, Milyaslıların ya da Psidyalıların, Solimasların, Lidyalıların, Perslerin, Makedonyalıların, Selevkosların, Rodosluların yönetiminde kalmıştır. Rodoslular ve Bergamalılar arasındaki mücadeleden Bergamalılar galip çıkmıştır. Bu galibiyet Romalıların hoşuna gitmediyse de İ.Ö.188 yılında (bugünkü Dinar'da) yapılan antlaşmayla Denizli ve çevresi Rodoslulara bırakılmıştır. M.Ö.133 yılında Bergama Kralı II. Attalas'ın vasiyeti üzerine de Roma İmparatorluğu'na bırakılmıştır. Romalılar, bir zamanlar Bergama Krallığı'nın toprakları içerisinde yer alan yukarıdaki antik şehirleri Asya Eyâleti'nin bir parçası olarak yönetmişlerdir. Grek ve Helenistik dönemin önemli medeniyet, kültür ve nüfus merkezleri olan, Denizli ve çevresinde bulunan bu antik şehirler, Roma döneminde de büyük önem kazanmışlardır. Bölge tarım ve hayvancılığa elverişli olduğundan, buralarda yaşayan nüfusun çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla meşgul olmuş, tarım ve hayvancılığa dayalı sektörlerde yani koyun yetiştiriciliği, koyunların yünlerinin kesilmesi, yıkanması, çırılması, boyanması, dokunması gibi sektörlerde çalıştıkları görülmüştür.³

Burada ve diğer şehirlerde yaşayan ve Roma döneminde etkin olan nüfus hakkında çeşitli görüşler olmakla birlikte, bunların Hititlilerin akrabaları, Bergamalılar ve Yahudiler oldukları ifade edilmiştir. Bu bölgede bulunan nüfus, Doğu Roma ya da Bizans İmparatorluğu devrinde, siyasî, idarî, ekonomik ve ticarî nedenlerden dolayı, bu bölgedeki verimli ovalarda yaşayan, tarımla hayvancılıkla hayatını devam ettiren nüfus, ovalardan kenarlara, vadi içlerine çekilmiştir. Bu nedenle ovalar da kısmen boş kalmıştır. Bunun bir sonucu olarak savunması güçlü sarp yerler daha büyük önem kazanmıştır. Bu yüzden Honaz (Kolossai) sahip olduğu coğrafi şartlar nedeniyle bu dönemde önemini giderek artırmıştır.

Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması üzerine Laodikya(Denizli)'nin yönetimi Bizanslıların eline geçmiştir. Bu tarihten yani 476'dan itibaren buradaki kalabalık ve canlı hayat duraklamış, şehir (Denizli) gerilemeye başlamış,⁴ Suriye valisi Muaviye, Hz. Ömer'in ölümünden sonra, 654'te önce Kıbrıs'a, sonra da Rodos'a seferler düzenlemesine rağmen, Batı Anadolu kıyılarındaki Bizans egemenliğini değiştirememiştir.⁵ Savunma bakımından daha elverişli olan Colossae'nin 3 km güneyinde Honaz Dağı'nın ucunda yer alan, Khonae; bu dönemde antik Colossae'nin yerini almıştır. 7. Yüzyılda kurulan, 9. Yüzyılda ya da 858-860 yılları arasında "*Başpiskoposluk*" unvanı alan Khonae, 950 yılında "*Metropolis*" olmuştur. Böylece Khonae, Anadolu'nun en önemli dini ve idari merkezlerinden biri haline gelmiştir.

1 Hatice P. Erdemir, "Antikçağ'da Hierapolis ve Çevresinde Koyun Yetiştiriciliği ve Yan Sektörleri", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler 1*, Isparta, 2007, s.24-25.

2 Tuncer Baykara, *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli (1070-1520)*, İstanbul, 2007, s. 29.

3 Hatice P. Erdemir, a.g.m., s.25-29.

4 Tuncer Baykara, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı*, İstanbul, 2007, s.319.

5 Tarhan Toker, *Denizli'ye Toplu Bir Bakış*, Denizli, 1949, s.19.

Büyük Selçuklu Devleti ile başlayan ve batıya doğru olan Türk göçü sonrasında, Türkmenler yani Müslüman Türkler Malazgirt Zaferi'ne kadar yarım asır boyunca Anadolu sınırlarına "karıncalar" gibi yığılmış, Doğu Roma Bizans topraklarına girerek kendilerine "yurt" aramışlardır. Nüfus fazlalığı, hayvan çokluğu ve otlak darlığı nedeniyle, Türkler yeni yurt arama zorunluluğunda kalmıştır. Gittikleri ülkeler ihtiyaçlara cevap vermediği için, sık sık yer değiştirmek mecburiyetinde kalmışlardır. Ancak, Anadolu bütün bu ihtiyaçları çözebilecek potansiyele sahip, büyük nüfus kitlelerini barındıracak her türlü göçebe hayatına elverişli olduğundan,⁶ Anadolu Türk göçlerinin kitleler halinde yaşandığı bir yer olacaktır. Bu kapsamda Honaz ilk defa 1069 yılında Selçuklu Komutanı Afşin Bey'in Denizli ve çevresine yapmış olduğu sefer sırasında Bizanslılardan Türklerin eline geçmiştir.⁷

XII. yüzyılın ikinci yarısı "Laodikya" için bir mücadele dönemi olmuştur. Türkler ile Bizanslılar arasında 1176 yılında yapılan Miryakefalon Savaşı, Denizli ve çevresinin yerleşim siyaseti ile yakından ilgili olmuştur. Bu mücadele yıllarında, doğudan Türklerin gelişi üzerine, Denizli ve çevresindeki halkın bir kısmı yerleşim yerlerini terk ederek batıya gitmişlerdir. Mücadele yıllarının uzun sürmesi ve istikrarsız bir ortamın oluşması sonrasında yerleşik halk, daha batıya ve güvenli yerlere gitmiştir.

Bu mücadeleler ve akınlar sonrasında Türkler, Denizli ve çevresini, bu bağlamda Honaz'ı, 1206'dan itibaren kesin olarak denetimleri altına almışlardır. Bir anlamda Denizli ve çevresinde Türkler Bizanslılara karşı kesin üstünlük sağlamış ve "uc" bölgesinin fethini kesin olarak gerçekleştirmiştir.⁸ Bu yüzden Türkler doğu-batı yönünde bölgeye giderek, daha fazla sayıda yerleşmeye başlamışlardır. Denizli ve çevresindeki nüfus hareketlenmesi ve yerleşim faaliyetleri en fazla bu dönemde gerçekleşmiştir. Bu süreçte 24 Oğuz boyundan, Alka-Bölük ve Yaparlı hariç olmak üzere 10 Bozok ve 12 Üçok olmak üzere toplam 22 boydan Türklerin Anadolu'ya geldiği tahrir defterlerindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır.⁹ Bu nedenle, Kayı, Kınık, Avşar, Bayındır ve Salur boylarının Denizli ve çevresinin Türkleşmesi ve nüfus yapısının değişmesinde birinci derecede rol oynadığı söylenebilir.

Moğol İmparatorluğu'nun 1243 yılında Erzincan yakınlarında Anadolu Selçuklu Devleti'ni yenmesinin ardından, Moğol istilası ve baskısı nedeniyle, Türkler arasında ve Anadolu'da büyük bir hareketlilik yaşanmıştır. Anadolu'nun iç kesimlerinde yaşayan nüfus, kıyı ve uç kesimlere kadar gitmiş, Anadolu'nun Türkleşmesi tamamlanmış, Bizans'a yakın olan yerlerdeki yani uçlardaki nüfusta da büyük artış görülmüştür. Coğrafyacı İbn-i Said'e göre, bu hareketlilik ve artış sonrasında, Denizli ve çevresinde yaşayan Türklerin 200.000 çadır nüfusa sahip oldukları rivayet edilmiştir.¹⁰ Her çadırda ortalama 5 kişinin var olduğu hesaba katıldığında, tarih öncesi dönemden bu yana tarım ve hayvancılığa uygun olan Denizli ve çevresinde yaklaşık 1.000.000 kişinin hayatını devam ettirmiş olduğu söylenebilir. Daha sonraki süreçte Denizli ve çevresindeki nüfus yoğunluğu giderek Türklerin lehine dönmüş, özellikle de İnançoğulları (Ladik) Beyliği döneminde (1261-1308), Türk nüfusu ve yerleşme çalışmaları üst noktaya çıkmıştır. Bu nedenle, Denizli nüfusunun aslı unsuru tamamen Türklerden oluşmuştur. Bunların sayısının XIII. Yüzyıl ortalarında, çoğu asker ve görevli olmak üzere 1.500-2.000 kadar olduğu tahmin edilmiştir.¹¹

6 Kemal Göde, "Denizli ve Yöresinde Oğuz Türkmenleri ve Faaliyetleri", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler 1*, Isparta, 2007, s.53.

7 Selahittin Özçelik, *XIX. Yüzyılda Honaz Kazasında Sosyal ve Ekonomik Hayat (Temettuat Defterlerine Göre)*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2005, s.5.

8 Tuncer Baykara, *Selçuklular ve Beylikler Çağında...*, s.68.

9 Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Ankara, 1972, s.423-461.

10 Kemal Göde, a.g.m., s.54.

*Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, 1993.

11 Tuncer Baykara, a.g.e., s.140.

Candaroğlu Süleyman Paşa'nın da yardımıyla, Osmanlı Padişahı Yıldırım Beyazıt Denizli'yi, Honaz'ı ilk defa 1391 yılında topraklarına kattığı zaman, bölgede %80'in üzerinde bir orana sahip Türk ve Müslüman nüfusla karşılaşmıştır. Bu nüfus Osmanlı Devleti'nin sağlamış olduğu güven ve gayrimüslimlerin bölgedeki yerleşim yerlerini, kısmen de olsa, terk etmeleri nedeniyle Türkler lehine bir değişim-dönüşüm göstermiştir. Bu nedenle, Denizli ve çevresinde isimleri en erken tespit edilen yerleşim yerleri, XV. yüzyıl sonlarına kadar gitmektedir. Yani, Osmanlı Devleti zamanına aittir. Bu yerleşim yerlerinin adının, eski Türk boyları vb. gibi isimleri çağrıştırması, bölgede nüfus ve yerleşmenin Türkler tarafından sürdürülmüş olmasını göstermektedir.

Denizli'nin, Honaz'ın 1429 yılında kesin olarak Osmanlı Devleti'nin yönetimi altına girmesinden sonra, buralarda yaşayan ve Müslüman olmayan nüfus ise daha önceki "zimme" statüsünde kalmaya devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin takip etmiş olduğu dış politika, gaza politikası, siyasî, ekonomik vb. nedenlerle İstanbul'un 1453 yılında fethinden sonra, gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri yeniden düzenlenmiş, kendilerine din ve vicdan özgürlüğü tanınmış, kendi eğitimlerini yapma, kültürlerini geliştirme vb haklar tanınmıştır. Fatih Sultan Mehmet ve sonrasında yöneticiler azınlıkları "millet sistemi" anlayışı ile yönetmiştir. Bu yüzden, başta İstanbul olmak üzere, Osmanlı Devleti'nin her tarafında olduğu gibi, Denizli ve çevresinde de azınlıklar yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Osmanlı Devleti'nde idarî taksimata bakıldığında ülke eyâletlere, eyâletler sancaklara, sancaklar kazâlara, kazâlar da nâhiyelere ayrılmıştır. Eyâletlerin alt birimlerini teşkil eden sancaklar, her birinin başında birer *kadı'nın* bulunduğu "kazâ" adı verilen birimlere bölünmüştür. Kadı'nın salahiyet ya da yetki mıntikasını ifade eden kazâ, sancağa bağlı esas idarî birim olmakla beraber, bağımsız bir hukukî ünite olma özelliği taşımıştır.¹² Osmanlı Devleti 1429'da Germiyanogulları hakimiyetinde bulunan Denizli ve çevresini genel fetih metotlarına uygun olarak, coğrafi konumları ve özelliklerine göre üçe ayırarak, kazâlar halinde, üç ayrı sancağa bağlamıştır. Bunlardan Asî Karaağaç (Garbikaraağaç-Acıpayam)'ın Hamid, Tavas'ın da Menteşe sancaklarına bağlanmasına rağmen, bugünkü Denizli ilinin büyük bir kısmını oluşturan, Homa,¹³ Işıklı, Çal, Baklan, Denizli, Honaz, Sarayköy ve Buldan Kütahya Sancağı'na bağlanmıştır.

Denizli'nin bu nüfus yapısı ve halkın yaşam biçimi hemen hemen XVII. Yüzyıl boyunca gelişerek devam etmiştir. Bu sırada Nazilli-Honaz yönünden Denizli'ye 1671'de gelen Türk seyyâhi Evliya Çelebi ünlü on ciltlik seyahatnâmesinde Honaz, "Honazabad" olarak geçmiştir. Çelebi, eserinde Honaz'dan ve Honaz'ın Kalesi'nden söz ettikten sonra; "İki mahallesi Müslüman, gerisi keferedir. 200 evlidir. *Bir cami, bir mescidi, bir hamamı, bir han ve birkaç dükkânı vardır...*"¹⁴ ifadelerini kullanarak, Honaz'ın kale içinden ve dışından oluştuğunu anlatmış, Honaz'ın ekonomik durumuna ilişkin bilgi vermiştir.

XVIII. Yüzyılın sonlarında, 1798 tarihli bir "Salyane defteri"^{*} nde Kazây-ı Denizli, Kazây-ı Ezine, Kazây-ı Buldan, Kazây-ı Honaz ve Kazây-ı Gök-Öyük'ten oluşan ve Çarşanba

12 Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I*, Ankara, 1988, s.32-33.

13 Tuncer Baykara, *Denizli Tarihi, İkinci Kısım 1070-1429*, İstanbul, 1969, s.52-53.

14 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Haz.:Mümin Çevik), İstanbul, 1985, s. 572-573.

* Osmanlı Devleti'nde her yıl "Salyâne" adı verilen ve belirli miktarda, düzenli olarak merkeze ödenen vergilerin kaydedildiği defterlere verilen addır. İlk başta Mısır, Basra, Lâhsa, Bağdat gibi yarı özerk eyâletlerde bu uygulamaya gidilmişken, daha sonra Anadolu'da da bu verginin alındığı anlaşılmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz.; İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Ankara, 2008, s.252.; Ayrıca bkz.: TCBDAGM, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul, 2000, s.179.

Cumhuriyet Döneminde Denizli-Honaz'da Nüfus (1923-2013)

Kazâsı'nın yerine Buldan'ın kullanıldığı¹⁵ görülmüş, Honaz'ın Denizli Kazâsı'nda bir kaza merkezi durumunda olduğu görülmüştür. Osmanlı klasik dönemine göre, nüfus yapısı, bu ve benzeri sosyo-ekonomik sorunlar ve doğal afetler yüzünden, hem Denizli'de, hem de Honaz'da hareketlilik yaşamış, değişim-dönüşüm yaşanmaya başlamıştır. Bu değişim ve dönüşüm XIX. Yüzyıl boyunca da devam etmiş, Osmanlı Devleti iç ve dış politikada pek çok sorunla karşı karşıya kalmıştır. İçeride ve dışarıda pek çok sorunla uğraşıldığı bu süreçte Osmanlı Devleti'nde modern anlamda ilk nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. Padişah II. Mahmut (1808-1839)'un geniş çaplı islahat yapma isteği, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra yeni bir ordunun kurulmak istenmesi, bu bağlamda yeni vergi kaynaklarının bulunması ve askerlik yapabilecek halkın sayısının bilinmek istenmesi yüzünden, bu nüfus sayımı 1831 yılında tamamlanmıştır.¹⁶

1831 nüfus sayımında Denizli, Hamit Sancağı'na bağlı bir kazâ olarak görülmektedir. Denizli Merkez Kazâ'nın dışında, Honaz, Ezine-i Lâzkiye, Ezine-i Çarşamba ve Göküyük (Gök-Öyük) kazâları yer almıştır.

1831 Nüfus Sayımı'nda Denizli (Lâzıkıyye) Nüfusu						
Kazâlar	İslâm	Reâya	Kıpti	Yahudi	Ermeni	Toplam
Denizli	7.487	358	-	-	-	7.845
Honaz	2.502	65	-	-	-	2.567
Ezineilazkiye	5.652	155	-	-	-	5.807
Ezineçarşamba	4.254	7	-	-	-	4.261
Göküyük	1.843	-	-	-	-	1.843
Toplam	21.738	585				22.323

Kaynak: Enver Ziya Karal, Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı, Ankara, 1997, s. 206.

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nin ilk modern anlamdaki nüfus sayımında Honaz'ın toplam nüfusu 2.567'dir. Bu nüfusun 2.502'si Müslüman iken, geri kalan sadece 65 tanesi gayr-imüslimdir. Bu nedenle, Honaz Kazası'nın %97,4'ünün Müslim, %2,6'sının gayr-i Müslim olduğu anlaşılmıştır.¹⁷ Osmanlı Devleti yaşamış olduğu siyasal, sosyal ve ekonomik nedenlerle 1839'da Tanzimat Fermanını ilan edilmiş, Tanzimat'ın ilanından sonra Denizli idari yapılanmada Aydın Vilayeti'ne bağlanmıştır. Denizli'nin Aydın'a bağlı bir sancak haline getirilmesinin ardından, Honaz ise Denizli Sancağı'nın bir nahiyesi durumuna dönüştürülmüştür.

Aydın Vilâyet Salnâmeleri içerisinde ilk nüfus verilerine 1883/1884 tarihli salnâmede rastlanılmaktadır. Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nin ilk modern nüfus sayımından sonra, Honaz'ın nüfusuna ilişkin verilere buradan ulaşılabilmektedir. Bu salnâmede Denizli'nin toplam nüfusu 107.414 olarak belirlenmiştir. Bu nüfus içerisinde Honaz'ın, 7.720'si Müslüman, 280'i Rum olmak üzere, toplam nüfusu 8.000'dir. Bu nüfus içerisinde

15 Tanju Demir, "Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın Sonlarında Denizli", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler 1*, Isparta, 2007, s.213.

16 Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı*, Ankara, 1997, s.10-11.

17 Tahir Kodallı, *Denizli Nüfus Tarihi (1923-2013)*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları:52, İstanbul, 2014, s.33.

Honaz'daki azınlıkların toplam nüfus içerisindeki oranı %3,6'dır.¹⁸ Honaz'daki idari ve Türk-İslâm nüfus yapısı, kültürel ve sosyal durum, Atatürk dönemine veya Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir.

B- ATATÜRK VE İNÖNÜ DÖNEMLERİNDE HONAZ'DA NÜFUS (1923-1950)

Anadolu'daki Türk-Yunan Savaşı'nın Türklerin lehine bittiğini dünya kamuoyuna duyuran Mudanya Mütarekesi devam ederken, TBMM Hükümeti 4 Ekim 1922'de İtilaf Devletlerine vermiş olduğu nota ile kesin barış antlaşmasının 20 Ekim 1922'de İzmir'de toplanmasını teklif etmişti. Bu teklif, Yunanlıların Anadolu'daki katliam ve zararlarını yerinde görmek ve göstermek istemeyen İtilaf Devletleri tarafından kabul edilmemiştir. Müttefikler tarafından 27 Ekim 1922 tarihinde verilen notada ise; doğudaki harbe son verecek bir barış antlaşmasının imzalanması amacıyla, 13 Kasım 1922 tarihinde görüşmelere başlamak üzere, Ankara Hükümeti tarafından, İsviçre'nin Lozan şehrine temsilcilerinin gönderilmesi istenmiştir. Gönderilecek temsilcilerin ikiyi geçmemesi ve tam olarak yetkili kılınması istenmiştir.¹⁹ Böylece, İngiltere, Fransa ve İtalya kendi aralarında anlaşarak, Ankara Hükümeti ile birlikte İstanbul Hükümeti'ni de davet etmişlerdir.

İstanbul Hükümeti'nin Lozan Konferansı'na davet edilmesi Türk basınında ve kamuoyunda sert tepkilerle karşılanmıştır.²⁰ Bu nedenle, millî iradeye dayalı bir yönetim özlemi içerisinde olan Ankara Hükümeti, Padişahın durumunun yeniden değerlendirilmesini gündemine almıştır. Bunun üzerine TBMM, yapmış olduğu görüşme ve tartışmalardan sonra, 1 Kasım 1922 tarihinde Osmanlı Saltanatı'nı resmen kaldırmıştır. Saltanatın kaldırılmasından sonra İstanbul Hükümeti istifa etmiştir. Son Osmanlı Padişahı Vahdettin, 17 Kasım 1922 tarihinde bir İngiliz savaş gemisi ile İstanbul'u terk etmiştir. Vahdettin'in kaçıışı Türk kamuoyunda şaşkınlık yaratırken, bu şaşkınlığın asıl sebebi İngilizlerin yardımını istemiş olmasından kaynaklanmıştır.²¹ Böylece, hem toplanacak olan Lozan Barış Konferansı'nda Türkiye'yi sadece Ankara Hükümeti'nin temsil etmesi, hem de Cumhuriyete giden yolda, "*millet egemenliği*"nin önündeki en önemli engelin ortadan kalkması sağlanmıştır.

Saltanatın kaldırılmasından sonra yeni kurulmuş olan Türk Devleti hem iç, hem de dış politikada iki önemli sorunu çözüme kavuşturmaya çalışmıştır. Bunlardan ilki; Lozan Barış Konferansı'nın toplanmış, Türkiye'nin I. Dünya Savaşı'nın galipleri ile "*...Türk milletine karşı yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması'yla tamamlandığı zannedilmiş büyük bir suikasti...*"²² sonuçsuz bırakmak ve "*Şark meselesi (Doğu Sorunu)*"ni kendi lehlerine sonuçlandırmak amacıyla masa başına oturmuş olmasıdır. Diğeri ise; kurucu meclis olarak görevini tamamlayan TBMM'nin feshedilerek, yeni bir seçime gidilmesi kararının alınmasıdır. Bu nedenle TBMM 1 Nisan 1923'te almış olduğu kararla seçimlerin yapılmasını kabul etmiş ve 16 Nisan 1923'te kendini feshetmiştir. Yapılan seçimler sonrasında yeni meclis 11 Ağustos 1923'te toplanmış, iki gün sonra Mustafa Kemal Atatürk TBMM Başkanı seçilmiş, 14 Ağustos 1923'te ise Ali Fethi Okyar başkanlığında yeni Bakanlar Kurulu oluşturulmuştur.²³ Yeni meclis, 24 Temmuz 1923'te imzalanmış ve yeni Türk Devleti'ni

18 Bilal Yıldız, *Denizli (Lazkiye) Sancağı'nda Gayrimüslimler (1876-1935)*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Yayın No:51, İstanbul, 2014, s.75.

19 M. Cemil Bilsel, *Lozan*, 2. Kitap, İstanbul, 1933, s.2.

20 *Anadolu'da Yeni Gün*, 2 Ekim 1922, s.1; 22 Şubat 1922, s.1.; 1 Mayıs 1922, s.1; 5 Mart 1923, s.1.

21 *Vakit*, 20 Kasım 1922, s.1.; *Anadolu'da Yeni Gün*, 19 Kasım 1922, s.1.

22 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927Bugünkü Dille*, (Haz.: Zeynep Korkmaz), Ankara, 1989, s.510.

23 Rıdvan Akin, *TBMM Devleti (1920-1923)*, İstanbul, 2001, s.398-407.

uluslararası camiada tanınmasını sağlayan Lozan Barış Antlaşması'nı 23 Ağustos 1923'te onaylamıştır. Bu nedenle, Türk tarihinde Ankara merkezli yeni ve bağımsız bir Türk devleti ortaya çıkmış, kısa bir süre sonra Cumhuriyet ilan edilmiş ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ölene kadar da bu görevini sürdürmüştür.

Atatürk döneminde (1923-1938) Denizli'nin demografik yapısını etkileyen, değişim ve dönüşüm gerçekleştirmesine neden olan gelişmelerden biri Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesi yani değişimidir. Anadolu'nun Adalar Denizi (Ege Denizi) sahillerinde oturan Rumlar, Balkan Savaşları'ndan hemen sonra, bu savaşta topraklarını genişleten Yunanistan'a kendi istekleri ile göç etmeye başlamışlardır. Yunanistan bu göçü Avrupa kamuoyunda Türk Devleti ve Türkler aleyhine bir propaganda malzemesi olarak kullanmak isteyince, Osmanlı Devleti bunu engellemek için İngiltere'nin aracılığıyla Yunanistan ile bir mübadele antlaşması imzalamıştır. Ancak, 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile bu anlaşma hayata geçirilememiştir.²⁴

Anadolu'da I. Dünya Savaşı'nın galipleri ve onların Anadolu'da gerçekleştirmek istedikleri projeler bağlamında kullanmış oldukları unsurlara karşı Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde Türk milleti büyük bir zafer kazanmıştır. Millî Mücadele'nin kazanılması ve 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, tekrar Adalar Denizi Bölgesi'nden ve İstanbul'dan çok sayıda Rum Yunanistan'a göç etmiştir. Bu nüfus mübadelesi konusunda hem Türkiye, hem de Yunanistan hemfikir olmuştur. Ancak, her iki taraf da kimlerin hangi şartlarda mübadeleye tabi tutulacağı konusunda bazı fikir ayrılıklarına sahip olmuştur.²⁵ Bu anlaşmazlıkların başında İstanbul'da yerleşmiş Rumların durumunun ne olacağı konusu gelmiştir. İstanbul'da (yerleşmiş) durumda olan Rum nüfus konusundaki anlaşmazlık, Lozan Barış Konferansı'nda görüşülmüş, iki ülke arasında 30 Ocak 1923'te imzalanan "*Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine Dair Sözleşme ve Protokol*" ile çözüme kavuşturulmuştur. Buna göre, 1 Mayıs 1923'ten itibaren Türkiye'de kalan Rumlar ile Yunanistan'da kalan Müslümanların değişimine başlanacaktı. Fakat, 30 Ekim 1918'den önce İstanbul Belediyesi sınırları içerisinde "*etabli (yerleşmiş)*" bulunan Rumlarla, Batı Trakya'daki Müslüman-Türkler bu değişimin dışında kalacaklardı. Bunu gerçekleştirmek için de uluslararası bir komisyon kurulacaktı.²⁶

Lozan'da imzalanmış olan sözleşme ve protokol TBMM'nin 23 Ağustos 1923 tarihinde çıkarmış olduğu 342 nolu kanun ile tasdik edilerek yürürlüğe girmiştir.²⁷ Mecliste onaylanan Türk ve Rum ahalinin mübadelesine dair sözleşmenin 11. maddesi; mübadele işlemlerinin düzenli bir şekilde yürütülmesi için bir komisyon kurulmasını içermekteydi. Bunun üzerine Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından TBMM'nin 28 Ağustos 1923 tarihli oturumunda mübadele işlemlerini yürütecek "*Muhtelif Komisyon*" adlı bir komisyonun kurulması kararlaştırılmıştır.²⁸ Lozan'da imzalanan Türk ve Yunan ahalinin mübadelesine dair sözleşmenin 11. Maddesi gereğince oluşturulan "*Muhtelif Komisyon*"un yanında bir de Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından 13 Ekim 1923'te "*Mübadele İmar ve İskân Vekâleti*"* kurulmuştur. Hükümetin bu vekâleti kurmaktaki amacı; mübadele suretiyle getirilecek kişilerin nakil ve iskânlarını, bunlardan muhtaç olanların işlerinin bir süre teminini, iskân mıntıklarının tespitini ve ülkenin harap olan yerlerinin imar edilmesini

24 Ramazan Tosun, *Türk-Rum Nüfus Mübadelesi ve Kayseri'deki Rumlar*, Niğde, 1998, s.63.

25 Nurettin Gülmez, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Ankara, 1999, s.189-192.

26 Rifat Uçarol, *Siyasî Tarih*, İstanbul, 1985, s.479.

27 Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul, 1995, s.1

28 Ramazan Tosun, *a.g.e.*, s.75-76.

*Bu bakanlık kurulmadan önce bu gibi konularla Muavenet-i İctimaiye Müdürlüğü ilgilenmekteydi.

sağlamaktır.²⁹ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti 17 Temmuz 1923'te yayınlamış olduğu kararname ile de mübadil olarak gelecek halkın iskân bölgelerine nasıl gidecekleri, muhtaç olanların işlerinin nasıl karşılanacağı konuları üzerinde durmuş ve ülkeyi de on (10) iskân bölgesine ayırmıştır. Denizli, İzmir ve çevre illerinde bulunduğu IV. Bölgede yer almıştır. Bu bölge mübadele süresinde en faal olan mıntıkalardan biri olmuştur.

Yukarıda adı geçen ve Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan sözleşme ve protokol gereğince mübadeleye 1 Mayıs 1923'ten itibaren başlanacaktı.³⁰ Ancak, ortaya çıkan bazı sorunlar nedeniyle nüfus değişimine geç başlanmış, ilk mübadiller Ağustos 1923'ten itibaren Denizli'ye ayak basmıştır. Mübadiller yoğun olarak 1924 yılından itibaren Denizli'ye gelmeye başlamıştır. Mübadillerin en fazla bu yılda geldiği görülmüş, bu yıldan itibaren mübadillerin yoğunluğunda azalma olmuştur.³¹ IV. Bölge içerisinde yer alan Denizli'ye daha çok Grebena, Naslıç, Kesriye, Kavala, Siroz, Drama ve Florina'dan gelen göçmenler yerleştirilmiştir. Gelen kabileler Denizli merkez başta olmak üzere, Honaz, Sarayköy, Çivril, Tavas, Garbikarağaç (Acıpayam) gibi merkeze bağlı yerlere yerleştirilmiştir.³² Bu yerleştirme işlemi "*Mübadele İmar ve İskân Vekâleti*", IV. Mıntıka Müdüriyet-i Umûmiyesi, Denizli Valiliği ve Denizli İskân Müdüriyeti işbirliği ile gerçekleştirilmiştir. Mübadelenin gerçekleşmesi için yapılan çalışmalar, ortaya çıkan sorunlar ve çözümleri bu birimlerin ortak çalışması ile giderilmeye çalışılmıştır. Denizli'ye ilk mübadil kafesi Kavala'nın Samakol köyünden gelmiştir. Bu ilk mübadil kabile 637 kişiden oluşmuştur. Bunlar Denizli merkezde 650-700 dönümlük araziye başka yerlerden de bir miktar arazi eklenerek yerleştirilmiştir.³³

Bu ilk kafilenin gelişinin ardından, mübadiller kabileler halinde yukarıda adı geçen yerlere gelmeye başlamıştır. Denizli'ye bu nüfus değişimi sırasında ne kadar mübadilin geldiği hakkındaki rakamlarda farklılıklar vardır. Örneğin Denizli İskân Müdürü Asaf Bey'in Temmuz 1924 yılına ait raporunda, bu zamana kadar 2.440 kişinin Denizli'ye geldiği ve yerleştirildiği ifade edilirken,³⁴ dönemin Adalet Bakanı olan ve daha önce Mübadele İmar ve İskân Bakanlığı görevinde bulunmuş olan Mustafa Necati Bey'in 5 Kasım 1924'te mecliste konuya ilişkin verilmiş olan soru önergesini cevaplarken 30.000 kişinin Denizli'ye yerleştirildiğini ifade etmiştir.³⁵

Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan sözleşme ve protokol çerçevesinde, Denizli'ye getirilen Müslümanlara karşılık, Denizli'den de Hıristiyanlar göç ettirilmiştir. Bu bağlamda, Denizli'den Yunanistan'a göç ettirilenler arasında Honaz'da yaşayan Hıristiyanlar da mevcuttur. Özellikle Honaz'ın Hisar Mahallesi'nde oturan Hıristiyanlar-Rumlar kısa süre içerisinde Yunanistan'a gönderilmiş, yani mübadeleye veya değişime tabi tutulmuşlardır. Bu gönderilenlerin yerlerine ise, yukarıda ifade edildiği üzere, Yunanistan'dan getirilen Müslümanlar yerleştirilmiştir.

29 Kemal Arı, "1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması sonrası İzmir'de Emval-i Metruke ve Mübadil Göçmenler" AAMD, Cilt: VI, Sayı:18, Ankara, 1990, s.635

30 Ömer Dürri Tersal, "Azınlıkların Mübadelesi, Türk-Yunan İlişkilerinin Geçmişinde Bir Örnek", *Tarih ve Toplum*, Cilt: IX, Sayı: 53, İstanbul, 1988, s.47.

31 Ayfer Özçelik, "Denizli'de Mübadillerin İskânı", *Kafalı Armağanı*, Ankara, 2002, s.393.

32 *İskân Tarihçesi*, İstanbul 1932, s.19.; Tahir Kodal, "Elveda Kavala, Merhaba Denizli... Mübadele'de Denizli", *Geçmişten Günümüze Denizli Dergisi*, Sayı:17, Denizli, 2008, s.39.

33 TCBCA, 272.11.19.91.8.4.

34 TCBCA, 272.11.19.91.8.4.

35 TBMMZC, Dönem: 2, İçtimai: 2, Cilt: 10, s.59.

Atatürk döneminde veya Cumhuriyet döneminde Honaz'ın nüfusuna ilişkin ilk resmî sonuçlara "1926 Vilâyet Tahrir-i (Sayımı) Nüfus"dan ulaşılabilmektedir. Bu sayımda Denizli'nin, merkez kaza dahil, toplam 7 kazası vardır. Bu kazaların köyleriyle birlikte toplam nüfusu; Denizli Merkez Kaza (36.539), Tavas Kazası (51.269), Çal Kazası (44.860), Karaağaç (Acıpayam) Kazası (47.580), Buldan Kazası (26.398), Sarayköy Kazası (18.042) ve Çivril Kazası (19.831) kişiden oluşmuştur. Bu sayımda; Denizli'nin toplam altı tane Nahiyesi'nin olduğu görülmüştür. Bunlardan biri de Honaz Nahiyesi'dir. Honaz Nahiyesi'nin merkezinde toplam 2.270 kişinin yaşadığı görülmüş, köyleriyle beraber toplam nüfusunun ise 10.245 olduğu ortaya konulmuştur. Bu sonuçlara göre Honaz Nahiyesi'nin toplam nüfus büyüklüğü bakımından, Erle (Yeşilova) (13.079) ve Güney (11.495) Nahiyeleri'nin ardından, üçüncü sırada yer aldığı görülmüştür.³⁶

Bir devletin başlıca görevi millete hizmet etmek, onun çıkarlarını korumak, eksikliklerini düşünmek ve gidermek, dertlerine çare aramaktır. Devletin bu görevlerini yerine getirebilmesi için de öncelikle ülkenin nüfusunun ne kadar olduğunu, artıp artmadığını, ilerleyip ilerlemediğini bilmesi gereklidir.³⁷ Bu nedenle, genel nüfus sayımları yapılır, birçok rakam elde edilir. Bu rakamlardan devlet ve bilim adamları yararlanarak, birçok gerçek ortaya çıkarılır, önlemler alınır ve kanunlar konulur. Fakat bütün bunları gerçekleştirebilmek için nüfusun sadece sayısını bilmek yeterli değildir. Nüfusun cinsiyetini, medenî hâlini, okuma yazma bilip bilmediğini, eğitim derecesini, meslek durumunu vb. bilmek gereklidir.³⁸ Böylece, ülke nüfusunun hem niceliğini, hem de niteliğini bilen devlet gerekli çalışmaları yapabilecek ve önlemleri alabilme imkânına sahip olacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından, uzun savaşlar sonrasında ülkede yaşayan nüfusun azlığı ya da nüfus ve nüfusun niteliklerinin bilinmesi yeni Türk devletinin öncelikli meselelerinden biri olmuştur.³⁹ Yani, bilimsel ve yüzyılın gereklerine uygun bir genel nüfus sayımının yapılması ilk düşünülen konulardan biri olarak algılanmıştır. Nüfus konusunun hem sosyal, ekonomik ve siyasî konularla ve olaylarla, hem de Balkan, I. Dünya ve kurtuluş Savaşı yıllarında yaşanan nüfus kaybı, nüfusun niteliklerinde yaşanan sorunlarla olan ilişkisi yüzünden, Türkiye'de yaşayan nüfusun arttırılması, "muassır medeniyetler" seviyesine, hatta üstüne çıkmak hedefinde olan yeni devletin öncelikli işlerinden biri olmuş, nüfus artışının önündeki engellerin tez elden ortadan kaldırılması için, genel bir nüfus sayımı yapılarak Türkiye'nin yeni sınırları içerisinde yaşayan nüfusun hem sayısının, hem de özelliklerinin ya da niteliklerinin bilinmesi zorunlu hâle gelmiştir. Ayrıca, Cumhuriyet döneminde siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda yapılacak olan "inkılâpların" ya da devrimlerin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi, Türkiye'nin nüfusu üzerinde yapılan emperyalist propagandalara karşılık vermek isteği de modern bir genel nüfus sayımını zorunlu kılmıştır.⁴⁰ Bu hedef ve gereksinimlerden dolayı, Mustafa Kemal Atatürk'ün direktifleri ile 1926 yılında Başbakanlığa bağlı "Merkezî İstatistik Dairesi

36 Kemal Şakir, Tarihî, Coğrafi, İctima'î, Sıhhi, İktisâdî Nokta'î Nazardan Denizli, (Yayına Haz.: Tahir Kodal), Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları:17, İstanbul, 2014, s.139-141.

37Ahmet Ağaoğlu, "Nüfus Sayımı ve Faydaları", *Nüfus Sayımı ve Nüfus Meselesi Hakkında Fikirler*, Ankara 1936, s.6.

38 Muhlis Efe, "Nüfus Sayımı", *Nüfus Sayımı ve Nüfus Meselesi Hakkında Fikirler*, Ankara, 1936, s.40-41.

39 RatipYüceuluğ, *Savaş Sonu Nüfus Meseleleri ve Türkiye Nüfusu Üzerine İncelemeler ve Fikirler*, Ankara, 1944, s.2.

40 Mümtaz Faik, "Nüfus Sayımının Faydaları", *Nüfus Sayımı ve Nüfus Meselesi Hakkında Fikirler*, s.48.

(Bürosu)* kurulmuştur.⁴¹ Kurumlar birlikteliği olarak ifade edilen devleti ya da yeni Türk devletini geliştirecek, yüceltecek insanı ve niteliklerini tanımak amacıyla yapılan önemli işlerden biri olarak nitelendirilecek ilk adım olmuştur. Uluslararası boyutta istatistik teşkilatlarının kuruluş tarihleri karşılaştırıldığında, şu anda istatistik konusunda çok ileride olan ülkelerde bile istatistik teşkilatlarının kuruluşu daha sonraki yıllara rastlamaktadır. Bu da Mustafa Kemal Atatürk'ün ileri görüşlülüğünün ve kurumsallaşmaya vermiş olduğu önemi göstermektedir.

Çağın gereklerine uygun modern bir genel nüfus sayımının gerçekleştirilmesi için İsmet İnönü (1884-1973)'nün Başbakanlığını yürüttüğü iktidardaki IV. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından gerekli hazırlıklar yapılmıştır. Bu bağlamda, Cumhuriyet döneminde yapılacak ilk modern genel nüfus sayımının hukukî dayanağını oluşturmak amacıyla TBMM'den 2 Haziran 1926'da "yeni bir kanun" çıkartılmıştır. Bu kanunla genel nüfus sayımının yapılması, Türkiye'deki nüfusun doğru ve tam olarak belirlenmesi işi "Merkezî İstatistik Dairesi"ne ya da "Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü"ne verilmiştir. Ayrıca, savaştan yeni çıkılmasına ve sarılması gereken pek çok sosyal ve ekonomik yara olmasına karşın, hükümet sayımın sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi amacıyla gerekli ödeneğin bütçeden karşılanmasını sağlamıştır.

Türkiye genelinde yeni bir genel nüfus sayımının yapılması kararlaştırıldığından, İstatistik Umum Müdürlüğü kendisine verilen görev nedeniyle, genel nüfus sayımının propagandasını yapmaya başlamıştır. Genel nüfus sayımının niçin, hangi amaçlarla ve nasıl yapılacağını hem Türk kamuoyuna, hem de "tahrir" ve "kontrol" memurlarına anlatmak üzere bütün Türkiye'yi dolaşan Jacquart Camille Lucien (Camile Jakar) ve yardımcısı Celal Aybar 5 Ekim 1927'de Elhamra Sineması'nda verdikleri konferansta, "bu sene yaptığımız tahrir neticesinde erkek, kadın okur-yazar adedi şu kadardır. Yaş itibarıyla şu kadar genç ve ihtiyar vardır. Beş sene sonra mukayese ederek terakkî (artış) ve tedennî (azalış) derecesini anlarız. Çocukların doğması, ölmesi ve okur-yazarların miktarı tesbitine göre de yükselmesi ve derece-i terakkîsi anlaşılıyor. Hükümet o vakit elindeki kuvvetleri nerelere ve ne suretle sarfetmek lazım geleceğini anlar ve mesaisini ona göre tanzim eder ve kudretlerini nerelere teksif edeceğini hesap eder. Bu çok hâiz-i ehemmiyet bir keyfiyettir..."⁴² diyerek, ilk genel nüfus sayımının yapılmasındaki amaçlar ve sayımın faydalarını kamuoyu ile paylaşmıştır. Buna ek olarak, genel nüfus sayımının 28 Ekim 1927'de yapılacağı tekrarlanmıştır.

İlk genel nüfus sayımının bir gün içerisinde tamamlanabilmesi, sayımın istenildiği gibi yapılabilmesi için, illerde valilerin, ilçelerde kaymakamların başkanlığında "Tahrir Komisyonları" kurulmuş, bu komisyonlar il ve ilçelerdeki sayımdan önce yapılacak olan hazırlıklardan sorumlu tutulmuştur. Bu komisyonlardan biri de Denizli'de kurulmuş ve "Denizli Tahrir-i Nüfus Komisyonu" adı ile anılmıştır. Bütün Türkiye'de genel nüfus sayımın hazırlıklarının tamamlanmasının ardından, mecliste kabul edilen kanun ve önceden kararlaştırıldığı gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk genel nüfus sayımı 28 Teşrinievvel (Ekim)

*1926 yılında kurulan "Merkezî İstatistik Dairesi" 1930 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüş, 1930 yılında 1554 sayılı yasa ile "İstatistik Umum Müdürlüğü" ya da "İstatistik Genel Direktörlüğü" adı ile anılmaya başlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk modern genel nüfus sayımını gerçekleştiren bu kurumun ilk yöneticileri ve kurucuları Belçikalı uzman Jacquart Camille Lucien (Camile Jakar) ve Celal Aybar'dır. 1927 Genel Nüfus Sayımı Sonuçları genel Müdür Celal Aybar imzasıyla yayınlanmış, araştırmacı ve kullanıcıların hizmetine sunulmuştur.

41 Hayati Doğanay, *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, Ankara, 1994, s.58.

*Dördüncü Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti 4 Mart 1925-1 Kasım 1927 tarihleri arasında görev yapmıştır.

*1927 Genel Nüfus Sayımı'nın hukukî dayanağını oluşturan kanunun metni için bkz.: *Düster*, Cilt:4, Kanun No: 893, 13-Mayıs 1926-18 Haziran 1927, İstanbul, 1927, s.298-299.

42 *Ahenk*, 6 Teşrinievvel (Ekim) 1927, s.1.

1927'de yapılmıştır. Sokağa çıkma yasağının uygulandığı genel nüfus sayımı, 52.276 sayım memuruyla, bir gün içerisinde “*de facto*” yani sayım gününde, sayım sırasında sayım bölgesinde bulunan ve yurt dışındaki nüfusu dikkate almayan sayım yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Türkiye’de gerçek anlamda ilk modern genel nüfus sayımı Cumhuriyet’in ilanından dört yıl sonra gerçekleştirilebilmiştir. Bu sayede hem Türkiye, hem de Denizli nüfusu hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşma ve bu bilgilere dayanarak bilimsel değerlendirmeler yapabilme imkanı doğmuştur. Toplam 762.736 km²’lik yüz ölçümüne sahip olan Türkiye’nin 63 ilinde, 328 ilçesinde, 699 nâhiyesinde (bucağında), 39.901 köyünde⁴³ aynı günde yapılan 1927 Genel Nüfus Sayımı’na göre Türkiye’nin toplam nüfusu 13.648.270 kişi olarak tespit edilmiştir. Bu nüfusun 6.563.879’u erkek, 7.084.391’i kadınlar oluşturmuştur.⁴⁴ Yani, Cumhuriyet döneminde yapılan ilk modern genel nüfus sayımında kadınların (%52) erkeklerden (%48) daha fazla olduğu anlaşılmıştır. Bu durumun en önemli nedeni; Osmanlı’dan Cumhuriyete Türk milletinin ve devletinin farklı devlet ve toplumlarla yapmış olduğu uzun süren savaşlardır.

Çoğunluğunu kadınların oluşturduğu 10 bin ölçeğine göre toplam nüfusun sadece %16.3’ünün şehirlerde, %83.7’sinin kırsal yörelerde yani köylerde oturduğu anlaşılmış, kilometre kareye 18 kişinin düştüğü tespit edilmiştir. Toplumsal ve siyasal niteliklere ağırlık veren 1927 Genel Nüfus Sayımı, Osmanlı Devleti’nin yıkıntıları üzerinde kurulmuş yeni bir toplumun izlerini, uzun savaş yıllarının özelliklerini taşımakta, şehirleşme olgusundan uzak bir tarım ülkesinin görüntülerini vermiştir.⁴⁵

İktidardaki 8. Cumhuriyet ya da 7. İsmet İnönü Hükümeti genel nüfus sayımının yapılması, sonuçların tasnif edilmesi için İstatistik Umum Müdürlüğü’nün bütçesine gerekli olan paranın (1934-1936 yılları için toplam 440.000 lira) konulmasını sağlamasının ardından, genel nüfus sayımının “*askerlik veya başka bir mükellefiyet (yükümlülük) ihdasına matuf (ortaya koymayı amaçlayan) herhangi bir gaye*”⁴⁶ ile yapılmadığını köylere kadar her yerde anlatmak amacıyla sayım gününe kadar kuvvetli ve sistematik sayım propagandası yapılmış, bu bağlamda konferanslar verilmiş, İstanbul ve Ankara radyo postaları kullanılmış, günlük gazetelerde makaleler yayınlatılmış, sinema projeksiyonları İstanbul’da ışıklı gazeteler kullanılmıştır.

İstatistik Umum Müdürlüğü’nün öncülüğünde yapılan çalışma ve hazırlıklardan sonra, Atatürk döneminin ikinci genel nüfus sayımı 20 İlkteşrin (Ekim) 1935’te yapılmıştır. Bu genel nüfus sayımında ilk defa vilayetler hakkında tek tek ayrıntılı bir şekilde, nahiye ve köyler itibarıyla nüfus hakkında bilgiler verilmiştir. Bu nedenle, Cumhuriyet veya Atatürk döneminde Honaz nüfusuna ilişkin sağlıklı bilgilere bu genel nüfus sayımından ulaşılmıştır. Bu nedenle, Atatürk döneminin ikinci genel nüfus sayımında Denizli Merkez Kazası’na bağlı Honaz Nahiyesi’nin nüfus durumu ve sahip olduğu köy sayısı aşağıdaki gibidir

43 TCBDİE, *Genel Nüfus Sayımı 1990, İdarî Bölünüş*, Ankara, 1991, s.2.

44 T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (TCBİUM), *1927 Umumi Nüfus Tahriri (Genel Nüfus Sayımı), Fasikül I*, Ankara, 1929, s.XXXII.

45Cavıt Orhan Tütengil, “1927 Yılında Türkiye”, *Atatürk’ün Büyük Söylevi’nin 50. Yıl Semineri*, Ankara, 1980, s.58.

46 TCBİGD, *a.g.e.*, s.VI.

1935 Genel Nüfus Sayımı'nda Honaz				
	Köyler	Erkek	Kadın	Toplam
1	Honaz	1.536	1.827	3.363
2	Abaş	171	192	363
3	Afşar	43	65	108
4	Aşağıdağdere	183	191	374
5	Aşağı Karaçay	416	496	912
6	Ayvaz	40	34	74
7	Belevi	243	307	550
8	Beylerli	359	423	782
9	Cumalı ve Illica	218	228	446
10	Çaltı	185	188	373
11	Çambaşı	290	297	587
12	Çömleksaz	89	109	198
13	Dereçiftlik	143	139	282
14	Emirazizli	134	183	317
15	Gölcük	48	46	94
16	Hamidiye	29	30	59
17	Hüseyinağa	190	179	369
18	İnceler	682	818	1.500
19	İnceler Tekkesi	69	83	152
20	Karateke	144	151	295
21	Kızılyer	224	305	529
22	Kocabaş	111	105	216
23	Kösten	277	342	619
24	Menteşe	76	78	154
25	Ovacık	113	121	234
26	Sapaca	79	93	172
27	Sazköy	62	58	120
28	Yukarıdağdere	60	73	133
	Toplam	6.070	7.010	13.080

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Genel Nüfus Kati ve Mufassal Neticeler Denizli Vilâyeti, 20 İlkteşrin: 1935, İstanbul, 1937, s. 8.

1935 Genel Nüfus Sayımı'nda Denizli Merkez Kazası'na bağlı Honaz Nahiyesi'nin, 6.070'i erkek ve 7.010'u kadın olmak üzere, toplam 13.080 kişiden oluştuğu tespit edilmiştir. Honaz'da yaşayan kadın nüfusun erkeklerden fazla olduğu gözlemlenmiştir. Adı geçen nüfusun, Honaz'ın 27 köyünde ikamet ettiği ve bu köylerde ortalama 484 kişinin yaşadığı görülmüştür.⁴⁷ Bu sonuçlara bakılarak, Honaz'ın nüfus olarak hiç de küçümsenmeyecek

⁴⁷Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Genel Nüfus Kati ve Mufassal Neticeler Denizli

bir durumda olduğu söylenebilir. Çünkü, bu sonuçlarda Denizli şehir merkezinde 8.839'ü erkek, 8.506'ü kadın olmak toplam 17.345 kişinin yaşadığı ortaya konulmuştur.

Honaz'ın köyleri içerisinde en fazla nüfusa sahip olan köyü, bugün Denizli'nin Büyükşehir haline getirilmesinden sonra Bozkurt İlçesi'ne bağlı mahalle durumuna dönüştürülmüş olan, İnceler Köyü'dür. Bu köyde, 682'si erkek, 818'i kadın olmak üzere, toplam 1.500 kişinin yaşadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle, İnceler Köyü nüfus bakımından Honaz'ın en büyük köyü durumundadır. Bu sayımda Honaz'ın nüfus yönüyle en küçük köyü ise bugün yine Bozkurt İlçesi'ne bağlı Hamidiye köyüdür. Hamidiye'de toplam 59 kişinin yaşadığı belirlenmiş, bu nüfusun da 29'u erkek, 30'u ise kadın olarak sayılmıştır.

Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölümünün ardından Cumhurbaşkanlığı görevine İsmet İnönü seçilmiştir. Böylece Türkiye'de İnönü dönemi (1938-1950) başlamıştır. Dr. Refik Saydam'ın 12. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ni kurmasının ardından kısa bir süre sonra II. Dünya Savaşı çıkmıştır. Genel bir enflasyon ortamında, mal yokluğuna dayalı bir karaborsa, karaborsaya dayalı bir spekülasyon olayı ekonomik hayatı olumsuz etkilemiştir.⁴⁸ Bu olumsuzluklara rağmen, Hükümet genel nüfus sayımını yapmak için gerekli kaynağı sağlamış, yeni bir genel nüfus sayımının yapılması kararlaştırılmıştır.

Atatürk döneminde yapılan ilk iki genel nüfus sayımı Ekim ayında yapıldığı için, yani insanların yaylalardan köylere indiği, nüfus hareketliliğinin azaldığı, bir anlamda herkesin kışı geçireceği yere ulaşmasının ardından, İnönü döneminde gerçekleştirilen ve Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü genel nüfus sayımı 20 Ekim 1940'ta yapılmıştır.⁴⁹ Sonu sıfır (0) ve beş (5) ile biten yıllarda genel nüfus sayımı yapılması kanunla belirlendiği için, beş yıl aradan sonra gerçekleştirilen bu genel nüfus sayımı, II. Dünya Savaşı'nın yaratmış olduğu zor şartlar altında ve Türkiye'nin savaş dışında kalma gayretleri içinde oldu bir dönemde hayata geçirilmiştir.

İnönü döneminde yapılan 1940 Genel Nüfus Sayım sonuçlarından elde edilebilen bilgilerden biri de "*kazâ ve nâhiyeler itibarıyla nüfus miktarı ve köy adedi*"dir. Türkiye'nin 370 kazâsında, 890 nâhiyesinde ve 33.134 köyünde yapılan genel nüfus sayımında ayrıntılı bir şekilde nüfus tespiti yapıldığından, Denizli'nin kazâ ve nâhiyeler temel alınarak ortaya konulmuş olan nüfus miktarı ve köy sayısına ilişkin bilgi vermek söz konusu olmuştur. Bu yüzden, Atatürk döneminin ikinci genel nüfus sayımında Denizli Merkez Kazası'na bağlı Honaz Nahiyesi'nin sahip olduğu köy sayısı ve nüfus durumu aşağıda gösterilmiştir.

İnönü döneminde yapılan ilk genel nüfus sayımında Honaz Nahiyesi'nde 6.361'i erkek, 7.459'u kadın olmak üzere, toplam 13.820 kişinin yaşadığı tespit edilmiştir. Bu sayımda Honaz'ın toplam köy sayısı, nahiye merkezi dahil, toplam 28'dir. Köy başına düşen ortalama nüfus ise 494'tür. Bir önceki genel nüfus sayımında yer alan Hüseyinağa Köyü bu sayımda yer almamıştır. Ancak, 1935-1940 döneminde Honaz Nahiyesi'ne iki köyün bağlandığı görülmüştür. Bu köyler Karateke ve Koyunaliler'dir. Yukarıda adı geçen köylerin nüfus bakımından en büyüğü İnceler'dir. Bu köyün toplam nüfusu, 702'si erkek ve 907'si kadın olmak üzere, 1.609'dur. En az nüfusa ise Hamidiye (Karapınar) sahiptir. Adı geçen

Vilâyeti, 20 İlkteşrin: 1935, Neşriyat Sayısı: 75, Cilt : 17, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1937, s. 6.

48Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950), *Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908-1980)-1*, (Haz.: Sina Akşin ve diğ.), İstanbul, 2005, s.170.

49T.C. Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü (TCBİGM), *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1940: Vilayetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler İtibarıyla Nüfus ve Yüzey Ölçü*, Devlet İstatistik Enstitüsü; Yayın No:158, Ankara, 1941, s.III.

köyün toplam nüfusu 74'tür.

1940 Genel Nüfus Sayımı'nda Honaz				
	Köyler	Erkek	Kadın	Toplam
1	Honaz	1.314	1.569	2.883
2	Abaş	173	203	376
3	Afşar	46	60	106
4	Aşağıdağdere	194	229	423
5	Aşağı Karaçay	387	491	878
6	Ayvaz	56	63	119
7	Belevi	394	414	808
8	Beylerli	425	504	929
9	Cumalı*	225	257	482
10	Çaltı	185	191	376
11	Çambaşı	289	340	629
12	Çömleksaz	46	72	118
13	Dereçiftlik	140	143	283
14	Emirazizli	103	100	203
15	Gölcük	93	120	213
16	Hamidiye (Karapınar)	34	40	74
17	İnceler	702	907	1.609
18	İnceler Tekkesi	72	97	169
19	Karateke*	144	151	295
20	Kızılyer	277	371	648
21	Kocabaş	103	88	191
22	Koyunaliler	223	221	444
23	Kösten	293	329	622
24	Menteşe	77	88	165
25	Ovacık	91	102	193
26	Sapaca	82	99	181
27	Sazköy	127	129	256
28	Yukarıdağdere	66	81	147
	Toplam	6.361	7.459	13.820

Kaynak: T.C. Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü (TCBİGM), *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1940: Vilayetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler İtibariyle Nüfus ve Yüzey Ölçü*, Devlet İstatistik Enstitüsü; Yayın No:158, Ankara, 1941, s.187.

* 1935 Genel Nüfus Sayımı'nda "Cumalı ve Illica" adıyla yer almıştır.

* 1935 Genel Nüfus Sayımı'nda bu köy yer almamıştır.

II. Dünya Savaşı sırasındaki bu tür zorluklara ve sorunlara rağmen, iktidardaki Şükrü Saracoğlu hükümeti yürürlükteki kanun yani her beş yılda bir genel nüfus sayımı yapılması gereği sayımın zamanında yapılması için gerekli olan kararı vermiş ve ödeneği temin etmiştir. Bunun üzerine tüm Türkiye’de gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra, Cumhuriyet döneminin dördüncü ya da İnönü dönemindeki ikinci genel nüfus sayımı 21 Ekim 1945’te tüm yurttan aynı gün içinde yapılmıştır. 1945 yılında 20 Nisan 1924 Anayasası’nın dilinde sadeleştirmeye gidildiğinden, Türkiye’de 63 ilde, 396 ilçede, 910 bucakta, 33.153 köyde⁵⁰ bir gün içinde tamamlanılan genel nüfus sayımından, Honaz Bucağı’nın nüfus durumu da ayrıntılı bir şekilde öğrenilebilmektedir.

1945 Genel Nüfus Sayımı’ndan önce Honaz’ı ilgilendiren bir takım idarî düzenlemeler yapılmıştır. Bu çerçevede; bugünkü Bozkurt ve bazı köylerinin Afyon’dan alınarak, Honaz Nahiyesi’ne bağlanması hakkında çalışma başlatılmıştır. Bu bağlamda, İçişleri Bakanı Hilmi Uran (20 Mayıs 1943-7 Ağustos 1946) imzasıyla 12.12.1944 tarihinde bir kararname hazırlanmıştır. Kararname iki maddeden oluşmuştur. Birinci maddesinde, “*Afyon Vilayeti’nin Dinar Kazası’na bağlı Çardak, Gemiş, Bozkurt, Moran, Başçeşme, Tutluca, Avdan ve Orta Mahalle köyleriyle bu köylere bağlı mahalleler Denizli Vilayeti Merkez Kazası’nın Honaz Nahiyesi’ne bağlanmıştır*”⁵¹ denilerek, Bozokurtluların bu isteğinin kabul edildiği kesin bir ifadeyle ortaya konulmuştur. Böylece, Bozkurt ve bazı köyler Honaz Nahiyesi’ne bağlanmıştır. Bu yüzden yukarıda yer alan kararnamede adı geçen köyler 1945 Genel Nüfus Sayımı’nda Honaz’a dahil edilmiştir. Ancak, Orta Mahalle Köyü Honaz’ın köyleri arasında yer almamıştır.

20/4/1340 (1924) tarih ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun, 10/1/1945 tarih ve 4695 sayılı kanunla, mana ve kavramda bir değişiklik yapılmaksızın Türkçeleştirilmesi yapıldığı için, bu tarihten itibaren Anayasanın 89. maddesinde yer alan vilâyet yerine il, kazâ yerine ilçe ve nâhiye yerine bucak ifadeleri kullanılmıştır. Bu nedenle, 1945 Genel Nüfus Sayımı’nda Honaz Nahiyesi adı yerine Honaz Bucağı ifadesine yer verilmiştir. Ayrıca, bu sayımda Honaz Bucağı’nın “*belediyelik*” haline geldiğini göstermek için Honaz adının önüne anlaşılması için işaret konulmuştur.

*Şükrü Saraçoğlu, Refik Saydam’ın aniden ölümü üzerine 9 Temmuz 1942’de 13. Cumhuriyet Hükümeti’ni kurmuştur. 9 Mart 1943’e kadar bu hükümetin başında kalan Şükrü Saraçoğlu 14. Cumhuriyet Hükümeti’ni ise 9 Mart 1943’te kurmuş, 5 Ağustos 1946’da rahatsızlığı nedeniyle Başbakanlık’tan ayrılmış, Hükümeti de 7 Ağustos 1946’da sona ermiştir. I. ve II. Saraçoğlu Hükümetleri hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Türker Sanal, Türkiye’nin Hükümetleri, Ankara, 1997, s.124-125.50 TCBDİE, Genel Nüfus Sayımı 1990, İdarî Bölünüş, Ankara, 1991, s.2.

* 20/4/1340 (1924) tarih ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun, 10/1/1945 tarih ve 4695 sayılı kanunla, mana ve kavramda bir değişiklik yapılmaksızın Türkçeleştirilmesi yapıldığı için, bu tarihten itibaren Anayasanın 89. maddesinde yer alan vilâyet yerine il, kazâ yerine ilçe ve nâhiye yerine bucak ifadeleri kullanılmıştır. Bu yüzden, 1945 Genel Nüfus Sayımı’ndan itibaren idarî birimler yeni isimleri ile sonuçlarda yer almaya başlamıştır. Ancak, Demokrat Parti’nin 1950 yılında iktidara gelmesinin ardından yeniden eskiye dönülmüş, bu kullanım 1960 Genel Nüfus Sayımı’ndan itibaren tam olarak yerleşmiş, örneğin nâhiye-bucak ikilemi ortadan kalkmıştır 50 TCBDİE, Genel Nüfus Sayımı 1990, İdarî Bölünüş, Ankara, 1991, s.2.

51 T.C.B.C.A., Fon Kodu: 30/11/ Belge No:172/ 36/3

1945 Genel Nüfus Sayımı'nda Honaz				
	Köyler	Erkek	Kadın	Toplam
1	Honaz+	1.728	1.853	3.581
2	Abaş	201	203	404
3	Afşar	27	23	50
4	Aşağıdağdere	258	254	512
5	Aşağı Karaçay	408	502	910
6	Avdan	179	190	369
7	Ayvaz	53	56	109
8	Başçeşme	139	137	276
9	Beylerli	368	428	796
10	Bozkurt	606	546	1.152
11	Cumalı	247	247	494
12	Çaltı	207	211	418
13	Çambaşı*	362	412	774
14	Çardak	547	571	1.118
15	Dereçiftlik	106	110	216
16	Emirazizli	142	147	289
17	Gemiş	219	232	451
18	Gölcük	76	76	152
19	İnceler	776	888	1.664
20	İnceler Tekkesi	85	85	170
21	Karateke	181	200	381
22	Kızılyer	324	395	719
23	Kocabaş	274	195	469
24	Koyunaliler	168	184	352
25	Kösten	352	391	743
26	Menteşe	113	119	232
27	Moran	165	188	353
28	Ovacık	122	124	246
29	Sapaca	96	114	210
30	Sazköy	124	117	241
31	Tutluca	582	625	1.207
32	Yukarıdağdere	63	68	131
	Toplam	9.298	9.891	19.189

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, *Genel Nüfus Sayımı, 21 Ekim 1945*: İl, İlçe, Bucak ve Muhtarlıklar İtibarıyla *Nüfus Miktarı ve Yüzev*, Devlet İstatistik Enstitüsü; Yayın No:286, Ankara, 1945, s.174-175.

Belediye hizmetleri vermeye başlayan Honaz Bucağı'nın toplam nüfusu 19.189 olarak tespit edilmiştir. Bu nüfusun, 9.298'i erkek, 9.891'i kadındır. Bu nedenle, 1945 Genel Nüfus Sayımı'nda Honaz'da kadın nüfusun daha fazla olduğu söylenebilir. Bu sayımda Honaz Bucağı'nın toplam 32 köyünün olduğu görülmüştür. Yukarıda ifade edildiği gibi, bu köylerden Bozkurt (1.152), Avdan (369), Başçeşme (276), Gemiş (451), Moran (353) ve Tutluca (1.207) bu sayımda Honaz Bucağı'na dahil edildiğinden, Honaz'ın toplam nüfusunda hatırı sayılır bir artış (3.908 kişi) söz konusu olmuştur. Ancak, 1940-1945 yılları arasında Belevi ve Çömleksaz, Hamidiye (Karapınar) Köyleri Honaz'dan alındığı veya köy statüsüne son verildiği için, kısmen nüfus kaybı yaşadığı da söylenebilir. Fakat, bu azalma dahil olan köylerin nüfus büyüklüğü nedeniyle hissedilir nitelikte değildir. Honaz'ın muhtarlık veya köy başına düşen ortalama nüfusu ise 600'dur.⁵² Bu da Honaz'da önemli bir nüfusun bulunduğu bir başka göstergesi olarak kabul edilebilir.

C- ADNAN MENDERES'TEN TURGUT ÖZAL DÖNEMİNE HONAZ'DA NÜFUS (1950-1983)

Adnan Menderes Hükümeti iktidara gelişinin ardından 2 Haziran 1950'de TBMM'de okunmuş olan Hükümet Programı dahilinde bazı çalışmalar yapmaya başlamıştır. DP'nin dört yıllık muhalefet yıllarının, CHP'nin ise 27 yıllık iktidar olmuşluğunun ardından yeni konularına alışırken yapılan işlerden biri de "1950 Genel Nüfus Sayımı"dır. Daha önceden kararlaştırıldığı üzere, her beş yılda bir yapıldığı ve zamanı geldiği için 1950 Genel Nüfus Sayımı'nın vaktinde yapılması kararlaştırılmıştır. İktidarı devralan yeni Hükümet tarafından gerekli hazırlıkların yapılmasının ardından, "1950 Genel Nüfus Sayımı" 22 Ekim 1950'de tüm Türkiye'de gerçekleştirilmiştir.⁵³

1950 Genel Nüfus Sayımı yapılırken, bu nüfus sayımının diğer nüfus sayımları ile karşılaştırmasını yapabilmek ve Türkiye'nin nüfusunu il, ilçe, bucak ve köyler itibarıyla dağılımını göstermek hedeflenmiştir. Bu nedenle, nüfus sayım günü her sayım bölgesinde mevcut olan nüfusun sayılması esası, orada bulunmayanların veya yurt dışındakilerin sayıma dahil edilmediği yani "de facto" sayım yöntemi kullanıldığı için, il ve ilçe merkezlerinde sayım günü bulunan ve sayılan bütün insanlar sonuçlara dahil edilmiştir. Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerin belediye sınırları dahilinde bulunan bucak ve köylerin nüfusları da bu şehirlerin nüfuslarıyla birlikte ele alınmıştır. Belediye sınırları dışında kalan bütün nâhiye ve köylerin nüfusları ayrı ayrı gösterilmiş, bağımsız köy (muhtarlık) parçaları ile mahallelerin diğer yerleşim yerlerinin nüfusları da bağlı oldukları müstakil köylere yani köy muhtarlıklarıyla bir arada düşünülmüştür.⁵⁴

*Daha önceki genel nüfus sayımında "Çambaşı" olarak yazılmış olan köyün adı "Çanbaşı" şeklinde yazılmıştır. Yazım yanlış olmalıdır.

52 Devlet İstatistik Enstitüsü, *Genel Nüfus Sayımı, 21 Ekim 1945: İl, İlçe, Bucak ve Muhtarlıklar İtibarıyla Nüfus Miktarı ve Yüze*, Devlet İstatistik Enstitüsü; Yayın No:286, Ankara, 1945, s.173.

53T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (TCBİUM), *22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı, Vilâyet ve Kazâ, Nâhiye ve Köyler İtibarıyla Nüfus*, Ankara, 1954, s.3.

54 TCBİUM, a.g.e., s.2.

* Cumanlı olarak yazılmıştır.

1950 Genel Nüfus Sayımı'nda Honaz		
1	Honaz	3.474
2	Abaş	472
3	Acıdere	239
4	Alikurt	413
5	Aşağıdağdere	461
6	Aşağı Karaçay	1.010
7	Avdan	433
8	Ayvaz	97
9	Başçeşme	305
10	Beylerli	954
11	Bozkurt	1.246
12	Cumalı*	556
13	Çaltı	510
14	Çambaşı	805
15	Çardak	1.142
16	Dereçiftlik	336
17	Emirazizli	278
18	Gemiş	588
19	Gölcük	258
20	Hayriye	971
21	İnceler	1.698
22	İnceler Tekkesi	193
23	Kaklık	925
24	Karateke	385
25	Kızıllar (Kızılyer)	824
26	Kocabaş	475
27	Koyunaliler	408
28	Kösten	776
29	Menteşe	274
30	Moran	411
31	Ovacık	246
32	Sapaca	164
33	Sazgöl (Sazköy)	265
34	Söğüt	1.131
35	Tutluca	1.185
36	Yukarıdağdere	156
37	Zıpır	318
	Toplam	24.182

Kaynak: T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (TCBİUM), 22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı, Vilâyet ve Kazâ, Nâhiye ve Köyler İtibariyle Nüfus, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No:359, Ankara, 1954, s.144-145.

22 Ekim 1950'de yapılan Genel Nüfus Sayım sonuçları "*Vilâyet ve Kazâ, Nâhiye ve Köyler İtibariyle Nüfus*" şeklinde ortaya konulmasına karşın, sayım sonuçlarını içeren kitabın içinde "Bucak" ifadesi yer almış ve Honaz Bucağı ifadesine yer verilmiştir. Ayrıca, önceki genel nüfus sayımlarından farklı olarak, nüfus sayımı yapılırken, bucak ve köylerdeki erkek ve kadın nüfus ayrı ayrı ortaya konulmamıştır. Bu yüzden kadın ve erkek nüfusun durumuna ilişkin değerlendirme yapmak mümkün olmamıştır.

Honaz Bucağı'nın 1950 yılına gelindiğinde toplam nüfusu 24.182 olarak belirlenmiştir. Bu da bir önceki yani 1945 Genel Nüfus Sayımı'na göre 4.993 kişilik artış anlamına gelmektedir. Yani, beş yıllık zaman diliminde Honaz'da toplam nüfusta %20.6 artış meydana gelmiştir. Bu artışta Honaz Bucağı'na bağlanan yeni köylerin etkisi büyük olmuştur. Bu köyler; Acıdere, Alikurt, Hayriye, Kaklık, Söğüt ve Zıdır Köyleridir. Özellikle bu köylerden Hayriye (971 kişi) ve Söğüt (1.131 kişi) köyleri artışta önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bu sayımda Honaz Bucağı'nın kaybettiği tek köy ise Afşar Köyü'dür. Bir önceki genel nüfus sayımında, nüfus bakımından çok küçük olan Afşar Köyü'nün köy tüzel kişiliğinin sonlandırıldığı gözlenmiştir.

III. Menderes Hükümeti'nin (17 Mayıs 1954-30 Kasım 1955) iktidarı sürecince yapılmış olan çalışmalardan biri de 1955 Genel Nüfus Sayımı'nın zamanında yapılmış olmasıdır. Daha önceden olduğu ve kararlaştırıldığı gibi, gerekli hazırlık yapıldıktan ve ödenek ayrıldıktan sonra, 1955 Genel Nüfus Sayımı 23 Ekim 1955'te yapılmıştır. 1955 Genel Nüfus Sayımı Demokrat Parti döneminde (1950-1960) yapılan ikinci genel nüfus sayımı olmuştur. 23 Ekim 1955'te gerçekleştirilen genel nüfus sayımı; sayım günü her sayım bölgesinde mevcut olan nüfus esasına göre yapılmış, diğer bir ifadeyle "*de facto*" sayım yöntemi kullanılmıştır.⁵⁵ Yani, sayım gününde bulunan ve sayılan bütün insanlar sayıma dahil edilmiştir.

Bu genel nüfus sayımında yeniden 1945 öncesine dönülmüş ve "*Bucak*" ifadesi yerine "*Nahiye*" ibaresi yeniden kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca, bucak ve köylerdeki nüfus erkek ve kadın olarak ayrı ayrı sayılmıştır.

1950 Genel Nüfus Sayımı'nda Honaz Bucağı'nın toplam 37 köyü varken, 1955 yılına gelindiğinde bu sayı 19'a düşmüştür. 1950-1955 sürecinde Honaz'a bağlı Bozkurt Köyü nahiye merkezi yapılmıştır. Bozkurt'un nahiye haline getirilmesiyle Honaz'ın bazı köyleri Bozkurt Nahiyesi'ne bağlanmıştır. Bu köyler; Bozkurt, Avdan, Ayvaz, Başçeşme, Beylerli, Cumalı, Çaltı, Çambaşı, Çardak, Gemiş, Gölcük, İnceler, İncelertekesi, Moran, Sazköy, Söğüt ve Tutluca'dır. Honaz Nahiyesi'nin yaklaşık nüfusunun yarısını meydana getiren bu on yedi köyün ayrılmasıyla Honaz önemli bir güç kaybetmiştir. Bu nedenle, yaşanan nüfus kaybının Honaz'ın geç ilçe olmasına neden olduğu söylenebilir. Ayrıca, bu dönemde bir önceki genel nüfus sayımında yer alan Zıdır Köyü'nün adının değiştirilerek, Yokuşbaşı adıyla sayımda yer verildiği görülmüştür.

*Cumanlı olarak yazılmıştır.

55 T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (TCBİGM), *23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Vilâyet, Kazâ, Nâhiye ve Köyler İtibariyle Nüfus*, Ankara, 1961, s.1.

1955 Genel Nüfus Sayımı'nda Honaz				
	Köyler	Erkek	Kadın	Toplam
1	Honaz(N.M)	1.779	1.851	3.630
2	Abaş	206	232	438
3	Acidere	63	64	127
4	Alikurt	225	239	464
5	Aşağıdağdere	297	286	583
6	Aşağıkaraçay	467	541	1.008
7	Dereçiftlik	287	237	524
8	Emirazizli	144	135	279
9	Kaklık	510	516	1.026
10	Karateke	204	220	424
11	Kızılyer	441	476	917
12	Kocabaş	390	350	740
13	Koyunaliler	210	217	427
14	Kösten	391	398	789
15	Menteşe	168	166	334
16	Ovacık	112	120	232
17	Sapaca	87	83	170
18	Yokuşbaşı	156	174	330
19	Yukarıdağdere	92	102	194
	Toplam	6.229	6.407	12.636

Kaynak: TCİİGM, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Vilâyet, Kazâ, Nâhiye ve Köyler İtibariyle Nüfus, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No:399, Ankara, 1961, s.159.

Honaz Nahiyesi'nin yukarıda adı geçen köyleriyle beraber toplam nüfusunun 12.636 olduğu tespit edilmiştir. Bu nüfusun 6.229'u erkek, 6.407'si kadındır. Kadınların, daha fazla yaşamaları v.b. gibi etkenlerle erkeklerden daha fazla nüfusa sahip oldukları görülmüştür. Honaz'ın en fazla nüfus barındıran köyünün 1.026 kişi ile Kaklık Köyü olduğu ortaya konulmuştur. En az nüfusun yaşadığı köy ise Acidere Köyü'dür. Burada 63'ü erkek ve 64'ü kadın olmak üzere toplam 124 kişi hayatını devam ettirmiştir.

Milli Birlik Komitesi'nin yasama görevini üstlendiği, yeni Hükümetin kurulduğu ve geçici Anayasa'nın yürürlüğe girdiği, DP ileri gelenlerinin tutuklandığı, Yassıada'da yargılandığı, hatta Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu'nun idam edildiği günlerde, yeni yönetim ve Hükümet tarafından yerine getirilen işlerden biri de genel nüfus sayımının yapılmasıdır. 1935 yılından itibaren her beş yılda bir ve düzenli olarak yapılmakta olan genel nüfus sayımı, ülkenin içinde bulunduğu yeni şartlarda ve ortamda ertelenmemiş, sayımın zamanında yapılması sağlanmıştır. Genel nüfus sayımının yapılması hükümetler üstü bir görev olarak algılandığı, "devlet" işi olarak görüldüğü, sonu 0 ve 5 ile başlayan yıllarda düzenli olarak yapılması öngörüldüğü için, genel nüfus sayımının yapılması noktasında gerekli olan çalışmalar yerine getirilmiştir. Bu bağlamda, nüfus sayımının

gerçekleştirilmesi amacıyla gerekli olan paranın genel bütçeden karşılanması, "23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı Ev Halkı Soru Kağıt"larının basılması, sayımı yapacak asil ve yedek sayım ve kontrol memurlarının belirlenmesi sağlanmıştır.

Gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra 1960 Genel Nüfus Sayımı 23 Ekim 1960'ta yerine getirilmiştir. Bu genel sayımda Türkiye 190.192 Sayım Bölgesi'ne ayrılmış, asil ve yedek olmak üzere 241.782 sayım ve kontrol memuru sayım işinde çalışmıştır. Bu sayım ve kontrol memurlarına zaruri masrafları dışında herhangi bir para ödenmemiştir.⁵⁶ 1960 Genel Nüfus Sayımı, daha önceki nüfus sayımlarında olduğu gibi, sayım günü her sayım bölgesinde mevcut olan nüfus esasına göre yapıldığı için, il ve ilçe merkezlerinin nüfuslarında yani şehirler nüfusunda sayımlar sisteminin gereği olarak sayım günü bulunan ve sayılan bütün insanlar dahil edilmiştir.⁵⁷ Bu nedenle, 1960 Genel Nüfus Sayımı "de facto" sayım yöntemi kullanılmıştır.

Bu yöntemle yapılan 1960 Genel Nüfus Sayımı'nın "idarî taksimat" bakımından kesin sonuçlarını içeren kitaplar yayınlanırken iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısımda; 1960 sayımının diğer sayımlarla mukayeseli bir şekilde hazırlanmış esas tablolara, İkinci kısımda ise; yalnız 1960 Genel Nüfus Sayımı'nda tespit edilen il, ilçe, bucak ve köyler itibariyle dağılışı yer almıştır.⁵⁸ Sayım yapılırken ve sonuçları yayınlanırken sadece "idarî taksimat"a göre nüfus tespiti yapılmamış, bunun yanında Türkiye nüfusu, daha önceki nüfus sayımlarında görülen, nüfusun diğer özelliklerine veya niteliklerine (yaş ve cinsiyet, doğum yerleri v.b.) göre de ortaya konulmuştur. Bu yüzden, 1960 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarından hem Türkiye, Denizli ve Honaz nüfusu hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkündür.

1960 Genel Nüfus Sayımı'nda "nahiye" yerine yeniden "bucak" ifadesi kullanılmıştır. Honaz Bucağı'nın belediyeleştiği olduğu, PTT hizmetlerinin buradan yapıldığı işaretlerle gösterilmiştir. Bu nedenle, Honaz Bucağı'nın toplam nüfusu 14.514 olarak belirlenmiştir. Bu nüfusun 7.134'ünün erkek, 7.380'inin kadın olduğu tespit edilmiştir. Bu sayımda Honaz Bucağı'nın toplam 18 köyünün olduğu anlaşılmıştır. Bu köyler arasında daha önceki sayımda Honaz'ın köyü durumunda olan Sapaca Köyü yer almamıştır. Bu sayımda dikkati çeken konulardan biri de bir önceki genel nüfus sayımında ismi değiştirilen Zıpır Köyü'nün adı Yokuşbaşı yazıldıktan sonra parantez içinde yazılmış ve eski ismine de yer verilmiştir.

1965 Genel Nüfus Sayımı Türkiye'nin 67 ilinde, 571 ilçesinde, 898 bucağında, 34.740 köyünde 24 Ekim 1965'ta yerine getirilmiştir.⁵⁹ De facto sayım yöntemi ile yapılan 1965 Genel Nüfus Sayımı'nın "idarî bölünüş" bakımından kesin sonuçları içeren kitaplar yayınlanırken iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısımda; 1965 sayımının diğer sayımlarla mukayeseli bir şekilde hazırlanmış tablolara, genel olarak il, ilçe itibariyle şehir ve köy nüfuslar, yüzölçümü ve nüfus yoğunluğuna, ikinci kısımda ise; yalnız 1965 Genel Nüfus Sayımı'nda tespit edilen iller ve ilçeler ve şehir ve köy nüfusları yer almıştır.⁶⁰ Ancak, "idarî taksimat"a göre nüfus sayımı yapılırken ve sonuçları yayınlanırken ilk kez köylere kadar inilerek nüfusun cinsiyet, okur-yazarlık durumu da hazırlanan il tablolarında yer almıştır. Bu nedenle, yayınlanan 1965 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarından "idarî bölünüş" itibariyle hem Türkiye, hem de Denizli nüfusu hakkında, köylere kadar ulaşarak, ayrıntılı bilgiler elde etmek mümkündür.

56 T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (TCBDİE), 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu, Ankara, 1963, s.1.

57 TCBDİE, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, İl, İlçe, Bucak ve Köyler İtibariyle Nüfus, Ankara, 1963, s.1.

58 TCBDİE, a.g.e., s.1.

59 TCBDİE, Genel Nüfus Sayımı 1990, İdarî Bölünüş, Ankara, 1991, s.2.

60 TCBDİE, Genel Nüfus Sayımı, İdarî Bölünüş, 24.10.1965, Yayın No: 537, Ankara, 1968, s.VIII.

1960 Genel Nüfus Sayımı'nda Honaz				
	Köyler	Erkek	Kadın	Toplam
1	Honaz(B.M) (B) (PTT)	2.075	2.184	4.259
2	Abaş	280	319	599
3	Acidere	53	51	104
4	Alikurt	266	282	548
5	Aşağıdağdere	250	258	508
6	Aşağıkaraçay	567	655	1.222
7	Dereçiftlik	407	395	802
8	Emirazizli	154	135	289
9	Kaklık	677	649	1.326
10	Karateke	258	258	516
11	Kızılyer	475	506	981
12	Kocabaş	437	455	892
13	Koyunaliler	223	220	443
14	Kösten	390	390	780
15	Menteşe (Afşar)	192	175	367
16	Ovacık	130	128	258
17	Yokuşbaşı (Zıpır)	203	207	410
18	Yukarıdağdere	97	113	210
	Toplam	7.134	7.380	14.514

Kaynak: TCBDİE, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, İl, İlçe, Bucak ve Köyler İtibariyle Nüfus, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No:444, Ankara, 1963, s.175.

1965 Genel Nüfus Sayımı'nda Honaz Bucacı'nın, bucak merkezi dahil, toplam 19 köyünün olduğu görülmüştür. Ancak, 1960 Genel Nüfus Sayımı'nda yer alan Acidere ve Kösten köyleri Honaz Bucacı'ndan alındığı veya bu köylerin köy tüzel kişiliklerini kaybettikleri tespit edilmiştir. Köy konusunda dikkati çeken konulardan biri de daha önceki sayımlarda Dereçiftlik Köyü'nün adı Dereçiftliği, Emiraziz adıyla anılan köy ise Emirazizler olarak sayım sonuçlarında yer almıştır.

Bu genel nüfus sayımında Honaz Bucacı'nın toplam nüfusunun 15.877 olarak tespit edilmiştir. Bu nüfusun 7.783'ü erkek ve 8.094'ü kadındır. Bu sayım sonuçlarında da Honaz'da kadın nüfusun daha fazla olduğu görülmüştür. 1965 Genel Nüfus Sayımı'nın önceki genel nüfus sayımlarından farklı olarak bucak ve köylerde yaşayan nüfusun da okuma bilip bilmediği dikkate alınmıştır. Bu nedenle 1965 yılına gelindiğinde Honaz'da 5.959 kadın ve erkeğin okuma bildiği ortaya konulmuştur. Ancak, okuma bilenlerin hemen hemen üçte biri (2.013 kişi) Honaz bucak merkezindedir.⁶¹

⁶¹ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (TCBDİE), Genel Nüfus Sayımı, İdarî Bölünüş, 24.10.1965, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No:573, Ankara, 1968, s.202.

Cumhuriyet Döneminde Denizli-Honaz'da Nüfus (1923-2013)

1965 Genel Nüfus Sayımı'nda Honaz				
	Köyler	Erkek	Kadın	Toplam
1	Honaz(B.M) (B) (PTT)	2.329	2.377	4.706
2	Akbaş (Abaş)	294	297	591
3	Alikurt	303	298	601
5	Aşağıdağdere (Dereköy)	331	352	683
6	Aşağıkaraçay	590	695	1.285
7	Aydınlar	358	374	732
8	Dereçiftliği	252	271	523
9	Emirazizler	145	144	289
10	Kaklık (PTT)	722	794	1.516
11	Karateke	292	296	588
12	Kızılyer	488	551	1.039
13	Kocabaş	651	634	1.285
14	Koyunaliler	271	241	512
15	Menteşe (Afşar)	206	198	404
16	Ovacık	120	116	236
17	Sapaca	117	91	208
18	Yokuşbaşı (Zıpır)	203	234	437
19	Yukarıdağdere	111	131	242
	Toplam	7.783	8.094	15.877

Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (TCBDİE), *Genel Nüfus Sayımı, İdarî Bölünüş*, 24.10.1965, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No:573, Ankara, 1968, s.202.

Hükümet ve devletin idarî birimleri tarafından gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra, 1970 Genel Nüfus Sayımı 25 Ekim 1970'te gerçekleştirilmiştir. Daha önceki genel sayımlarında görüldüğü üzere, “*de facto*” sayım yöntemi ile yapılan 1970 Genel Nüfus Sayımı'nın “*idarî bölünüş*” bakımından kesin sonuçları içeren kitaplar yayınlanırken iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısımda; bundan önceki genel nüfus sayımları ile 1970 Genel Nüfus Sayımı'ndaki bölgeler ve iller itibarıyla nüfusların karşılaştırılması, ikinci kısımda ise; yalnız 1970 Genel Nüfus Sayımı'nda tespit edilen iller ve ilçeler, şehirler ve köy nüfusları yer almıştır.⁶² Ancak, “*idarî taksimat*”a göre genel nüfus sayımı yapılırken ve sonuçları yayınlanırken ilk kez 1965 Genel Nüfus Sayımı'nda karşılaşılan köylere kadar inilerek nüfusun cinsiyet, okur-yazarlık dağılımına ilişkin il tablolarına bu sayımda yer verilmemiştir. Bu yüzden, yayınlanılan 1970 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarından “*idarî bölünüş*” itibarıyla hem Türkiye, Denizli nüfusu hakkında, köylere kadar ulaşılarak, ayrıntılı bilgiler elde etmek araştırmacılar için söz konusu değildir.

62 TCBDİE, *Genel Nüfus Sayımı, İdarî Bölünüş, İl, İlçe, Bucak ve Köy (Muhtarlık) Nüfusları*, 25.10.1970, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No:672, Ankara, 1973, s.VIII-XLVIII.

1970 Genel Nüfus Sayımı'nda Honaz				
	Köyler	Erkek	Kadın	Toplam
1	Honaz(B.M) (B) (PTT)	2.489	2.667	5.156
2	Akbaş (Abaş)	314	366	680
3	Alikurt	319	331	650
5	Aşağıdağdere	273	325	598
6	Aşağıkaraçay	574	706	1.280
7	Aydınlar(Kösten-Kömürcüler)	319	367	686
8	Dereçiftlik	358	357	715
9	Emirazizler	157	159	316
10	Kaklık (PTT)	1.274	1.189	2.463
11	Karateke	331	348	679
12	Kızılyer	520	578	1.098
13	Kocabaş	806	844	1.650
14	Koyunaliler	233	248	481
15	Menteşe (Afşar)	203	207	410
16	Ovacık	144	140	284
17	Sapaca	106	88	194
18	Yokuşbaşı (Zıpır)	156	202	358
19	Yukarıdağdere	114	130	244
	Toplam	8.690	9.252	17.942

Kaynak: TCBDİE, *Genel Nüfus Sayımı, İdarî Bölünüş, İl, İlçe, Bucak ve Köy (Muhtarlık) Nüfusları, 25.10.1970*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No:672, Ankara, 1973, s.182.

1970 Genel Nüfus Sayımı'nda Honaz Bucağı'nın toplam nüfusunun 17.942 kişiden oluştuğu tespit edilmiştir. Bu nüfusun 8.690'ını erkekler, 9.252'si erkeklerden meydana gelmiştir. Bu sayım sonuçlarında da kadınların erkeklerden daha fazla nüfusa sahip oldukları görülmüştür. Honaz bucağının, bucak merkezi hariç, 18 köyünün olduğu görülmüştür. Bu köylerden Kaklık 2.463 kişi ile en fazla nüfusun yaşadığı köydür. PTT hizmetlerinin verildiği Kaklık Köyü'nün giderek büyüdüğü görülmüştür. Bu sayımda köy isimlerinde göze çarpan değişiklik ise Dereçiftlik Köyü'nde yaşanmıştır. Bir önceki genel nüfus sayımında "Dereçiftliği" adıyla yer alırken, önceden olduğu gibi, yeniden "Dereçiftlik" adı kullanılmaya başlanmıştır.

1950 yılında Genel Sayımlar (nüfus, tarım, sanayi v.b) için kabul olunan "sayımlar kanunu" ile 1962 yılından itibaren "DİE'nün Görev, Yetki ve Kuruluşu Hakkındaki Kanunu" 1975 Genel Nüfus Sayımı'nın yapılmasının hukukî dayanağını meydana getirmiştir. Böyle olunca, 1965 ve 1970 Genel Nüfus Sayımı gibi, 1975 Genel Nüfus Sayımı TBMM'de kabul edilen ve 53 kanun numarası ile 13 Haziran 1962'de resmî gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren sayım kanununa göre yapılmıştır.⁶³

⁶³ TCBDİE, *Genel Nüfus Sayımı, İdarî Bölünüş, İl, İlçe, Bucak ve Köy (Muhtarlık) Nüfusları, 26.10.1975*, Ankara, 1977, s. VII.

Cumhuriyet Döneminde Denizli-Honaz'da Nüfus (1923-2013)

Hükümet ve ilgili kurumlar tarafından gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra, 1975 Genel Nüfus sayımı 26 Ekim 1975'te gerçekleştirilmiştir. Daha önceki genel sayımlarında görüldüğü üzere, “*de facto*” sayım yöntemi ile yapılan 1975 Genel Nüfus Sayımı'nın “*idarî bölünüş*” bakımından kesin sonuçları içeren kitaplar yayınlanırken iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısımda; 1975 Genel Nüfus Sayımı'ndan önceki genel nüfus sayımları, 1975 Genel Nüfus Sayımı ile karşılaştırmalar, bölgeler ve iller itibarıyla nüfusların kıyaslanması, ikinci kısımda ise; yalnız 1975 Genel Nüfus Sayımı'nda tespit edilen iller ve ilçeler, şehir ve köy nüfusları yer almıştır.⁶⁴ Bu yüzden Honaz'ın 1975 yılındaki nüfus durumuna ilişkin bilgilere buradan ulaşmak mümkündür.

1975 Genel Nüfus Sayımı'nda Honaz				
	Köyler	Erkek	Kadın	Toplam
1	Honaz(B.M) (B) (PTT)	2.709	2.649	5.358
2	Akbaş (Abaş)	274	267	541
3	Alikurt	324	326	650
5	Aşağıdağdere	362	354	716
6	Aşağıkaraçay (PTT)	666	720	1.386
7	Aydınlar (Kösten-Kömürcüler)	302	344	646
8	Dereçiftlik	329	344	673
9	Emirazizler	180	178	358
10	Gürleyik	108	123	231
11	Kaklık (PTT)	980	1.020	2.000
12	Karateke	371	393	764
13	Kızılyer	578	596	1.174
14	Kocabaş	1.071	1.001	2.072
15	Koyunaliler	253	259	512
16	Menteşe (Afşar)	189	208	397
17	Ovacık	130	150	280
18	Sapaca	113	94	207
19	Yokuşbaşı (Zıpır)	244	254	498
20	Yukarıdağdere	132	124	256
	Toplam	9.315	9.404	18.719

Kaynak: TCBDİE, *Genel Nüfus Sayımı, İdarî Bölünüş, İl, İlçe, Bucak ve Köy (Muhtarlık) Nüfusları*, 26.10.1975, 20-Denizli, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No:813, Ankara, 1977, s.4-5.

1975 Genel Nüfus Sayımı'nda Honaz Bucağı'nın, bucak merkezi hariç, toplam 19 köyü vardır. Bir önceki sayıma göre Honaz'ın köy sayısında bir tane artış görülmüştür. Honaz'a bağlanan yeni köy Gürleyik Köyü olarak tespit edilmiştir. Honaz'ın köyleri arasında bu dönemde dikkati çeken köy ise Aşağıkaraçay olmuştur. Dikkati çeken bir konu ise Kocabaş Köyü'nün hızlı bir büyüme gerçekleştirmiş olmasıdır. Bir önceki genel nüfus sayımında

64 TCBDİE, *a.g.e.*, s. XI-XLIV.

Kaklık Köyü'nün gerisinde iken, bu sayımda Kaklık'ı geçerek Honaz'ın en büyük köyü durumuna gelmiştir. Nüfus miktarı bin kişinin üzerine çıktığı için buraya PTT hizmeti getirilmiştir. Bucak merkezi ve köylerinde toplam 18.719 kişinin yaşadığı gözlenmiştir. Bu nüfusun 9.315'i erkek ve 9.404'ü kadındır.⁶⁵

1980 Genel Nüfus Sayımı'nda Honaz				
	Köyler	Erkek	Kadın	Toplam
1	Honaz(B.M) (B) (PTT)	2.899	2.815	5.714
2	Akbaş (Abaş)	384	361	745
3	Alikurt	251	285	536
5	Aşağıdağdere	299	342	641
6	Aşağıkaraçay (PTT)	754	823	1.577
7	Aydınlar(Kösten-Kömürcüler)	340	377	717
8	Dereçiftlik	322	335	657
9	Emirazizler	203	196	399
10	Gürleyik	158	163	321
11	Kaklık (B) (PTT)	1.027	995	2 022
12	Karateke	410	390	800
13	Kızılyer	567	608	1.175
14	Kocabaş	1.016	1.006	2.022
15	Koyunaliler	317	307	621
16	Menteşe (Afşar)	178	203	381
17	Ovacık	146	176	322
18	Sapaca	118	106	224
19	Yokuşbaşı (Zıpir)	169	228	397
20	Yukarıdağdere	141	135	276
	Toplam	9.699	9.848	19.547

Kaynak: TCBDİE, *Genel Nüfus Sayımı, İdarî Bölünüş, 12.10.1980, 20-Denizli*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No:954, Ankara, 1981, s.4.

Hükümet, DİE, valilikler ve kaymakamlıklar 1975 Genel Nüfus Sayımı'nın yapılması konusunda yapılması gereken işlemleri gerçekleştirdikten ve alt yapıyı oluşturduktan sonra, Cumhuriyet döneminin on birinci genel nüfus sayımı yani 1980 Genel Nüfus Sayımı 12 Ekim 1980'de yapılmıştır.⁶⁶ Bu genel nüfus sayımında, sayım bölgeleri oluşturulduğundan, il ve ilçelerde her sayım memuru için 100, bucak ve köylerde ortalama 200 kişi verilmiştir. Sayım bölgelerinde nüfusun hem "*idarî bölünüş*", hem de "*sosyal ve ekonomik nitelikleri*" dikkate alınmış, bu ayrıma göre sonuçlar açıklanmıştır. Genel nüfus sayım sonuçlarının ilk kısmını meydana getiren eserin birinci kısmında; bölgeler ve iller itibarıyla nüfusların genel nüfus sayımı yapılan yıllardaki nüfuslara göre karşılaştırılması yapılmış, genel ve derli-toplu

65 TCBDİE, *Genel Nüfus Sayımı, İdarî Bölünüş, İl, İlçe, Bucak ve Köy (Muhtarlık) Nüfusları, 26.10.1975, 20-Denizli*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No:813, Ankara, 1977, s.4-5.

66 TCBDİE, *a.g.e.*,s.VII.

bilgi verilmiştir.⁶⁷ İkinci kısımda ise; 1980 Genel Nüfus Sayımı'nda iller ve ilçeler, şehirler ve köy nüfusları, yüzölçümü ve nüfus yoğunluğu araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.⁶⁸ Bu yüzden, 1980 Genel Nüfus Sayımı'ndan hareketle, hem Türkiye'nin, hem de Denizli'nin nüfusuna ilişkin bilgiler elde edilmiştir. Bu yüzden 1980 Genel Nüfus Sayımı'ndan Honaz Bucakı'na ilişkin bilgilere de ulaşmak mümkündür.

1980 Genel Nüfus Sayımı'nda Honaz'ın toplam nüfusunun 19.547 olduğu tespit edilmiştir. Bu nüfusun 9.848'i erkek, 9.848'i kadındır. Bu sayımda Honaz'ın köy sayısında her hangi bir değişiklik yaşanmamış, köy isimlerinde de değişikliğe gidilmemiştir.⁶⁹ Ancak, daha önce sadece Honaz Bucak Merkezi belediye konumunda iken, bu sayımda Kaklık'ın toplam nüfusu iki binin üzerine çıktığı için, 1975-1980 yılları arasında Kaklık'ta belediye teşkilatının kurulduğu anlaşılmıştır. Böylece, Honaz'ın belediye sayısı ikiye yükselmiştir.

D- TURGUT ÖZAL'DAN RECEP TAYYİP ERDOĞAN'A HONAZ'DA NÜFUS (1983-2013)

1983'te siyasî partilerin çalışmalarına izin verilmiştir. Millî Güvenlik Konseyi yeni parti kurucularını veto etme hakkına sahip olduğu, müdahale öncesinde dönemin partilerinde genel başkan, yönetim kurulu üyesi ve parlamenter olarak görev yapanlar yeni partilere üye olamayacakları için, 723 kişinin siyaset yapması yasaklanmıştır.⁷⁰ Siyasî Partiler Kanunu'nun kabulünün ardından, emekli general Turgut Sunalp'ın genel başkanlığını yaptığı Milliyetçi Demokrasi Partisi, ortanın solu olarak düşünülen ve Necdet Calp'ın liderliğindeki Halkçı Parti ve ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcılığı görevinde bulunan Turgut Özal'ın Anavatan Partisi yapılacak seçimlere katılma hakkı elde etmiştir. Sonunda 6 Kasım 1983'te yapılan genel seçimlerde kayıtlı seçmenin %92.3'ü oy kullanmıştır. Seçim sonrasında oyların %45'ni Anavatan Partisi almış ve toplam 211 milletvekilliği kazanmıştır. Halkçı Parti %30.4 alarak 117 milletvekili elde etmiş, oyların %23.2'sini toplayan Milliyetçi Demokrasi Partisi ise 71 sandalyenin sahibi olmuştur.⁷¹

Bu nedenle, Cumhurbaşkanı Kenan Evren yeni hükümeti kurma görevini Anavatan Partisi Genel Başkanı Turgut Özal'a vermiştir. Turgut Özal tarafından hazırlanan Bakanlar Kurulu listesinin Kenan Evren tarafından 13 Aralık 1983'te onaylanmasının ve yeni hükümetin programının 19 Aralık 1983'te meclis tarafından kabul edilmesinin ardından, Türkiye'de Turgut Özal veya Anavatan Partisi dönemi başlamıştır. Turgut Özal Hükümeti, programı doğrultusunda ülkede yapması gereken çalışmaları hayata geçirirken, iktidara hangi hükümet gelirse gelsin mutlak yapması gereken işleri de gerçekleştirmek zorunda olmuştur. Bu işlerden biri de 1935 Genel Nüfus Sayımı'ndan itibaren, sonu 0 ve 5 ile biten yıllarda yapılan genel nüfus sayımıdır.

Genel Nüfus Sayımı'nın yapılması konusunda gerekli çalışmaların ardından, Turgut Özal döneminin ilk genel nüfus sayımı 20 Ekim 1985'te gerçekleştirilmiştir. Sayım sırasında nüfus hem "idarî bölünüş"e, hem de "sosyal ve ekonomik nitelikleri"ne göre tespit edilmiş, sonuçlar açıklanmış ve yayınlanmıştır. Bundan önceki genel nüfus sayımlarında olduğu gibi, genel nüfus sayım sonuçlarına ilişkin birinci eserin ilk kısmında; daha önceki kesinleşen genel

67 TCBDİE, a.g.e.,s.XV-XLVI.

68 TCBDİE, a.g.e.,s.XLVI.

69 TCBDİE, Genel Nüfus Sayımı, İdarî Bölünüş, 12.10.1980, 20-Denizli, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No:954, Ankara, 1981, s.4.

70 Tefik Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze), Ankara, 2004, s.288.

71 Cezmi Eraslan, "Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası", Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II, Ankara, 2004, s.632-633.

nüfus sayımları, bölgeler ve iller itibarıyla nüfuslar hakkında bilgi verilmiş,⁷² ikinci kısmında ise; 1980 Genel Nüfus Sayımı'nda iller ve ilçeler, şehirler ve köy nüfusları, yüzölçümü ve nüfus yoğunluğu araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.

1985 Genel Nüfus Sayımı'nda Honaz				
	Köyler	Erkek	Kadın	Toplam
1	Honaz (B.M) (B)	2.970	2.945	5.915
2	Akbaş	361	363	724
3	Alikurt	253	267	520
5	Aşağıdağdere	324	332	656
6	Aşağıkaraçay	774	816	1.590
7	Aydınlar	317	364	681
8	Dereçiftlik	375	403	778
9	Emirazizler	154	158	312
10	Gürleyik	193	181	374
11	Kaklık (B)	1.631	1.375	3.006
12	Karateke	431	430	861
13	Kızılyer	604	646	1.250
14	Kocabaş	1.056	1.084	2.140
15	Koyaliler	347	355	702
16	Menteşe	182	209	391
17	Ovacık	156	188	344
18	Sapaca	116	98	214
19	Yokuşbaşı	293	291	584
20	Yukarıdağdere	117	115	232
	Toplam	10.654	10.620	21.274

Kaynak: TCBDİE, *Genel Nüfus Sayımı, Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 20.10.1985*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No:1237, Ankara 1988, s.5.

1985 Genel Nüfus Sayımı'nda Honaz'ın toplam nüfusunun 21.274 olduğu tespit edilmiştir. Bu nüfusun, 10.654'ünün erkek, 10.620'sinin kadın olduğu görülmüştür. Bu nüfusun, Honaz bucak merkezi dahil, toplam 20 köyde yaşadığı görülmüştür. Bu köyler arasında en fazla nüfusa Kaklık sahiptir. En az nüfus ise Yukarıdağdere Köyü'nde ikamet ettiği belirlenmiştir. Nüfus büyüklüğü bakımından köyler arasında dikkati çeken konu bu sayım sonucunda Kocabaş Köyü'nün iki bin sınırını aşmış olmasıdır.⁷³ Bu nedenle, Kocabaş'ın belediye teşkilatı kurulması için gerekli nüfusa sahip olduğu görülmüştür. Burada dikkati çeken bir diğer konu da önceki genel nüfus sayımlarında Mentese Köyü'nün diğer adı "Afşar" parantez içerisinde yazılırken, bu tarihten itibaren sadece Mentese Köyü adı kullanılmaya başlanmıştır.

⁷² TCBDİE, a.g.e., s.1-32.

⁷³ TCBDİE, *Genel Nüfus Sayımı, Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 20.10.1985*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No:1237, Ankara 1988, s.5.

Cumhuriyet Döneminde Denizli-Honaz'da Nüfus (1923-2013)

Genel Nüfus Sayımı hazırlıklarının tamamlanmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin 13. genel nüfus sayımı 21 Ekim 1990 Pazar günü yapılmıştır. Turgut Özal döneminde (1983-1993) gerçekleştirilen ikinci genel nüfus sayımında Türkiye'deki nüfusun "idarî bölünüş"e ve "sosyal ve ekonomik nitelikleri"ne göre tespiti yapılmış, açıklığa kavuşturulmuş ve daha sonra sonuçlar yayınlanmıştır. Daha önce yapılan genel nüfus sayımlarında olduğu gibi, "idarî bölünüş" bakımından genel nüfus sayım sonuçlarının yar aldığı ilk yayında; daha önce yapılan ve sonucu kesinleşen genel nüfus sayımları, bölgeler ve iller itibarıyla nüfuslar, nüfus artışları ve hızları hakkında bilgi verilmiş,⁷⁴ aynı sonuçların ikinci kısmında ise; 1990 Genel Nüfus Sayımı'nda iller ve ilçeler, şehir ve köy nüfusları, yüzölçümü ve nüfus yoğunluğu ilgili kurum ve araştırmacıların kullanıma sunulmuştur. Bu yüzden, Türkiye ve Denizli nüfusu ile ilgili bilgilere 1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarından elde etme ve bazı değerlendirmelerde bulunma imkanı elde edilmiştir.

1990 Genel Nüfus Sayımı'nda Honaz				
		Erkek	Kadın	Toplam
1	Honaz (Şehir)	2.970	2.945	5.915
2	Akbaş (Abaş)	361	363	724
3	Alikurt	253	267	520
5	Aşağıdağdere	324	332	656
6	Aşağıkaraçay	774	816	1.590
7	Aydınlar	317	364	681
8	Dereçiftlik	375	403	778
9	Emirazizler	154	158	312
10	Gürleyik	193	181	374
11	Kaklık (B)	1.631	1.375	3.006
12	Karateke	431	430	861
13	Kızıyer	604	646	1.250
14	Kocabaş (B)	1.056	1.084	2.140
15	Koyunaliler	347	355	702
16	Menteşe	182	209	391
17	Ovacık	156	188	344
18	Sapaca	116	98	214
19	Yokuşbaşı	293	291	584
20	Yukarıdağdere	117	115	232
	Toplam	12.245	12.009	24.254

Kaynak: TCBDİE, 1990 Genel Nüfus Sayımı, Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri-Denizli, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No:1569, Ankara, 1993, s.30.

Özal döneminde Honaz açısından önemli bir gelişme yaşanmıştır. Bu dönemde, Denizli Merkeze bağlı bir nahiye-bucak merkezi durumunda kalmış olan Honaz'ın hem nüfus bakımından, hem de sosyo- ekonomik ve siyasi nedenlerden dolayı, ilçe haline gelmesi için

74 TCBDİE, a.g.e., s.1-36.

gerekli girişimler yapılmıştır. Gerekli siyasi destek alınmış ve Honaz 19.06.1987 tarih ve 3392 sayılı kanunla herhangi bir köy dahil edilmeden, mevcut köyleriyle birlikte ilçe haline getirilmiştir. Bu nedenle, Honaz bundan sonraki genel nüfus sayımlarında ilçe olarak yer bulacaktır.

Honaz'ın idari bölünüşte ilçe olarak sayıldığı ilk genel nüfus sayımında toplam nüfusunun 24.254 kişiden oluştuğu tespit edilmiştir. Bu nüfusun, 12.245'inin erkeklerden, 12.009'unun kadınlardan meydana geldiği ortaya konulmuştur. Burada dikkati çeken konulardan biri, bir önceki genel nüfus sayımında yani 1985 Nüfus Sayımı'nda Honaz'da erkek nüfus fazla iken, bu sayımda yeniden kadın nüfusunun fazla olduğu gözlenmiştir. Honaz ilçe olurken köy sayısında herhangi bir değişiklik olmadığından, mevcut köyleri arasında Honaz'ın nüfus bakımından en büyük köyü yine belediye hizmetlerinin verildiği Kaklık Köyü olmuştur. Kaklık'tan sonra insanlar için çekim merkezi olmaya başlayan ve belediye teşkilatı kurulmuş olan Kocabaş'tır.⁷⁵ Bu köylerin Honaz'ın sosyo-ekonomik açıdan gelişmeye elverişli yerleri olduğu ve olabileceği söylenebilir.

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Hükümeti kurma görevini 3 Mayıs 1999'da DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit'e vermiştir. Ecevit, yapmış olduğu hükümet kurma görüşmelerinin ardından, DSP-MHP-ANAP koalisyonu hükümetini kurmuştur. Yeni hükümet Süleyman Demirel tarafından 28 Mayıs 1999'da onaylanmış, 9 Haziran 1999 tarihinde de TBMM'den güvenoyu alarak göreve başlamıştır. Bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti'nin "14. Genel Nüfus Sayımı" bu iktidar zamanında yapılmıştır.

2000 Genel Nüfus Sayımı koalisyon hükümeti için yapılması gereken zorunlu işlerden biri olmuştur. 1990 yılında çıkartılan kanunda sonu sıfır ile biten yıllarda yani on yılda bir genel nüfus sayımı yapılmasına karar verildiğinden, genel nüfus sayımı çalışmaları için, DİE kanunla kendisine verilen görevi yerine getirmek amacıyla 1998 yılından itibaren gerekli hazırlıkları yapmıştır. Mevcut iktidarın da sayım için gerekli desteği vermesiyle hazırlıklar tamamlanmıştır.

Sayım gününde Türkiye'de bulunan hane halkındaki tüm kişiler, hane halkı teşkil etmeyen yurtlar, askerî birlikler, cezaevleri, hastaneler ve oteller vb. yerlerdeki kişiler ve göçer nüfus sayılmış, böylece sınırlar içerisinde bulunan nüfus tam olarak hesaplanmıştır. Bu doğrultuda Türkiye'de ikamet eden fakat sayım günü yurt dışında bulunan kişiler sayım dışı kalmış, sayım dışı sınırlar içinde bulunan ancak yurt dışında ikamet eden kişiler sayıma dahil edilmişlerdir. Yani, sayım gününde Türkiye sınırları içerisinde bulunan nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. Bu yüzden, 2000 Genel Nüfus Sayımı'nın "de facto" sayım yöntemi ile yapılacağı ifade edilmiştir.⁷⁶ Böylece, bundan önceki genel nüfus sayımlarında uygulanan sayım yöntemi Cumhuriyet döneminin son genel nüfus sayımında da kullanılmıştır. Hem Türkiye'nin, hem de ayrı ayrı illerin sahip olduğu nüfusun sosyal ve ekonomik nitelikleri "de facto" sayım yöntemiyle 22 Ekim 2000'de ortaya konulmuştur. Son defa sokağa çıkma yasağı uygulanarak Türkiye'nin 81 ilinde aynı gün içerisinde yapılmıştır.

75 TCBDİE, 1990 Genel Nüfus Sayımı, Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri-Denizli, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No:1569, Ankara, 1993, s.30.

76 TCBDİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Ekonomik ve Sosyal Nitelikleri-Denizli, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No:2724, Ankara, 2002, s.4.

Cumhuriyet Döneminde Denizli-Honaz'da Nüfus (1923-2013)

2000 Genel Nüfus Sayımı'nda Honaz				
		Erkek	Kadın	Toplam
1	Honaz (Şehir)	3.708	3.734	7.442
2	Akbaş	339	300	639
3	Aşağıdağdere	320	323	643
5	Aydınlar	285	295	580
6	Dereçiftlik	331	325	656
7	Emirazizli	163	155	318
8	Gürleyik	779	483	1.262
9	Kaklık (B)	1.820	1.794	3.614
10	Karaçay (B)	795	776	1.571
11	Karateke	526	516	1.042
12	Kızıyer (B)	714	734	1.448
13	Kocabaş (B)	1.997	1.820	3.817
14	Menteşe	189	206	395
15	Ovacık	164	165	329
16	Sapaca	97	85	182
17	Yokuşbaşı	212	201	413
18	Yukarıdağdere	92	90	182
	Toplam	12.531	12.002	24.533

Kaynak: TCBDİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Ekonomik ve Sosyal Nitelikleri-Denizli, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No:2724, Ankara, 2002, s.69.

2000 Genel Nüfus Sayımı'nda Honaz'ın şehir ve köyleriyle birlikte toplam nüfusunun 24.533 kişiden oluştuğu tespit edilmiştir. Bu nüfusun 12.531'ni erkekler, 12.002'sini kadınlar meydana getirmiştir. Bu nüfus sayımın da erkek-kadın nüfus dengesinde ilk defa yaklaşık beş yüz kişilik fark ortaya çıkmıştır.⁷⁷ Bunun nedeni olarak da Honaz'ın ekonomik, ticari ve sanayi bakımından gelişmeye başlaması gösterilebilir. Bu alanlardaki iş yerlerinde çalışmak için gelenlerin ve burada sayıma dahil olanların erkeklerden oluşmasından kaynaklanmış olabileceği söylenebilir.

Bu genel nüfus sayımında Honaz'ın, şehir merkezi hariç, toplam 17 köyünün olduğu görülmüştür. 1990 Genel Nüfus Sayımı'nda Honaz'ın 19 köyü varken, 1990-2000 sürecinde yapılan idari düzenlemeyle, Bozkurt'un ilçe haline getirilmesinden sonra Alikurt Köyü Bozkurt'a bağlanmıştır. Yine aynı şekilde, Koyunaliler Köyü de son sayımda Honaz'a bağlı olmayan köylerden olmuştur.⁷⁸ Ayrıca, bu süreçte bazı köy adlarında da düzenlemeler yapılmıştır. Akbaş-Abaş ikilemi ortadan kaldırılmış, "Abaş" ismini parantez içinde yazma uygulamasına son verilmiş, sadece Akbaş Köyü adına yer verilmiştir. Yine aynı şekilde "Aşağıkaraçay Köyü"nün adı "Karaçay", "Emirazizler Köyü"nün adı ise "Emirazizli" olarak değiştirilmiştir.

⁷⁷ TCBDİE, a.g.e., s.69.

⁷⁸ TCBDİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Ekonomik ve Sosyal Nitelikleri-Denizli, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No:2724, Ankara, 2002, s.69.

1990-2000 yılları arasında Honaz'da dikkati çeken konulardan biri de bu süreçte iki yeni belediyenin kurulmasıdır. Bu dönemde kurulan belediyeler Karaçay ve Kızıyer Belediyeleridir. Böylece, 2000 yılına gelindiğinde Honaz'ın, şehir merkezi dahil olmak üzere, toplam beş belediyesi olmuş, bu belediyeler orada yaşayan insanlara belediye hizmetlerini verir duruma gelmiştir. Bu da Honaz'ın sosyal, ekonomik, ticari ve sanayi alanlarına katkılar sağlamıştır. Honaz'ın köyleri arasında en fazla nüfusa sırasıyla Kocabaş (3.817), Kaklık (3.614), Karaçay (1.571) ve Kızıyer (1.448) sahiptir. Bir anlamda, nüfus belediye hizmetlerinin verildiği yerleşim yerlerinde yoğunlaşmaya başlamıştır.

Recep Tayyip Erdoğan'ın başbakanlığındaki Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı daha önce takip etmiş olduğu iç ve dış, ekonomik, sosyal, kültürel, sağlık tarım vb. politikaları ikinci iktidarında da devam ettirmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi kendisinden önce iktidarda olan, DSP-MHP-ANAP koalisyon Hükümeti tarafından başlatılan ekonomik politikaları ve TBMM tarafından Anayasa'nın birçok maddesinde değişiklik yapılarak AB standartlarına uyum konusunda önemli adımlar atılması çalışmalarını benimsemiş, bu bağlamda önemli adımlar atılmıştır. Bu süreçte çağdaş ülkelerde görülen ve Türkiye'de de uygulamaya geçirilen çalışmalardan biri de "*Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS)*" olmuştur.

59. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından çıkarılan 5490 Sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu ve 18 Kasım 2005 tarihli 5429 Sayılı Türkiye İstatistik Kanunu "*Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS)*" ninyasal dayanağını oluşturmuştur. Nüfus Hizmetleri Kanunu ile Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sisteminin kurulması Türkiye İstatistik Kurumu'na, sistemin güncelliğinin ve devamlılığının sağlanması İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü'ne verilmiştir. Bu sistem dâhilinde tüm adreslerin kaydedildiği "*Ulusal Adres Veri Tabanı*" oluşturularak ülkede yaşayanlar arasındaki Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları için T.C. kimlik numarası kullanılarak MERNİS veri tabanındaki nüfus kütükleri ile eşleştirilmiş, yabancı uyruklular ise pasaport numaralarıyla kayıt altına alınmış ve böylece "*Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS)*" ne geçilmiştir.⁷⁹

5490 Sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu gereğince; ülke genelindeki tüm adresler "*Ulusal Adres Veri Tabanı*"na kaydedilmiş, ülke sınırları içinde yaşayan T.C. vatandaşlarının yaşadıkları yerleşim yeri ayrıntısındaki adresleri T.C. Kimlik Numarası ile ilişkilendirilerek Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, 2007 yılında kurulmuş ve bu sistem İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü'ne (NVİGM) devredilmiştir. Bu sistem, 2008 yılı başından itibaren ülkemizdeki adres değişiklikleri belediye ve il özel idareleri tarafından, ikamet adres değişiklikleri ise kişilerin beyanlarına dayalı olarak NVİGM tarafından güncellenmektedir. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine göre ilk ve 2007 yılına ait nüfus sayım sonuçları 21 Ocak 2008 tarihinde Türkiye İstatistik Kurumu tarafından kamuoyuna açıklanmıştır.

2008 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'nden elde edilen sonuçlara göre; içe ve köyleriyle birlikte Honaz'ın toplam nüfusunun 29.146 kişiden oluştuğu tespit edilmiştir. Bu nüfusun 15.060'ünün erkelerden, 14.086'sının kadınlardan meydana geldiği görülmüştür. 2000 Genel Nüfus Sayımı'nda olduğu gibi, bu nüfus tespitinde de erkek nüfusun daha fazla olduğu ortaya konulmuştur. Bu da, yukarıda ifade edildiği gibi, Honaz'a erkek iş gücünün girdiğini ve tespit sırasında ikametlerinde sayıldıklarını göstermiştir.

79 <http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/aciklama.zul/25.11.2015>

2008 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'nde Honaz				
		Erkek	Kadın	Toplam
1	Honaz (Şehir)	4.651	4.536	9.187
2	Akbaş	404	382	786
3	Aşağıdağdere	343	361	704
5	Aydınlar	257	268	525
6	Dereçiftlik	337	349	686
7	Emirazizli	189	173	362
8	Gürleyik	618	609	1.227
9	Kaklık	2.313	2.195	4.508
10	Karaçay	591	587	1.178
11	Karateke	614	607	1.221
12	Kızıyer	573	592	1.165
13	Kocabaş	3.306	2.626	5.932
14	Menteşe	213	217	430
15	Ovacık	216	179	395
16	Sapaca	99	72	171
17	Yokuşbaşı	231	233	464
18	Yukarıdağdere	105	100	205
	Toplam	15.060	14.086	29.146

Kaynak: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul/25.11.2015>

Honaz'ın nüfus büyüklüğü bakımından en fazla nüfusu barındıran köyü, 2000 yılı verilerinde olduğu gibi, yine 5.932 kişi ile Kocabaş Köyü'dür. Bu köyü 4.508 kişi ile Kaklık Köyü takip etmiştir. Ancak, bu tespit sırasında Gürleyik Köyü'nün Karaçay Köyünü gerek nüfus bakımından üçüncü sıraya yükseldiği gözlenmiştir.⁸⁰Bun da bölgeye açılan Denizli Organize Sanayi Bölgesi'nin etkisinin olduğu söylenebilir. En az nüfusun yaşadığı yer ise, daha önceki sayımda olduğu gibi, Sapaca Köyü olmuş, 2000 yılı sonuçlarına göre nüfusu artmak yerine azalış göstermiş, bu köyde sadece 171 kişinin yaşadığı belirlenmiştir.

Büyükşehir olma kriterlerini yerine getiren, en azından şehir merkezinde yaşayan nüfusu 500.000 ve üzerinde olan illerin durumunu TBMM gündemine getirmiştir. TBMM'inde yapılan çalışmalar ve görüşmeler sonrasında, 12 Kasım 1912'de "On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" kabul edilmiştir. Kabul edilen bu kanun 6 Aralık 2012 tarihinde 28489 nolu Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.⁸¹

Resmi Gazete'de yayınlanan ve yürürlüğe giren 6360 nolu kanunun 1. Maddesinde; "Aydın, Balıkesir, Denizli, Hatay, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Mardin, Muğla, Tekirdağ, Trabzon, Şanlıurfa ve Van illerinde, sınırları il mülk sınırları olmak üzere aynı adla büyükşehir belediyesi kurulmuş ve bu illerin il belediyeleri büyükşehir belediyelerine

80 <http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul/25.11.2015>

81 T.C. Resmi Gazete, 6 Aralık 2012.

*dönüştürülmüştür.*⁸² denilerek, Denizli on üç il ile birlikte “Büyük Şehir” statüsüne yükseltilmiştir. Böylece, Denizli’nin Yeşilyuva, Kızılcabölük gibi bazı bucak/belde belediyeleri kapatılmış, bazı köyleri mahalle haline dönüştürülmüştür.

İl, ilçe, belediye, köy ve mahallelere göre nüfuslar belirlenirken, Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü (NVİGM) tarafından, ilgili mevzuat ve idarî kayıtlar uyarınca Ulusal Veri Tabanı’nda yerleşim yerlerine yönelik olarak yapılan idarî bağıllık, tüzel kişilik ve isim değişiklikleri dikkate alınmıştır. Bu kapsamda, 6360 ve 6447 sayılı kanunlar ile düzenlenen ve bu kanunlar uyarınca ilk mahallî idareler genel seçimlerinde yürürlüğe girecek olan idarî bağıllık ve tüzel kişilik değişiklikleri ile 5393 Sayılı Kanun’un 8. ve 11. Maddelerine göre alınan ve söz konusu kanun gereğince ilk mahallî idareler seçimlerinde uygulanacak olan birleşme, katılmalar, belediye ve köy tüzel kişiliğinin kaldırılmasına ve bir beldenin köye dönüştürülmesine ilişkin kararlar, Yüksek Seçim Kurulu Başkanlığı’nın 421 sayılı kararına istinaden, NVİGM tarafından 1 Aralık 2013 tarihi itibarıyla Ulusal Adres Veri Tabanı’na yansıtıldığı için, 2013 ADNKS sonuçları belirtilen değişiklikleri içermiştir. Bir anlamda, Honaz’ın eski bucak merkezi ve köyleri mahalle durumuna getirilmiştir.

Bu nedenle, 29 Ocak 2014’te TÜİK tarafından Türk Kamuoyuna açıklanan 2013 ADNKS sonuçlarında, Türkiye’nin bir önceki ADNKS sonuçlarında olduğu gibi, köy, nahiye, belde nüfuslarına ayrı ayrı yer verilmemiştir. Bunun yerine Honaz İlçesi’nin mahalleri temel alınarak nüfuslarına ilişkin bilgiler verilmiştir. Ayrıca, mahallerdeki erkek ve kadın nüfus ayrı ayrı sayılmamış, mahallerin toplam nüfusu ortaya konulmakla yetinilmiştir. Ancak, ilçe genelindeki erkek ve kadın nüfusun durumu ortaya konulmuştur. Bu yüzden aşağıdaki tabloda ek olarak bu sonuçlara da yer verilmiştir.

2013 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi’nde Cumhuriyetin 90 yılı dönümüne gelindiğinde Honaz’ın toplam 24 mahallesindeki toplam nüfusunun 32.324 kişiden oluştuğu tespit edilmiştir. Bu nüfusun 17.022’si erkeklerden, 15.302’sinin kadınlardan oluştuğu belirlenmiştir. 2008 Adrese Dayalı Nüfus Sistemi’nde olduğu gibi, bu tespit sonrasında da erkeklerin kadınlardan daha fazla olduğu anlaşılmıştır. Bun da Denizli Organize Sanayi’nin önemli katkılar sağladığı söylenebilir. Burada ortaya çıkan ekonomik, ticari ve sanayi hareketliğin daha çok erkek işçilerin buraya yerleşmesine neden olduğu ifade edilebilir.

Honaz’ın mahalleri arasında en fazla nüfusa Kocabaş Mahallesi’nin sahip olduğu görülmüştür. Burada toplam 6.839 kişinin yaşadığı belirlenmiştir.⁸³ İkinci sırada 4.762 kişilik nüfusu ile Kaklık Mahallesi yer alırken, üçüncü sırada da 3.544 nüfus ile Hürriyet Mahallesi kendine yer bulmuştur. Honaz’ın en az nüfusa sahip mahallesi ise 19 kişilik nüfusu ile Denizli Osb (Organize Sanayi Bölgesi) Mahallesi yer almıştır. Bu da nüfusun sanayi bölgeleri değil de dışında kalan yerleşim yerlerini tercih ettikleri görülmüştür.

82 <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/2012/26.12.2013>.

83 <http://rapory.tuik.gov.tr/25-11-2015>

Cumhuriyet Döneminde Denizli-Honaz'da Nüfus (1923-2013)

2013 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'nde Honaz				
	Mahalleler	Toplam		
1	Afşın Bey	2.011		
2	Akbaş	769		
3	Aşağıdağdere	675		
5	Aydınlar	470		
6	Cumhuriyet	1.952		
7	Denizli Osb (Organize Sanayi Bölgesi)	19		
8	Dereçiftlik	708		
9	Emirazizli	378		
10	Gürleyik	1.279		
11	Haydar	1.526		
12	Hisar	808		
13	Hürriyet	3.544		
14	Kaklık	4.762		
15	Karaçay	1.191		
16	Karateke	1.213		
17	Kızılyer	1.122		
18	Kocabaş	6.839		
19	Menteşe	394		
20	Ovacık	375		
21	Sapaca	145		
22	Yeni	1.500		
23	Yokuşbaşı	453		
24	Yukarıdağdere	191		
	Toplam	32.324	Erkek	17.022
			Kadın	15.302

Kaynak: <http://rapory.tuik.gov.tr/25-11-2015>

E- SONUÇ

Cumhuriyet döneminde Honaz'ın nüfusuna ilişkin ilk bilimsel bilgilere 1935 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarından ulaşılmıştır. Bu sayım sonuçlarında Denizli Merkez Kazası'na bağlı Honaz Nahiyesi'nin, 6.070'i erkek ve 7.010'u kadın olmak üzere, toplam 13.080 kişiden oluştuğu tespit edilmiştir. Honaz'da yaşayan kadın nüfusun erkeklerden fazla olduğu gözlemlenmiştir. Adı geçen nüfusun, Honaz'ın 27 köyünde ikamet ettiği ve bu köylerde ortalama 484 kişinin yaşadığı görülmüştür. Bu nüfusun Atatürk döneminde fazla bir artış göstermediği görülmüştür. Honaz'ın nüfus durumunda İsmet İnönü'nün ilk yıllarında ve II. Dünya Savaşı sırasında hızlı bir artış söz konusu olmamıştır. Ancak, II. Dünya Savaşı sonrasında yapılan 1945 Genel Nüfus Sayımı'nda Honaz Nahiyesi'nin nüfusunda hızlı

bir artış gerçekleşmiştir. Bunda Afyon Vilayeti'nin Dinar Kazası'na bağlı Çardak, Gemiş, Bozkurt, Moran, Başçeşme, Tutluca, Avdan ve Orta Mahalle köyleriyle bu köylere bağlı mahalleler Denizli Vilayeti Merkez Kazası'nın Honaz Nahiyesi'ne bağlanması etkili olmuştur.

1950 Genel Nüfus Sayımı'nda Honaz Bucağı'nın toplam 37 köyü varken, 1955 yılına gelindiğinde bu sayı 19'a düşmüştür. Menderes döneminde veya 1950-1955 sürecinde Honaz'a bağlı Bozkurt Köyü nahiye merkezi yapılmıştır. Bozkurt'un nahiye haline getirilmesiyle Honaz'ın bazı köyleri Bozkurt Nahiyesi'ne bağlanmıştır. Bu köyler; Bozkurt, Avdan, Ayvaz, Başçeşme, Beylerli, Cumalı, Çaltı, Çambaşı, Çardak, Gemiş, Gölçük, İnceler, İncelertekesi, Moran, Sazköy, Söğüt ve Tutluca'dır. Honaz Nahiyesi'nin yaklaşık nüfusunun yarısını meydana getiren bu on yedi köyün ayrılmasıyla Honaz önemli bir güç kaybetmiştir. Bu nedenle, yaşanan nüfus kaybının Honaz'ın geç ilçe olmasına neden olduğu söylenebilir.

1960 Genel Nüfus Sayımları'ndan itibaren Honaz Bucağı'nın nüfus durumunda düzenli ve sürekli bir artış görülmüştür. Bu durum Honaz Bucağı'nın ilçe haline gelmesine kadar devam etmiştir. Özal döneminde Honaz açısından önemli bir gelişme yaşanmıştır. Bu dönemde, Denizli Merkeze bağlı bir nahiye-bucak merkezi durumunda kalmış olan Honaz'ın hem nüfus bakımından, hem de sosyal, ekonomik ve siyasi nedenlerden dolayı, ilçe haline gelmesi için gerekli girişimler yapılmıştır. Gerekli siyasi destek alınmış ve Honaz 19.06.1987 tarih ve 3392 sayılı kanunla herhangi bir köy dahiledilmeden, mevcut köyleriyle birlikte ilçe haline getirilmiştir. Bu nedenle, Honaz bundan sonraki genel nüfus sayımlarında ilçe olarak yer bulmaya başlamıştır.

Genel Nüfus Sayımı/Tespiti	Erkek	Kadın	Toplam
1935	6.070	7.010	13.080
1940	6.361	7.459	13.820
1945	9.298	9.891	19.189
1950	-	-	24.182
1955	6.229	6.407	12.636
1960	7.134	7.380	14.514
1965	7.783	8.094	15.877
1970	8.690	9.252	17.942
1975	9.315	9.404	18.719
1980	9.699	9.848	19.547
1985	10.654	10.620	21.274
1990	12.245	12.009	24.254
2000	12.531	12.002	24.533
2008	15.060	14.086	29.146
2013	17.022	15.302	32.324

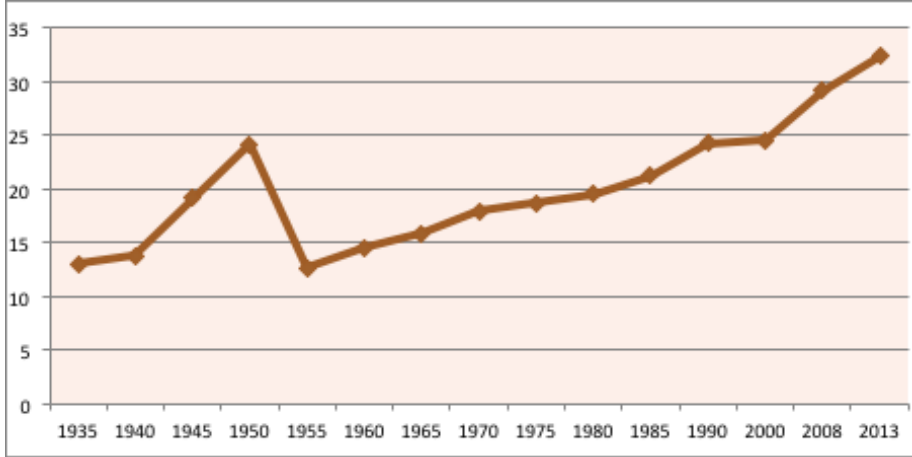
Honaz'ın idari bölünüşte ilçe olarak sayıldığı ilk genel nüfus sayımında toplam nüfusunun 24.254 kişiden oluştuğu tespit edilmiştir. Bu nüfusun, 12.245'inin erkeklerden,

Cumhuriyet Döneminde Denizli-Honaz'da Nüfus (1923-2013)

12.009'unun kadınlardan meydana geldiği ortaya konulmuştur. Burada dikkati çeken konulardan biri, bir önceki genel nüfus sayımında yani 1985 Nüfus Sayımı'nda Honaz'da erkek nüfus fazla iken, bu sayımda yeniden kadın nüfusunun fazla olduğu gözlenmiştir.

1990-2000 yılları arasında Honaz'da dikkati çeken konulardan biri de bu süreçte iki yeni belediyenin kurulmasıdır. Bu dönemde kurulan belediyeler Karaçay ve Kızılyer Belediyeleridir. Böylece, 2000 yılına gelindiğinde Honaz'ın, şehir merkezi dahil olmak üzere, toplam beş belediyesi olmuş, bu belediyeler orada yaşayan insanlara belediye hizmetlerini verir duruma gelmiştir. Bu da Honaz'ın sosyal, ekonomik, ticari ve sanayi alanlarına katkılar sağlamıştır.

59. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından çıkarılan 5490 Sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu ve 18 Kasım 2005 tarihli 5429 Sayılı Türkiye İstatistik Kanunu "*Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS)*"nin yasal dayanağını oluşturmuştur. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine göre ilk ve 2007 yılına ait nüfus sayım sonuçları 21 Ocak 2008 tarihinde Türkiye İstatistik Kurumu tarafından kamuoyuna açıklanmıştır. 2008 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'nden elde edilen sonuçlara göre; ilçe ve köyleriyle birlikte Honaz'ın toplam nüfusunun 29.146 kişiden oluştuğu tespit edilmiştir. Bu nüfusun 15.060'ünün erkeklerden, 14.086'sının kadınlardan meydana geldiği görülmüştür. 2000 Genel Nüfus Sayımı'nda olduğu gibi, bu nüfus tespitinde de erkek nüfusun daha fazla olduğu ortaya konulmuştur. Bu da, yukarıda ifade edildiği gibi, Honaz'a erkek iş gücünün girdiğini ve tespit sırasında ikametlerinde sayıldıklarını göstermiştir.

Grafik 55: Denizli Nüfus Artış Eğrisi (1923-2013)

Büyükşehir olma kriterlerini yerine getiren, en azından şehir merkezinde yaşayan nüfusu 500.000 ve üzerinde olan illerin durumunu TBMM gündemine getirmiştir. TBMM'nde yapılan çalışmalar ve görüşmeler sonrasında, 12 Kasım 1912'de "*On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*" kabul edilmiştir. Kabul edilen bu kanun 6 Aralık 2012 tarihinde 28489 nolu Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.⁸⁴

⁸⁴ T.C. Resmi Gazete, 6 Aralık 2012.

Resmi Gazete’de yayınlanan ve yürürlüğe giren 6360 nolu kanunun 1. Maddesinde; “Aydın, Balıkesir, Denizli, Hatay, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Mardin, Muğla, Tekirdağ, Trabzon, Şanlıurfa ve Van illerinde, sınırları il mülki sınırları olmak üzere aynı adla büyükşehir belediyesi kurulmuş ve bu illerin il belediyeleri büyükşehir belediyelerine dönüştürülmüştür.”⁸⁵ denilerek, Denizli on üç il ile birlikte “Büyük Şehir” statüsüne yükseltilmiştir. Böylece, Denizli’nin Yeşilyuva, Kızılcabölük gibi bazı bucak/belde belediyeleri kapatılmış, bazı köyleri mahalle haline dönüştürülmüştür.

2013 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi’nde Cumhuriyetin 90 yıl dönümüne gelindiğinde Honaz’ın toplam 24 mahallesindeki toplam nüfusunun 32.324 kişiden oluştuğu tespit edilmiştir. Bu nüfusun 17.022’si erkeklerden, 15.302’sinin kadınlardan oluştuğu belirlenmiştir. 2008 Adrese Dayalı Nüfus Sistemi’nde olduğu gibi, bu tespit sonrasında da erkeklerin kadınlardan daha fazla olduğu anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

AĞAOĞLU, Ahmet, “Nüfus Sayımı ve Faydaları”, Nüfus Sayımı ve Nüfus Meselesi Hakkında Fikirler, Ankara, 1936.

Ahenk, 6 Teşrinievvel (Ekim) 1927, s.1.

AKIN, Rıdvan, TBMM Devleti (1920-1923), İstanbul, 2001.

Anadolu’da Yeni Gün, 2 Ekim 1922, s.1; 19 Kasım 1922, s.1.; 22 Şubat 1922, s.1.; 1 Mayıs 1922, s.1; 5 Mart 1923, s.1.

ARI, Kemal, “1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması sonrası İzmir’de Emval-i Metruke ve Mübadil Göçmenler” AAMD, Cilt: VI, Sayı:18, Ankara, 1990.

ARI, Kemal, Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925), İstanbul, 1995.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, Nutuk 1919-1927 Bugünkü Dille, (Haz.: Zeynep Korkmaz), Ankara, 1989.

BAYKARA, Tuncer, Anadolu’nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I, Ankara, 1988.

BAYKARA, Tuncer, Denizli Tarihi, İkinci Kısım 1070-1429, İstanbul, 1969.

BAYKARA, Tuncer, Osmanlılarda Medeniyet Kavramı, İstanbul, 2007.

BAYKARA, Tuncer, Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli (1070-1520), İstanbul, 2007.

BİLSEL, M. Cemil, Lozan, 2. Kitap, İstanbul, 1933.

ÇAVDAR, Tevfik, “Atatürk’ten Sonra Türkiye’nin İç Politikası”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II*, Ankara, 2004.

DEMİR, Tanju, “Şer’iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın Sonlarında Denizli”, Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler 1, Isparta, 2007.

85 <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/2012/26.12.2013>.

Cumhuriyet Döneminde Denizli-Honaz'da Nüfus (1923-2013)

Devlet İstatistik Enstitüsü, Genel Nüfus Sayımı, 21 Ekim 1945: İl, İlçe, Bucak ve Muhtarlıklar İtibariyle Nüfus Miktarı ve Yüzey, Devlet İstatistik Enstitüsü; Yayın No:286, Ankara, 1945.

DOĞANAY, Hayati, Türkiye Beşerî Coğrafyası, Ankara, 1994.

Düstur, Cilt:4, Kanun No: 893, 13-Mayıs 1926-18 Haziran 1927, İstanbul, 1927.

EFE, Muhlis, "Nüfus Sayımı", Nüfus Sayımı ve Nüfus Meselesi Hakkında Fikirler, Ankara, 1936.

ERASLAN, Cezmi, "Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II*, Ankara, 2004.

ERDEMİR, Hatice P., "Antikçağ'da Hierapolis ve Çevresinde Koyun Yetiştiriciliği ve Yan Sektörleri", Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler 1, Isparta, 2007.

FAİK, Mümtaz, "Nüfus Sayımının Faydaları", Nüfus Sayımı ve Nüfus Meselesi Hakkında Fikirler.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Haz.:Mümin Çevik), İstanbul, 1985.

GÖDE, Kemal, "Denizli ve Yöresinde Oğuz Türkmenleri ve Faaliyetleri", Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler 1, Isparta, 2007.

GÜLMEZ, Nurettin, Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün, Ankara ,1999.

<http://rapory.tuik.gov.tr/25-11-2015>

<http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/aciklama.zul/25.11.2015>

<http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul/25.11.2015>

<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/2012/26.12.2013>.

İskan Tarihçesi, İstanbul, 1932.

KARAL, Enver Ziya, Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı, Ankara, 1997.

KOÇAK, Cemil, "Siyasal Tarih (1923-1950), Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908-1980)-1, (Haz.: Sina Akşin ve diğ.), İstanbul, 2005.

KODAL, Tahir, Denizli Nüfus Tarihi (1923-2013), Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları:52, İstanbul, 2014.

KODAL, Tahir, "Elveda Kavala, Merhaba Denizli... Mübadele'de Denizli", Geçmişten Günümüze Denizli Dergisi, Sayı:17, Denizli, 2008.

MERÇİL, Erdoğan, Müslüman-Türk Devletleri Tarihi, Ankara, 1993.

ORTAYLI, İlber, Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi, Ankara, 2008.

- ÖZÇELİK, Ayfer, “Denizli’de Mübadillerin İskânı”, Kafalı Armağanı, Ankara, 2002.
- ÖZÇELİK, Selahittin, XIX. Yüzyılda Honaz Kazasında Sosyal ve Ekonomik Hayat (Temettuat Defterlerine Göre), Fakülte Kitabevi, Isparta, 2005.
- SANAL, Türker, Türkiye’nin Hükümetleri, Ankara, 1997.
- SÜMER, Faruk, Oğuzlar (Türkmenler), Ankara, 1972.
- ŞAKİR, Kemal Tarihî, Coğrafî, İctima’î, Sıhhî, İktisâdî Nokta’-i Nazardan Denizli, (Yayına Haz.: Tahir Kodal), Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları:17, İstanbul, 2014
- T. C. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Genel Nüfus Kati ve Mufassal Neticeler Denizli Vilâyeti, 20 İlkteşrin: 1935, Neşriyat Sayısı: 75, Cilt:17, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1937.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (TCBDİE), 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu, Ankara, 1963.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (TCBDİE), Genel Nüfus Sayımı, İdarî Bölünüş, 24.10.1965, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No:573, Ankara, 1968.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (TCBİGM), 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Vilâyet, Kazâ, Nâhiye ve Köyler İtibariyle Nüfus, Ankara, 1961.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (TCBİUM), 1927 Umumî Nüfus Tahriri (Genel Nüfus Sayımı), Fasikül I, Ankara, 1929, s.XXXII.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (TCBİUM), 22 Ekim 1950 Umumî Nüfus Sayımı, Vilâyet ve Kazâ, Nâhiye ve Köyler İtibariyle Nüfus, Ankara, 1954.
- T.C. Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü (TCBİGM), Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1940: Vilayetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler İtibariyle Nüfus ve Yüzey Ölçü, Devlet İstatistik Enstitüsü; Yayın No:158, Ankara, 1941.
- T.C. Resmi Gazete, 6 Aralık 2012.
- T.C.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (T.C.B.C.A.), 272.11.19.91.8.4.
- T.C.B.C.A., 272.11.19.91.8.4.
- T.C.B.C.A., Fon Kodu: 30/11/ Belge No:172/ 36/3
- TBMMZC, Dönem: 2, İctimai: 2, Cilt: 10.
- TCBDAGM, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İstanbul, 2000.
- TCBDİE, 1990 Genel Nüfus Sayımı, Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri-Denizli, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No:1569, Ankara, 1993.
- TCBDİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Ekonomik ve Sosyal Nitelikleri-Denizli, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No:2724, Ankara, 2002.

Cumhuriyet Döneminde Denizli-Honaz'da Nüfus (1923-2013)

- TCBDİE, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, İl, İlçe, Bucak ve Köyler İtibariyle Nüfus, Ankara, 1963.
- TCBDİE, Genel Nüfus Sayımı 1990, İdarî Bölünüş, Ankara, 1991.
- TCBDİE, Genel Nüfus Sayımı, İdarî Bölünüş, 12.10.1980, 20-Denizli, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No:954, Ankara, 1981.
- TCBDİE, Genel Nüfus Sayımı, İdarî Bölünüş, İl, İlçe, Bucak ve Köy (Muhtarlık) Nüfusları, 25.10.1970, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No:672, Ankara, 1973.
- TCBDİE, Genel Nüfus Sayımı, İdarî Bölünüş, İl, İlçe, Bucak ve Köy (Muhtarlık) Nüfusları, 26.10.1975, Ankara, 1977.
- TCBDİE, Genel Nüfus Sayımı, İdarî Bölünüş, 24.10.1965, Yayın No: 537, Ankara, 1968.
- TCBDİE, Genel Nüfus Sayımı, İdarî Bölünüş, İl, İlçe, Bucak ve Köy (Muhtarlık) Nüfusları, 26.10.1975, 20-Denizli, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No:813, Ankara, 1977.
- TCBDİE, Genel Nüfus Sayımı, Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 20.10.1985, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No:1237, Ankara 1988.
- TERSAL, Ömer Dürri, "Azınlıkların Mübadelesi, Türk-Yunan İlişkilerinin Geçmişinde Bir Örnek", Tarih ve Toplum, Cilt: IX, Sayı: 53, İstanbul, 1988.
- TOKER, Tarhan, Denizli'ye Toplu Bir Bakış, Denizli, 1949.
- TOSUN, Ramazan, Türk-Rum Nüfus Mübadelesi ve Kayseri'deki Rumlar, Niğde, 1998.
- TÜTENGİL, Cavıt Orhan, "1927 Yılında Türkiye", Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yıl Semineri, Ankara, 1980.
- UÇAROL, Rifat, Siyasî Tarih, Der Yayınları, İstanbul, 1985.
- Vakit, 20 Kasım 1922, s.1.
- YILDIZ, Bilal, Denizli (Lazkiye) Sancağı'nda Gayrimüslimler (1876-1935), Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Yayın No:51, İstanbul, 2014
- YÜCEULUĞ, Ratip, Savaş Sonu Nüfus Meseleleri ve Türkiye Nüfusu Üzerine İncelemeler ve Fikirler, Ankara, 1944.

AVRUPA BİRLİĞİNİN ULUSLARARASI GÖÇ POLİTİKALARI BAĞLAMINDA ALMANYA VE ALMANYA'DAKİ MÜLTECİLER

GERMANY AND REFUGEES IN GERMANY IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL MIGRATION POLICIES OF THE EUROPEAN UNION

Ayşegül AYDIN*

Öz

İnsanlık tarihinin gerçeği olan göçün nedenleri çeşitlendiği gibi niteliği de değişmiştir. Göç sadece politik değil, aynı zamanda ekonomik, sosyolojik ve ulusal sınırlara yönelen bir tehdit unsuru olarak da güvenlik meselesi haline gelmiştir. Devletler bu tehditle başa çıkmak için önlemlerini ve mücadelelerini arttırmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle uluslararası göç ile ilgili temel kavramlar açıklanmıştır. Ardından Avrupa Birliğinin ortak göç politikası oluşturma süreci ele alınmış ve özellikle güvenlik kaygısının bu sürece etkisi incelenmiştir. AB'nin göç politikalarında geldiği, "güvenli üçüncü ülke", noktasında etkili bir AB üyesi olan ve uluslararası göçün hedef ülkelerinden biri olan Almanya'nın tutumu, göç politikası ve özellikle mültecilerin konumu ele alınmıştır.

Araştırmanın amacı, "insan hakları" ile "güvenlik" arasında seçim yapmak zorunda kalan AB'nin tercihinin ortaya konması ve bu perspektifle Almanya'nın etkisinin değerlendirilmesidir.

Anahtar Kelimeler: *Uluslararası Göç, Göç Politikası, Mülteci, Sığınmacı, Avrupa Birliği, Almanya.*

Abstract

The causes of migration, the reality of human history, have been diversified and the quality has changed. Migration has become not only political but also a security issue as a threat to economic, sociological and national boundaries. States are increasing their measures and struggles to deal with this threat.

In this study, firstly the basic concepts related to international migration are explained. Then the European Union's process of establishing a common immigration policy was discussed and the impact of security concerns on this process was examined. In this study, the attitude of Germany, which is one of the EU countries' migration countries, the "safe third country", an effective member of the EU and one of the target countries of international migration. The study has been dealt with the policy of migration and especially the position of refugees.

The aim of the research is to reveal the preference of the EU, which has to choose between "human rights" and "security". In this perspective is the assessment of the effect of Germany.

Keywords: *International Migration, Immigration Policy, Refugee, Asylum, European Union, Germany.*

I.Giriş

İnsanlık tarihinin bir yansıması olan ve toplumların tarihini değiştiren göç hem ezeli, hem de ebedi bir olgudur¹. Göç, insanlığın yaşamaya devam ettiğinin bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. Göçler nüfusun hem nitel hem de nicel yapısını değiştirerek, toplumların maddi-manevi tüm yaşamını önemli derecede etkiler². Göç toplumsal değişimin neden olduğu kolektif bir harekettir ve hem göç alan ülkeyi hem de veren ülkeyi tüm yönleri ile etkiler.

* Öğretim Görevlisi, Erzincan Üniversitesi SHMYO, aaydin@erzincan.edu.tr

1 Ortaylı, İ. (2006), "Genel Göç Olgusu", *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler*, s.32

2 Es, M., Ateş, H. (2004), "Kent Yönetimi, Kentleşme ve Göç: Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, c.48, 205-248, s.208.

TDK göçü “ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret”³ olarak tanımlar. Uluslararası Göç Örgütü (IOM) ise “Süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların uluslararası bir sınırı geçerek veya bir Devlet içinde yer değiştirdiği nüfus hareketi”⁴ olarak tanımlar. Göç, bir mesafe katederek alan değiştirmeyi ifade eder. Yani kişi mekânsal olarak bir yerden başka bir yere hareket etmelidir ve bu hareket karar vererek yapılmalıdır⁵. Bununla birlikte mekânın sınırları, boyutları ve tespiti konusunda net çizgiler koymak mümkün görülmemektedir⁶.

Göçle ilgili kavramların karmaşıklığı ve kimi zaman kavramların politik bir hal alması gibi nedenlerden dolayı, tek bir tanıma ulaşmak mümkün olmasa da, biz burada çalışmamız boyunca sıklıkla kullanacağımız terimlerin, Uluslararası Göç Örgütünün (IOM)⁷ tanımlamalarına değinmekle yetineceğiz.

“Kişisel rahatlık” sağlamak üzere ve zorlama olmaksızın kendi kararı ile bulunduğu ülkeden ayrılarak başka bir ülkeye göç eden bireye göçmen (migrant, immigrant) denir. Göçmenin terk ettiği ülkedeki konumu da, göç ettiği ülkeye girişi de bu ülkedeki konumu da yasalır. Yasa dışı göçmen (illegal immigrant) ise geldiği ülkenin, göç yolunda geçtiği ülkelerin ve vardığı ülkenin hukukunun dışında göç etmiştir veya yasal yollarla girdiği ülkede yasadışı şekilde kalmaktadır. Yasa dışı göçmen (illegal immigrant), gizli göçmen, kayıt dışı göçmen veya düzensiz durumdaki göçmen olarak da ifade edilmektedir. 1967 Protokolü ile değişik Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 Sözleşmesi, 1A(2) Maddesi ne göre mülteci (refugee) “Irkı, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti ve siyasi görüşleri yüzünden haklı bir zulüm korkusu nedeniyle vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve söz konusu korku yüzünden, ilgili ülkenin korumasından yararlanmak istemeyen” Birleşmiş Milletler korumasından yararlanmaya hak kazanan kişiyi ifade eder (BM 1951 Mülteci Sözleşmesi Md. 1, BMMYK, 2001). Sığınmacı (asylumseeker, defector) ise ilgili ulusal ya da uluslararası belgeler çerçevesinde bir ülkeye mülteci olarak kabul edilmek isteyen ve fakat henüz mülteci olup olmadığına ilişkin kararın verilmemiş olduğu bireylere denir⁸.

Uluslararası göç, tüm dünyanın sosyal yapısını, ekonomisini, siyasal yapısını değiştiren ve büyük çatışmalara neden olan sarsıcı bir harekettir. Göç hem nedendir hem de sonuç; göç siyasal, toplumsal ve ekonomik olayların sonucunda ortaya çıkar ve nihayetinde göçün kendisi de toplumların devinimine neden olur⁹. Küreselleşme akımının özellikle “beşeri, medya, teknoloji, finans ve fikir” boyutlarındaki etkileri göçün karakteristiklerini de değiştirmiştir¹⁰. Küreselleşme ile birlikte göç eskiye nazaran daha kolay hale gelmekte, göçün niteliği, hareket alanı çeşitlenmekte ve hızı artmaktadır¹¹. Bunun sonucunda

3 Türk Dil Kurumu TDK Sözlüğü (2009), s.769.

4 Uluslararası Göç Hukuku / Göç Terimleri Sözlüğü (2009), Ed. B. Çiçekçi, Uluslararası Göç Örgütü Yayını, Yayın No:18, Cenevre, s.22.

5 Yılmaz, A. (2014), “Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(2), s.1691.

6 Özcan, Y. Z. (1998), “İç Göçün Tanımı ve Verileri İle İlgili Bazı Sorunlar”, *Türkiye’de İç Göç*, s. 80.

7 *Uluslararası Göç Hukuku...*, s.42,65.

8 Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK), 2000; BMMYK, 2002.

9 İçduygu, A., Sirkeci, İ. (1999), “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’sinde Göç Hareketleri”, *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Ed. O. Baydar, s.267.

10 Appadurai, A. (1990), “Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy”, *Theory, Culture & Society*, 7(2), s.307.

11 Castles, S – Miller, M. J. (2008), *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, Çev: B.U. Bal, İ. Akbulut, s.108-109.

her geçen gün daha çok ülke ve daha çok insan gücün etkileri ile baş başa kalmaktadır. Küreselleşmenin ve artan uluslararası göç hareketlerinin birlikte etkisi ülkelerin otoritesi üzerinde baskıyı da arttırmaktadır. Bununla birlikte küreselleşme, devletleri ekonomik değişimlerin etkisi ile belirli bir davranış biçimine zorlamaktadır¹². Küreselleşme, kalkınma anlayışında değişikliklere neden olmakta, bu değişim yönetim anlayışında da kendini gstermektedir¹³. Küreselleşmenin etkisi ile iktidar ve otorite karmaşık bir hale gelmekte, iktidarın şekli değişmekte ve devletlerin egemenlikleri azalmaktadır¹⁴. Uluslararası alanda temel aktör olarak devletin ayrıcalıklı konumu da sarsılmakta, ayrıca devlet güvenlik ihlallerine konu olmaya bařlamaktadır¹⁵.

Uluslararası gücün de küresel bir nitelik kazanması, kendi karmaşık dinamiklerini yaratması ve çok boyutlu bir olgu olması, onu iktidarın st düzey konusu haline getirmiştir. Özellikle 1970 sonrası yasadışı gçte yaşanan artış, gelişmiş ülkeleri uluslararası gücü kontrol etme eğilimine itmiřtir¹⁶. Bununla birlikte uluslararası göç hareketleri gç veren ülkeyle gç alan ülke arasında da bir bağ oluřturmaktadır¹⁷. 1990'dan bu zamana dek gç baskısı daha artmıştır, hatta 21. yüzyıldaki uluslararası gclerinin düzensiz veya yasadışı gç olacađı¹⁸ öngörülmektedir. Bu bağlamda dünyanın çeşitli bölgelerinden AB ülkelerine yasa dışı yollardan giriş yapmaya çalışanların ve sığınmacıların sayısındaki artışın, AB'yi ortak bir gç politikası oluşturmaya yönelttiği söylenebilir.

II. Avrupa Birliğinde Ortak Gç Politikasının Oluşumu

Gç, birçok alanı etkilediği için çok hassas ve bu nedenle de çok tartışılan, anlaşmaya varılması da çok gücü olan bir konu olarak nitelendirilmektedir. Günümüzde dünyanın her yerinde on milyonlarca insan çatışma, doğal felaket veya zulüm yüzünden sığınma talep etmek durumunda kalmaktadır. Bu nedenle gücün nasıl yönetileceği ana mesele haline gelmektedir¹⁹. Avrupa Birliği ye ülkelerin siyasal, sosyal, ekonomik açıdan çekici nitelikleri nedeniyle de bu ülkelere doğru göç hareketi giderek arttırmıştır. Bununla birlikte uluslararası arena giderek daha önemli hale gelmekte, birliğin ortak bir politika oluşturması kaçınılmaz bir hal almaktadır.

Avrupa Birliğinin ortak gç politikası oluşum süreci, değişen gç nitelikleri ile birlikte aşamalı olarak gerçekleşmiştir ve AB'nin gç konusunda ortak bir politika geliştirmesi hiç de kolay olmamıştır.

1945'lerde Avrupa'nın ekonomik değişiminin en önemli ayağının üretimin yaygınlaşması ve sanayileşme çabaları olduğu söylenebilir. Avrupa'daki ekonomik dönüşüm ve bu

12 Bulut, N. (2003), "Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu mu?" *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(2), s.189.

13 Öztürk, B. ve olakoğlu, E. (2015), "Bölgesel Kalkınma Yönünden Kalkınma Ajanslarının Türk İdari Teşkilatı'ndaki Konumu", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(2), s.328.

14 Kck, A. (2015), "Egemenlik (Hâkimiyet), Halk Egemenliği ve Milli Egemenlik Tartışmaları ve Egemenlik Anlayışında Esaslı Dönüşüm", *Journal of Judgments by the Court of Jurisdictional Disputes/Uyumsuzluk Mahkemesi Dergisi*, (6), s.327.

15 Ağır, B. S. (2015), "Güvenlik Kavramını Yeniden Düşünmek: Küreselleşme, Kimlik ve Değişen Güvenlik Anlayışı", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11(22), s.99.

16 Castles, S – Miller, M. J., *a.g.e.*, s.14.

17 Schiller, N. G., Basch, L., Blanc, C. S. (1995), "From İmmigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration", *Anthropological Quarterly*, 68:1, s.60.

18 şener, B.(2017), "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası Gç Olgusu ve Ulusal Güvenlik zerindeki Etkileri zerine Bir Değerlendirme", *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 6 (1), s.25.

19 Gök, G. O. (2016). "Kimin Güvenliği? Uluslararası Gç-Güvelik İlişkisi ve Uluslararası rgtlerin Rolü", *KOSBED*, 31, 65-82, s.67.

dönüşüme bağlı olarak yükselen yaşam standartları, Avrupa'ya doğru göçün başlangıcı olmuştur. Kalkınma göçü yaratmıştır ve bir kez göç akışı başladıktan sonra, özellikle insan haklarına ve uluslararası hukuka saygılı devletler için, bu akışı durdurmak mümkün olmayacaktır²⁰.

1973'te meydana gelen petrol krizine kadar Avrupa'ya gelen uluslararası göçmenler, dünya pazarlarından kopuk, fakir, izole edilmiş yerlerden değil, küresel ticaret, bilgi ve üretim ağlarına dâhil oldukları için hızlı değişim ve gelişme geçiren bölgelerden ve uluslardan gelmekteydiler²¹. Göç ağları ve bağlantılarının ortaya çıkması ve Avrupa'ya göç baskısı uygulayan önemli diasporaların kurulması da bu dönemde görülmektedir. Avrupa'ya göçün ikinci evresi olarak nitelendirilen bu dönemde göç artık politik bir konu olmaya başlamıştır²². Göçmen kapısı kapatıldığında, göçmenler gidecekleri ülkelerin açık kalmış pencerelerini kullanarak -aile birleşimi, sığınma başvuruları ve yasadışı giriş gibi- Avrupa'ya göçe devam etmişlerdir²³. Avrupa'da bununla başa çıkacak iyi kurulmuş bir göç sistemi yoktu, bu nedenle her ülke, girişleri kontrol etmek için çok farklı politikalar geliştirdi. Fakat bu politikalar hızlı göçmen akışına engel olamadı ve göçmenler arasında işsizlik söz konusu olmaya başladı. Bunun sonucunda da gelişleri azaltmak için siyasi baskı olduğu söylenebilir.

Özellikle aile birleşimlerini engelleyici çabalar sonuçsuz kalmıştır. Bu konuyu insan hakkı çerçevesinde ele almak zorunda kalan birçok Avrupa devleti için göç meselesi yerel olmaktan çıkıp ulusal bir hal almıştır²⁴. 1973 sonrası ortaya çıkan "yasadışı göç" dalgası, Avrupalı devletlerin güvenlik politikalarını "işbirliği" üzerine kurmaya zorlamıştır²⁵.

Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Yugoslavya'daki iç savaşın başlangıcı ile 1980'ler Avrupa için sığınmacı göçünün başladığı, yasadışı göçün hızlandığı ve sayısının arttığı dönem olmuştur²⁶. Özellikle 1989'dan sonra en yüksek seviyelere ulaşmıştır²⁷. Göç konusu 1990'lara kadar ulusal bir konu olarak nitelendirilirken, sonrasında "güvenlikleştirme" süreci yaygın biçimde ulus üstü arenanın konusu haline gelmiştir. Siyasallaştırmanın bir üst versiyonu olarak tanımlanan güvenlikleştirme, kapsamına aldığı bir konuyu "milli güvenlik" ve "toplumsal güvenlik" şemsiyesinde değerlendirmektedir. Milli güvenliğin öznesi devletken, toplumsal güvenliğin özünde toplum yatmaktadır. Güvenliğin öznesi toplum olunca da tehdit unsuru konular sayıca artmaktadır. Bu bağlamda göç, göç alan toplumun kimliğini değiştireceğinden, hatta bu toplumu zayıflatacağından, "toplumsal güvenlik" kapsamında bir tehdit olarak değerlendirilebilir²⁸. Böyle bir tehdide karşı koyma, toplumun bizzat kendinden gelebilir veya sözkonusu tehdit hükümetin konuyu ele alması ile de siyasallaşabilir²⁹. Yasalar çıkarmak, sınır koruma önlemleri almak gibi görevler hükümet eliyle yapılmaktadır. 11 Eylül saldırısı sonrasında sınır kapılarının kapatılması, Suriyeli birçok sığınmacının sınır kapılarından çevrilmesi, sadece sınırlı sayıda üst düzey

20 Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. (1999), *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium*, s.19

21 Martin, P. L., Olmstead, A. L. (1985). "The Agricultural Mechanization Controversy", *Science*, sa.227, s.602.

22 Yazan, Y. (2016), *Avrupa Birliği'nin Yasadışı Göç Politikası*, Milenyum Yayınları, s.82-83.

23 Olesen, H. (2002), "Migration, Return, and Development: An Institutional Perspective", *The Migration-Development Nexus*, 40(5), s.135.

24 Castles, S – Miller, M.J. (2008), *a.g.e.*, s.111.

25 Yazan, Y. (2016), *a.g.e.*, s.108.

26 Fassmann, H., Munz, R. (1992), "Patterns and Trends of International Migration in Western Europe", *The Population And Development Review*, s. 461.

27 Dobson, J., Latham, A., Salt, J. (2009), "On The Move? Labour Migration in Times of Recession", s.11.

28 Buzan, B., Wæver, O., De Wilde, J. (1998), *Security: A New Framework for Analysis.*, s.24.

29 Buzan, B., Hansen, L. (2009), *The Evolution of International Security Studies*, s.36.

eğitimi Suriyelinin Avrupa'ya kabulü "insan hakları" ile değil "güvenlik" anlayışıyla açıklanabilir niteliktedir.

Avrupa devletlerinde göç konusuna ulusal temelli yaklaşımı, problemi çözememiş, böylece göç ulus üstü ve güvenlik odaklı ortak girişimlere konu olmuştur. Ayrıca "güvenlik" konusunun, Avrupa devletlerini işbirliğine yönelteceği için de kullanılmış olabileceği iddia edilmektedir³⁰. Avrupa ülkelerinde bu konu toplumun kaygı duyduğu bir konu haline gelmiştir. Avrupa ülkelerinde insan hakları kapsamında göçmenlere yönelik oluşturulan tüm uygulamalara radikal sağ partilerin karşı koyması, bu partilerin ulusal güvenliği göç karşıtı söylemlere yarattığının delili olarak değerlendirilebilir. Avrupa'nın göç politikalarındaki tercihinin "güvenlik" odaklı mı "insan" odaklı mı olacağı, göçün geleceğini ve dolayısıyla insanlığın geleceğini dönüştürmesi³¹ ve Avrupa'daki seçmenlerin tercihini belirleyen yegâne unsurun "göç" olması da güvenlikleştirmenin kamuoyu belirleyecek kadar önemli bir konu olduğu söylenebilir.

III. AB Ortak Göç Politikalarının Oluşum Sürecinin Dönüm Noktaları

AB'nin göç politikaları geliştirirken sosyo-politik konumunun, güvenliğinin ve ekonomik gücünün korunması ve daha ileriye taşınması amaçlanarak hareket ettiği sonucuna varılsa da, AB için insan haklarından vazgeçerek ilerlemesinin de mümkün olmadığı da açıktır³². AB'nin göç yönetiminde üçüncü ülkeler üzerinden çözüm oluşturmaya çalışması bu dönemde kendini göstermektedir.

1992 yılında imzalan Maastricht Antlaşması'nda göç "ortak çıkar konusu" olarak belirlenmiş, Trevi ve Göç Grubu gibi oluşumları AB'nin üçüncü temeli olan Adalet ve İçişleri alanına dâhil etmiştir. Amsterdam Antlaşması'yla birlikte: Birliğin "bir özgürlük, güvenlik ve adalet" alanı olduğu belirtilmiş ve göç ve iltica konusu devletlerarası karar sınıfından çıkarılıp ulus-üstü politikaların arasına aktarılmıştır³³. 1999 yılında yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması ile ortak bir politika için gerekli yasal ve kurumsal önlemler alınmıştır. Bu dönem üçüncü ülkelere göç ve iltica konularında sorumluluk yüklenmesi üzerine politikalar geliştirilmek üzere çalışmalar yoğunlaştırılmıştır³⁴.

1999'daki Tampere Zirvesi, AB'ye kabul koşullarında Birliğin insani sebeplere yöneleceği ve güvenlik odağından uzaklaşılacağının göstergesi olmuştur. Bu zirvede üçüncü ülke vatandaşlarıyla üye ülke vatandaşlarının mümkün oldukça eşit hak ve yükümlülüklerle donatılacağına dair ortak bir karar çıkmıştır³⁵. Fakat 11 Eylül 2001'deki terörist saldırı sonrası bu bakış tamamen değişmiş ve güvenlik odaklı politika güçlenmiştir. Ayrıca Birlik bu dönüm noktasıyla birlikte, "dışsallaştırma" yani AB göç sınırlarını üçüncü ülkelere kadar genişletme ve bu ülkeler eliyle göç ile baş etme yöntemini tercih etmektedir.

AB'nin göç ile baş etme yöntemlerinden bir diğeri de "güvenli üçüncü ülke" politikasıdır. Özellikle Dublin Zirvesinden sonra yayımlanan yönergede, AB üyesi ülkeler sığınma talebi

30 Özerim, G. (2014), "Avrupa'da Göç Politikalarının Ulusüstüleşmesi ve Bir Güvenlik Konusuna Dönüşü: Avrupa Göç Tarihinde Yeni Bir Dönem mi?", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 5(1), s.44-45.

31 Mandacı, N., Özerim, G. (2013), "Uluslararası Göçlerin Bir Güvenlik Konusuna Dönüşümü: Avrupa'da Radikal Sağ Partiler ve Göçün Güvenikleştirilmesi", *Uluslararası İlişkiler*, c. 10, sa. 39, s. 112-113.

32 Gençler, A. (2005), "Avrupa Birliğinin Göç Politikası", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (49), s.174.

33 ORSAM Rapor No:123 The Black Sea International Rapor No: 22, Haziran 2012, (Erişim: 15.05.2017) http://www.orsam.org.tr/eski/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2012621_Rapor123tur.pdf

34 Johansson, K. M. (1999), "Tracing The Employment Title in The Amsterdam Treaty: Uncovering Transnational Coalitions", *Journal of European Public Policy*, 6(1), s.97.

35 Özgöker, U., Batı, G. F. (2016), "Avrupa Birliği Hukukunda Göç Sorunu Parametreleri. Ekonomi", *Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2), s.4.

ile başvuranların başvurusunu değerlendirmeden önce, daha önce sığınma başvurusu yapma imkânı olduğu ülkeye, genellikle geçiş yaptığı ülkeye, geri gönderme yetkisine sahip olmuşlardır. Bu durum özellikle AB'nin koruma kalkanı olarak gördüğü üçüncü halka devletlerden biri olan ve AB'ye göçte transit ülke konumundaki Türkiye'yi etkileyecek bir durum olarak değerlendirilebilir.

AB'nin öncelikle insani çıkarları değil Birlik çıkarlarını gözetiyor olduğunun kanıtı niteliğindeki bir başka uygulama da; AB'ye aday üye ülke konumundaki ülkelere sunulan üyelik koşullarına, katı göç yönetimi kurallarının dâhil edilmesidir. Türkiye bu anlamda da AB politikalarının önemli muhataplarından biri olmuştur.

AB düzensiz göçü dışsallaştırmaya yönelik çabalarını arttırmakta ve bu politikanın ana aracı olarak da üçüncü ülkelerle geri kabul anlaşmalarını imzalamaya çalışmaktadır. Bu anlaşmayı kabul eden ülkeler sadece kendi uyruklarından olan kişileri değil aynı zamanda kendi sınırlarından AB'ye yasadışı giriş yapmış kişileri de alma yükümlülüğünü de kabul etmektedirler.

AB 'güvenikleştirme' politikaları sonucunda, bir yandan sınırların denetimine ağırlık verirken öte yandan geri kabul uygulamasını yaygınlaştırmakta ve nihayet sığınmacı kabulünü giderek azaltmaktadır.

AB'nin kendi içinde ortak bir politikaya ulaşmasında "güvenli üçüncü ülke" uygulaması kurtarıcı olmuştur. AB Amsterdam Antlaşması (1999) ile geri kabul için yetki kazanmış, bu yetkiyi Lizbon Antlaşması (2007) ile belirgin hale getirmiştir. Geri Kabul Anlaşmaları ile Türkiye veya AB üyesi bir devletin iç hukukuna göre, düzensiz göçmen olan vatandaşlara, üçüncü ülke vatandaşlarına, vatansız kişilere ilişkin durumları düzenlemektedir³⁶. Bu anlaşma göçe kaynak teşkil eden ülkelerle de imzalandığında uygulanabilir bir nitelik kazanmaktadır. Ayrıca özellikle Türkiye için bu anlaşmanın başarılı bir şekilde uygulanabilmesinin vize muafiyetine bağlı olduğu söylenebilir.

AB'ye uyum sürecindeki Türkiye'nin geri kabul uygulamasındaki hayati konumu, aslında birliğin devamı için de kilit noktadadır. AB üyesi olmayan Türkiye'yi kullanarak AB ülkelerine giriş yapan ve sığınma hakkı olmayan göçmenler Türkiye'ye geri gönderilmektedir. AB ise bunu karşılıksız bırakmayacak geri gönderilen her bir kişi için başka bir sığınmacıyı kabul edecektir. Ayrıca AB Türkiye'ye 2018'e kadar toplam 6 milyar Euro yardımda bulunacak, Yunanistan'ın da işlemleri hızla tamamlaması için maddi kaynak sağlayacaktır. Özellikle Türkiye ile ortaya koyacağı ve yürüteceği işbirliği AB'nin istikrarına anahtar olacaktır. Kırılgan topraklarla AB toprakları arasında geçiş noktası olan Türkiye'nin istikrarının, bu sürecin başarısı için gerekli olduğu öngörülmektedir. AB'nin, Suriyeli sığınmacıların önemli durakları olan Ürdün ve Lübnan ile de ilişkileri gözden geçirerek benzeri bir anlaşma için çaba sarf edeceği düşünülmektedir³⁷.

AB ortak göç politikası geliştirme yolunda işbirliği ortamı yaratmış, özellikle sığınma ve göç yönetimi konusunda mekanizmalar geliştirmeyi başarmıştır³⁸. Mülteci ve sığınmacı politikalarındaki ilerleme, kısıtlamaların Avrupa düzeyinde oluşması sonucunu doğurmuştur³⁹.

36 Göçmen, I., (2014) "Türkiye ile Avrupa Birliği Arasındaki Geri Kabul Anlaşmasının Hukuki Yönden Analizi", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, c 13 no:2, s. 28-29.

37 Keskin.K., (2016), "Almanya'nın Mülteci Politikası Nasıl Şekilleniyor?", *SETA Perspektif*, 145, s.5 <https://www.setav.org/almanyain-multeci-politikasi-nasil-sekilleniyor/> (10.05.2017).

38 Yazan, Y., (2016), *a.g.e.*, s.192.

39 Lavenex, S., (2006), "Shifting Up and Out: The Foreign Policy of European Immigration Control", *West*

IV. Avrupa Birliği Ortak G Politikası Bağlamında Almanya G Politikası ve Mültecilerin Konumu

Almanya g için dünyanın popüler merkezlerinden biridir. Alman nüfusunun sekizde biri göçmen vatandaşlardan oluşmaktadır. İlk olarak 1955-1973 yılları arasında konuk işçilerin istihdamı sırasında İtalya, Türkiye ve diğer AB ye ülkelerinden Almanya'ya gelen birçok aile uzun süredir Alman nüfusunun önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu sürecin Almanya için güç ile nasıl baş edebileceğine dair büyük bir tecrübenin alt yapısını oluşturduğu söylenebilir.

Almanya uzun bir süre uluslararası aktörler arasında nder konumunda olmayı reddetmiştir. Alman dış politikasının askeri unsurlara değil sivil unsurlara dayanması, dış politikadaki gücünü ekonomik ve politik unsurlara bağlaması nedeniyle, Almanya için AB kendi gücünü ortaya koyacağı bir araç ve sivil dış politikayı gerçekleştirebileceği bir platform haline geldi.

Alman ekonomisinin AB'yi yönlendiren bir konuma sahip olduğu ifade edilebilir. Almanya için AB, sadece kalkınmanın sağlanmasında değil, güvenliğin sağlamasında da önemli bir unsurdur. Alman politikası da bu unsuru kullanmayı başarmış, Alman güdümlü bir AB'ye doğru gidişin habercisi olan girişimlerde bulunmuřtur⁴⁰. Avrupa Birliğinin g politikaları ile kendi yasal zeminini hızla uyumlu hale getiren Almanya bu tutumu ile AB'yi etkileyen bir konuma erişmiştir. Öyle ki Almanya, AB politikalarının ilerlemesinde ve hızında imzası hissedilen, hatta bu politika sürecini yöneten bir ülke konumunu almıştır. Mülteci krizi ile mücadelede, AB'yi bir arada tutma misyonu Almanya'nın omuzlarında taşınmaktadır.

AB'nin spesifik bir tehdit odağı olarak göçmen tehdidini kullanarak, birliği şu ana dek bir arada tutacak bir süreci yönetmiş olduğu sylenebilir⁴¹. AB düzeyinde bir g politikasının oluşturulmasında Almanya, özellikle sınır denetimleri konusunda önce Saarbrücken Anlaşmasında (13 Temmuz 1984), ardından 14 Haziran 1985 tarihli Schengen I Anlaşmasında, başlangıcından itibaren bir aktör olarak yer aldı. G konusu uluslararası düzeyde çalışmalara neden oldu ve ardından sığınma konularını açık bir şekilde düzenleyen 1995'de yürürlüğe giren Schengen II ve 1997'de yürürlüğe giren Dublin anlaşmalarına yol açtı.

Alman hükümeti yasaları iyileştirmek ve kamuoyunu şekillendirmek, g yönetimini oluşturmak için bir dizi adım atmıştır. Almanya'da, Başbakanlık (Kanzleramt), Federal Dışışleri Ofisi (Auswrtiges Amt) ve İçişleri Bakanlığı (Bundesministerium des Inneren) gibi aktörlerle birlikte siyasi partiler, g politikasının kurumsal yapısını oluşurmaktadır. G çok disiplinli bir konu olduğu için, farklı bakanlıklarının uygulama alanına girmiştir. Entegrasyon sürecinin örgütsel yapısı, Almanya İçişleri Bakanlığı'nın diğer bakanlıklara kıyasla konumunu gclendirebilmesi ile sonuçlandığı söylenebilir. G alanındaki politikalar Federal Dışışleri İşbirliği Teşkilatı ile Federal Başbakan tarafından belirlenirken Federal İçişleri Bakanlığına doğru kademeli bir değişim gerekleřmiřtir⁴². İçişleri bakanları Zimmermann, Schuble ve Seitzers, sığınma politikasının uyumlaştırılmasının n şartı olarak anayasal sığınma hakkının kısıtlanmasını istemişlerdir. İstikrarlı bir Avrupa için,

European Politics, 29(2), s.338.

40 Keskin, K., *a.g.e.*, s.5.

41 Yücel, Z. (2008), "Avrupa Birliği'nin Genişleme Politikasının Güvenlik Boyutu", *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, Cilt:4, No.13. s.45-48.

42 Lavenex, S. (2001), "The Europeanization of Refugee Policies: Normative Challenges and Institutional Legacies", *Journal of Common Market Studies (JCMS)*, 39(5), s.857-859

Avrupa Birliğinin göç politikalarını güvenlik odağıyla sınırlaması Alman anayasal sığınma hakkının kısıtlanmasını meşrulaştırmanın bir aracı haline gelmiştir. Eğer Federal Anayasa değiştirilmezse Almanya'nın yetkisiz bir yönetime dönüşeceğini savunmuşlardır. Anayasanın değiştirilmesinin Almanya'nın AB sığınma politikasının geliştirilmesi ve uyumlaştırılmasına dâhil olması için şart olarak nitelendirilmiştir. Bu reformla Almanya daha liberal ve açık sığınma sistemini, kısıtlayıcı bir sisteme dönüştürmüştür. Bu durumun meşruluğunu AB üyeliğine dayandırarak kamuoyunun desteğini sağlamaya çalışmışlardır⁴³. Bu anlayış değişiminin “güvenli üçüncü ülke” uygulamasıyla da ete kemiğe büründüğü de söylenebilir.

Almanya'nın reformları Avrupa sığınma politikasına katılım şartı olarak sunması, birçok itirazın önünde geçerli bir dayanak oluşturduğu söylenebilir. Böyle bir sunumla ortak bir Avrupa göç politikası için yapılan reformlar birçok farklı kesimlerden de destek kazandı⁴⁴. Almanya “adalet ve barış” tan uzaklaştığı halde, Avrupa entegrasyonunun önemli bir ayağı olarak görülen ortak göç politikası ve mevzuatına dâhil olma isteğinin, yasal reformlarına meşruluk kazandırdığı söylenebilir. Bu durum Anayasa Mahkemesi kararlarında da gerekçe olarak gösterilmiştir. Etkin Sözleşmesinin “mülteci” terimi ve AB içerisinde uyumlaştırma, ulusal sığınma makamları arasındaki işbirliği sağlayan Cenevre Sözleşmesinde ortaya çıkan AB ortak politikası, Almanya tarafından hemen uygulamaya konulmuştur.

İnsan odaklı yaklaşım ve demokratiklik bakımından yüksek standartlara sahip Alman mevzuatı Avrupa standartlarına indirgenmekte, bunu yaparken de geçerli sebepler sunmak gerekmektedir. Bu nedenle Avrupa ortak politikasına katılım Almanya'nın iç güvenliğinin ön şartı olarak sunulmuştur⁴⁵. Almanya'nın Dublin Sözleşmesi ve Schengen Sözleşmesinin yük paylaşım sistemine katılımını, Almanya iç güvenliğinin sınır ötesinden itibaren başlatılmasının vazgeçilmez bir aracı olarak görülmüştür. Almanya geri kabul anlaşmaları ve sınır güvenliği konusunda Avrupa'da öncü rol oynamıştır. Shengen ve Dublin Anlaşmalarının gereklerini tamamlayan Almanya, ikili geri kabul anlaşmalarına imza atmıştır. Geri kabul anlaşmalarının uygulamasında sıkıntının oluşması, AB'nin net bir ortak uygulamaya ulaşmada başarısız olduğunun işareti olmuştur. Bu noktada Almanya yine öncülük etmiş, 1991 yılından itibaren Avrupa'da artan düzensiz göçle mücadele etmek ve uygulamada birlik sağlamak üzere Budapeşte Sürecini başlatmıştır⁴⁶. Budapeşte Süreci, yasadışı göçün önlenmesi ile ilgili konuları kapsamaktadır ve dolaylı olarak Avrupa sığınma rejimini de etkilemektedir.

Hristiyan Demokrat Birlik (CDU) / Hristiyan Sosyal Birlik (CSU) göç politikaları konusunda Avrupalı olma konularını arzu ettikleri zamanlarda ve konularda kullanmışlardır. Dünya barışına hizmet etme misyonunu çoğu zaman bir kenara iten, birkaç yüzü olan, politik çizgisi sıklıkla değişen bir Almanya karşımıza çıkmaktadır. Özellikle seçim öncesi söylemler Avrupalı Almanya'nın imajını tahrip edecek niteliktedir. Almanya İçişleri Bakanı CDU'lu Thomas de Maiziere, seçim öncesinde göçmenlere “burka” benzetmesi yaparak, 2000'li yılların tartışmalı konusu “öncü kültür” kavramını yeniden ortaya çıkarmış ve liberallerin, sosyal demokratların eleştirilerine hedef olmuştur⁴⁷. CDU/CSU göçe karşı söylemleriyle

43 Putnam, R. D. (1988), “Diplomacy And Domestic Politics: The Logic Of Two-Level Games”, *International Organization*, 42(03), s.428.

44 Monar, J. (2001), Comprehensive Migration Policy. Immigration Admissions: The Search For Workable Policies in Germany and The United States, 3, s.68-69.

45 Bosswick, W., Heckmann, F. (2006), “Integration of migrants: Contribution of local and regional authorities”, *European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*, s.5, 11.

46 http://www.goc.gov.tr/icerik6/Budape%25c3%bcrci_576_577_578_icerik (15.05.2017).

47 <http://www.hurriyet.com.tr/gocmenler-burka-mi-40445435> (05.06.2017).

Avrupa Birliğinin Uluslararası Göç Politikaları Bağlamında Almanya Ve Almanya'daki Mülteciler

kamuoyunu ve Alman siyasetini etkilediği söylenebilir. Bu durum değerlendirilirken Almanya'nın krizden fırsat mı yaratıyor, yoksa stratejik mi hareket ediyor olduğu tartışılmaktadır.

Merkel'in iç politikadaki konumunda da göç politikaları önemli rol oynamaktadır. Politika yapım sürecinde, CDU'dan eleştiri alırken Sosyal Demokrat Parti (SPD) den destek almaktaydı. Merkel kamuoyunun eleştirisıyla karşı karşıya kalsa da; kriz büyük bir krizdir, Merkel bu krizi geleceğe dönük yönetmektedir. Ayrıca kalkınma hikâyesini göçe borçlu olan Almanya'nın; insani önlem önerilerini AB'nin şemsiyesinde sunarak, ulusal çıkarları da korumayı hedeflediği söylenebilir.

Almanya bir milyondan fazla mültecinin 2015-2016 yıllarında ülkeye girmesine izin vermiştir, fakat pek çok kişiye daha sonra mülteci statüsü tanınmamıştır. Avrupa'ya giren sığınmacıların ve diğer göçmenlerin hızla artması, Alman politikacıları uzun vadeli entegrasyona yöneltmiştir. Alman toplumunun yeni üyelerini topluma ve Alman iş piyasasına nasıl entegre edebilecekleri hususu politikaların önemli bir ayağını oluřturmaktadır⁴⁸. Mültecilerin entegrasyonu, devletin, sivil toplumun, kamusal alanın ve mültecilerin birlikte çalışmasını gerektirmektedir.

2000'li yıllardan bu yana, Merkel mülteci krizine yönelik girişimlerde bulunabilecek tek Avrupalı lider konumunda olmuştur. 2015 yılı, Avrupa'nın son yıllarda karşılaştığı en büyük göç krizlerinden birinin başlangıcı olmuştur. Alman Federal şansölyesi Angela Merkel'in kriz yönetimi hem diğer AB ülkelerinden hem de kendi partisinden (CDU) ve koalisyon partisinden (SPD) gelen eleştirilere hedef olmuřtur⁴⁹. 5 Eylül 2015 tarihinde şansölye Merkel "bunu yapabiliriz" sloganı ile mültecilere yönelik entegrasyon politikası başlattı. Almanya yaklaşık bir ay boyunca ülkeye girmek için mücadele eden mültecilere sınırlarını açtı ve sığınmacılara girdikleri ilk AB ülkesinden sığınma talebinde bulunmak koşuluyla mülteci statüsüne başvurmalarına izin verildi.

Merkel, tüm Avrupa ülkelerinin bu kriz sürecinde sorumluluğu paylaşması gerektiği üzerine vurgu yaptı. Hatta sadece birlik üyelerinin değil AB'ye kabul sürecindeki ülkelerle ve transit konumdaki ülkelerle de işbirliğinin gereği üzerinde durdu ve bu yönde girişimlerde bulundu. İnsanlık onurunun dokunulmazlığı üzerinde söylemlerde bulundu ve Almanya'nın bu değeri korumasının temel argüman olduğunu ifade etti. Bu krizle mücadele edebilmek için Federal devlet düzeyinde de yerel düzeyde de tedbirler alınması gerektiğini savundu.

Federal İçişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamaya göre Almanya'daki sığınmacıların sayısı 2016'da yaklaşık % 69 oranında düşmüřtür⁵⁰. Bu düşüşün nedenini görmek açısından, çalışmamızda 2016 yılında göç politikasındaki değişikliklerin ardından ortaya çıkan sığınma prosedürünü kısaca değerlendirmek yerinde olacaktır.

2016 yılına kadar genel koruma oranı çok yüksek seviyedeydi, 2016'nın ilk aylarında politika değişikliği nedeniyle Federal Göç ve Mülteciler Dairesi (BAMF) rekor sayıda vakada mülteci korumasının yerine ikincil koruma kararı verdi. Bu politika değişikliği, özellikle Suriye vatandaşlarını etkiledi. Örneğin, Suriyelilerin % 95.8'inin 2015 yılında mülteci statüsüne sahip olduğu halde, bu oran 2016'da % 56.4'e düştü. Tersine, ikincil koruma

48 Rietig, V. (2016), *Moving Beyond Crisis, Germany New Approaches to Integrating Refugees into the Labor Market*, s.6-7.

49 <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37274962> (02.05.2017).

50 <http://www.fluechtlingsrat-lsa.de/wp-content/uploads/2016/06/160613-fl%C3%BCra-st-infoblatt-subsidi%C3%A4rer-schutz-final-eng-1.pdf> (13.05.2017).

sağlanan Suriyelilerin oranı 2015'te % 0.1 iken 2016'da % 41.2'ye yükselmiştir⁵¹.

BAMF, prosedürleri hızlandırma çabalarını yoğunlaştırdı ve 20'den fazla "varış merkezi" nin kurulmasıyla bu merkezlerde kayıt, kimlik kontrolü, mülakat ve karar verme gibi çeşitli süreçler hızlı bir şekilde tamamlanıyor. Bu işlemler öncesinde, işlemleri hızlandırmak için, sığınmacılar korunma şansının yüksek olanlar ve olmayanlar şeklinde kategorize ediliyorlar. Menşei güvenli ülkelerden gelen sığınmacılar için 2016 yılında hızlandırılmış prosedürler yürürlüğe girmiştir.

Eğer sığınma başvurusu geciktirilmişse, sığınma prosedürü iptal edilebilir. Kabul edilirse Almanya'nın 16 eyaletinden (Bundesländer) sığınmacıyı bilgilendirir. Menşei ülke ile anlaşması olan bir eyalette mültecilik süreci boyunca yaşamak zorundadır. Belirli bir yerde yaşama zorunluluğu üç yıldır yürürlükte ancak aileyle birleşimi, sağlık, eğitim veya çalışma nedeniyle kaldırılabilir. Mülteci statüsü kazanmış kişiler eğer yaşamlarını sürdüreceği niteliklere sahipse beş yıl sonra daimi oturma izni kazanabilecektir. Sığınma talebinin reddedilmesi durumunda, İdari Mahkemeye (Verwaltungsgericht) temyiz başvurusu yapılabilir. Başvuru ikinci kez reddedilirse de İdari Yüksek Adalet Mahkemesine (Verwaltungsgerichtshof) temyiz için başvurulabilir. İltica işlemlerinde idari mahkeme kararı genellikle son duraktır. Eğer dava önemli bir öneme sahipse veya idari mahkemenin kararı temel hukuk ilkelerine aykırı ise daha yüksek mahkemelere itirazlar mümkündür.

Bir sığınmacı, en az bir yıl hapis cezasına çarptırılmışsa mülteci statüsünde, üç yıl hapis cezasına çarptırıldıysa, mülteci olarak tanınmayabilir, yani dışlanabilir.

2016 yılından önce, sınır dışı edilecek kişiler hapisanelerde gözaltına alınıyordu. Bu insan haklarına aykırı bulunduğu için birkaç Federal Devlette "sınır dışı edilmek üzere gözaltı" için yeni tesisler açılmıştır.

Göçmenler gerekli belgeler olmadan Almanya'ya girmeye çalışırken sınırda tespit edilirse, sınır polisi tarafından göçmenin "güvenli bir üçüncü ülke" gönderilmek üzere reddedilebilir. Komşu ülkeye hemen götürülebiliyorsa, bu göçmenlerin iltica başvurusu yapma fırsatı bulunmamaktadır. Sığınmacılar sınırı geçtikten sonra yakalandıklarında, sığınma başvuruları sorumlu makamlara bildirilmelidir.

Gerekli belgeler olmadan uluslararası bir havaalanına varan sığınmacılar "havaalanı prosedürü" ne tabi olabilirler (havaalanında gerekli olan olanakların olup olmadığına bağlı olarak). Daha sonra, hızlandırılmış bir prosedürde, bölgeye girmesine izin verilip verilmeyecekleri konusunda karar verilir.

Sınırdaki veya havaalanında giriş yapılmazsa, düzenli bir prosedür gerçekleşir. Başvurular Federal Göç ve Mülteciler Dairesine (Bundesamt für Migration und Flüchtlinge - BAMF) yapılmalıdır. Kanuna göre, sığınmacılar, iltica prosedürlerinin ilk aşamasında 6 aya kadar bir "ilk alışı merkezi" (Aufnahmeeinrichtung) barındırılmalıdır. Ayrıca, "menşei ülkeleri" olan sığınmacılar, prosedürlerinin tamamı boyunca ilk kabul merkezlerinde kalmakla yükümlüdürler. İlk alışı merkezleri genellikle BAMF'nin şubesiyle aynı yerde bulunur. Görüşme, sığınmacılar bu merkezlerde ağırlanırken gerçekleşecek, ancak uygulamada bu nadiren geçerli. İlk kabul dönemini takiben, güvenli menşei ülkelerinden olanlar dışındaki sığınmacılar, genellikle, prosedürlerinin kalan süre boyunca kalmaları gereken yerel konaklama merkezlerine gönderilir.

⁵¹<http://www.asylumineurope.org/reports/country/germany/asylum-procedure/treatment-specific-nationalities> (15.05.2017).

V. Sonuç

Dünyadaki politik, sosyal ve ekonomik gerçekler, uluslararası insan hakları ve insancıl ilkelerin uygulanmasını her geçen gün daha fazla zorlaştırmaktadır. Özellikle mülteci statüsünün belirleyici özellikleri ve mültecilere bağlı haklar ve sorumluluklara dair hassasiyetlerin giderek yitiriliyor olması, insanlığın geleceğine dair endişeleri artırmaktadır.

Mülteci konumundaki biri, potansiyel bir terörist, uluslararası bir suçlu ya da en iyi ihtimalle ulusal sığınma sistemini istismar eden kişi olarak algılanmaktadır.

Sivil dış politikayı uygulayan bir ülke olarak Almanya, Avrupa Birliği'ni ve ortak değerleri olan bir Avrupa'yı, oluşturmakta önemli bir noktadadır. 1990'lardan sonra Soğuk Savaş bitmiş, Almanya'nın politik konumu farklılaşmıştır. Bununla birlikte Avrupa'da meydana gelen savaşlar, ekonomik krizler, toplumsal krizler ve 11 Eylül saldırısı Almanya'nın dış politikadaki konumunu daha önemli hale getirmiştir. Ayrıca Orta Doğu'da meydana gelen savaşlar, çatışmalar ve terörün gnlenmesinin Almanya'nın askeri unsurlardan uzak dış politikasını yönetme zorluğunu ortaya çıkardığı söylenebilir. Bu şartlar altında Almanya, dış politikanın oluşumunda AB'nin etkisinin artmasını ve güvenlik politikalarında eşgüdüm sağlamış bir Avrupa'nın oluşturulmasını savunmuştur.

Bu süreçte Almanya AB ile bütünleşmeyi ön plana çıkarak, ortak bir g politikası inşasının başrolünü üstlendi. nkn Almanya'nın i güvenliği AB'nin üzerinden gerçekleştirdiği bir dizi reforma bağlıydı. AB'nin içerisinde Almanya'nın, sadece ekonomik bir güç olarak değil, geleceğini tehdit edebilecek g konusunda da politikayı oluşturan bir güç olarak AB'yi yönlendirdiği söylenebilir.

Avrupa düzeyindeki gelişmeler, Dublin veya Schengen Sözleşmelerinden kaynaklanan gerekliliklerin Alman Anayasa reformunu meşrulaştırmaya yardımcı olduğu düşünülmektedir. Avrupa Birliğinin girişimlerinin onaylanması ve işleyişinin gereği olarak 16. Maddenin değiştirilmesini ve ancak bunun sonucunda Avrupa ile bütünleşmenin mümkün olacağı söylemi Alman g politikasının temelini oluşturduğu görülmektedir. Bu temelle diğer politik girişimlere zemin hazırladıkları ve muhalif görüşlerin karşısında gnlendikleri söylenebilir. Alman hükümeti bir yandan AB'yi etkilemekte, bir yandan da sorumluluğu AB'ye yüklemektedir.

1990'lardan bu yana sığınmacı sayısının hızla artması ve önlem alınmazsa Avrupa'nın mülteci deposu olacağını öngörerek reform girişimlerinde bulunması bizi stratejik bir politika yürüttüğü sonucuna ulaştırabilir. Almanya'nın özellikle 2016 yılından itibaren mülteci politikasında uyguladığı değişimler, birincil koruma sağlanan mültecilerin sayısında hızlı bir düşüşe neden olmuştur. Bununla birlikte, nazi söylemlerini aratmayan nitelikteki göçmen karşıtı söylemlerdeki artış, demokratik Almanya için kuşku yaratmaktadır.

Almanya'nın mülteci deposu olmanın önüne geçmek üzere izlediği "güvenli nc ülke" politikaları, Türkiye'yi zorda bırakacak sonuçlara dönüşebilir. Başka bir ülkede yaşamak hayali ile savaştan kaçan insanları zorla, yaşamak istemedikleri bir ülkede tutmak Türkiye'nin geleceğinde tehdit unsuru olabilir.

Avrupa'da birçok ülke, aşırı sağ yaklaşımlar ve ulusal çıkarlar nedeniyle mültecilerin kabulünü reddetmektedir. AB'nin kabul ettiği göçmenler ise ülkede yaşadığı süre, sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri, geldikleri ülke halkıyla benzerlikleri gibi özelliklerine

bakılarak kabul edilmektedir. İnsan hakları çerçevesini çizen Avrupa Birliği için, “İnsan onuru” anlayışıyla örtüşmeyen bu uygulama, trajiktir.

Bununla birlikte Avrupa ülkeleri arasında hala birlikte hareket etme konusunda eksiklikler görülmektedir. AB çok zorlu bir dönemi yaşarken yanı başında savaş ve kötü şartlardan kaçan insanlar için bir umut kapısı olmaya devam etmektedir. Avrupa'nın kapılarını mültecilere kapatması, insan haklarına da kapılarını kapatması anlamına gelmektedir. AB kuruluş sebeplerini sarsacak kadar insan haklarından uzaklaşmaktadır. Oysaki buradaki amaç, uluslararası korumaya muhtaç kişilerin uygun bir şekilde tanımlanması, ihtiyaçlarının karşılanması, uluslararası korumanın sağlanması için sorumlulukların adil şekilde dağıtılması ve bu sorumlulukların bir yük paylaşımı çerçevesinde yerine getirilmesini sağlamaktır. Üçüncü bir ülkeye bu yükün büyük kısmının yansıtılması sorunu çözmeyecek, sadece kendi ulusal güvenlik kaygılarını soğutmak üzere sınırların ötesine atacaktır.

Göç krizi sadece bir ülkenin veya bir kıtanın problemi olarak nitelendirilemez. Bu sorun tüm dünyanın hatta insanlığın sorunudur. Bu bağlamda insanın uluslararası korunması için, 1951 Sözleşmesinin temelleri korunmalı ve uluslararası insan hakları ve uluslararası hukukta günün koşullarını karşılayan sağlam temeller oluşturulmalıdır. Çok taraflı işbirliğine ve sorumlulukların ve yüklerin adil bir şekilde paylaşımına odaklanan, iyi yönetilen bir küresel sığınma ve göç yönetimi hedeflenmelidir.

Kaynakça

- Ağır, B. S. (2015), “Güvenlik Kavramını Yeniden Düşünmek: Küreselleşme, Kimlik ve Değişen Güvenlik Anlayışı”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11(22), 97-130.
- Appadurai, A. (1990), “Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy”, *Theory, Culture & Society*, 7(2), 295-310.
- Bosswick, W., & Heckmann, F. (2006), “Integration of migrants: Contribution of local and regional authorities”, *European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*.
- Bulut, N. (2003), “Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu mu?” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(2), 173-197.
- Buzan, B., & Hansen, L. (2009), *The evolution of international security studies*, Cambridge University Press.
- Buzan, B., Wæver, O., & De Wilde, J. (1998), *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers.
- Castles, S–Miller, M.J. (2008), *Göçler Çağı Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, Çev: Bal, B.U., Akbulut, İ., Bilgi İletişim Grubu Yayınları.
- Dobson, J., Latham, A., Salt, J. (2009), *On The Move? Labour Migration in Times of Recession*, Policy Network Paper.
- Es, M. ve Ateş, H. (2004), “Kent Yönetimi, Kentleşme ve Göç: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (48), s.205-248.
- Fassmann, H., & Munz, R. (1992), “Patterns and Trends Of International Migration in Western Europe”, *The Population and Development Review*, 457-480.
- Gençler, A. (2005), “Avrupa Birliğinin Göç Politikası”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (49), 173-197.

- Göçmen, I. (2014), "Türkiye İle Avrupa Birliği Arasındaki Geri Kabul Anlaşmasının Hukuki Yönden Analizi", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, c:13 no:2, 21-86.
- Gök, G. O. (2016). "Kimin Güvenliği? Uluslararası Göç-Güvelik İlişkisi ve Uluslararası Örgütlerin Rolü", *KOSBED*, 31, s.65-82.
- İçduygu, A., Sirkeci, İ. (1999), "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri", *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Ed. O. Baydar, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 249-268.
- Johansson, K. M. (1999), "Tracing the Employment Title in the Amsterdam Treaty: Uncovering Transnational Coalitions", *Journal of European Public Policy*, 6(1), s.85-101.
- Küçük, A. (2015), "Egemenlik (Hâkimiyet), Halk Egemenliği ve Milli Egemenlik Tartışmaları ve Egemenlik Anlayışında Esaslı Dönüşüm", *Journal of Judgments by the Court of Jurisdictional Disputes/Uyumsuzluk Mahkemesi Dergisi*, (6).
- Lavenex, S. (2006), "Shifting Up and Out: The Foreign Policy of European Immigration Control", *West European Politics*, 29(2), s.329-350
- Lavenex, S. (2001), "The Europeanization of Refugee Policies: Normative Challenges and Institutional Legacies", *Journal of Common Market Studies (JCMS)*, 39(5), s.851-874.
- Mandacı, N., Özerim, G. (2013), "Uluslararası Göçlerin Bir Güvenlik Konusuna Dönüşümü: Avrupa'da Radikal Sağ Partiler ve Göçün Güvenikleştirilmesi", *Uluslararası İlişkiler*, 10(39), 105-130.
- Martin, P. L., Olmstead, A. L. (1985), "The Agricultural Mechanization Controversy", *Science*, 227, 601-607.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. (1999), *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium: Understanding International Migration at the End of the Millennium*, Clarendon Press.
- Monar, J. (2001), "Comprehensive Migration Policy", *Immigration Admissions: The Search For Workable Policies in Germany and The United States*, 3, 53-78.
- Olesen, H. (2002), "Migration, Return, and Development: An Institutional Perspective", *The Migration-Development Nexus*, 40(5), 133-158.
- Ortaylı, İ. (2006), "Genel Göç Olgusu", *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler*, Sistem Matbaacılık.
- Özcan, Y. Z. (1998), "İç Göçün Tanımı ve Verileri İle İlgili Bazı Sorunlar", *Türkiye'de İç Göç*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 78-91.
- Özerim, G. (2014), "Avrupa'da Göç Politikalarının Ulusüstüleşmesi ve Bir Güvenlik Konusunda Dönüşü: Avrupa Göç Tarihinde Yeni Bir Dönem mi?", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 11-48.
- Özgöker, U., Batı, G. F. (2016), "Avrupa Birliği Hukukunda Göç Sorunu Parametreleri. Ekonomi", *Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 1-10.
- Putnam, R. D. (1988), "Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games", *International Organization*, 42(03), s.427-460.
- Rietig, V., (2016), *Moving Beyond Crisis, Germany New Approaches to Integrating Refugees into the Labor Market*. Migration Policy Institute.
- Schiller, N. G., Basch, L., Blanc, C. S. (1995), "From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration", *Anthropological Quarterly*, 68:1, 48-63.

Şener, B.(2017). “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası Göç Olgusu Ve Ulusal Güvenlik Üzerindeki Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 6 (1), 1-30.

Türk Dil Kurumu TDK Sözlüğü (2009), TDK Yayınevi.

Uluslararası Göç Hukuku / Göç Terimleri Sözlüğü (2009), Ed. B. Çiçekçi, Uluslararası Göç Örgütü Yayını, Yayın No:18, Cenevre.

Yazan, Y., (2016), *Avrupa Birliği'nin Yasadışı Göç Politikası*, Milenyum Yayınları.

Yılmaz, A. (2014), “Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri Ve Etkileri”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(2), 1685-1704.

Yücel, Z. (2008), “Avrupa Birliği'nin Genişleme Politikasının Güvenlik Boyutu”, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, Cilt. 4, No. 13. 37-54.

Elektronik Kaynakça:

<http://www.asylumineurope.org/reports/country/germany/asylum-procedure/treatment-specific-nationalities> (15.05.2017).

<http://www.asylumineurope.org/reports/country/germany/asylum-procedure/procedures/dublin> (10.05.2017).

<http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37274962> (02.06.2017).

<http://cenevrefisi.dt.mfa.gov.tr/AgencyInfoNotes.aspx> (13.05.2017).

<http://www.fluechtlingsrat-lsa.de/wp-content/uploads/2016/06/160613-fl%C3%BCrast-infoblatt-subsidi%C3%A4rer-schutz-final-eng-1.pdf> (13.05.2017).

http://www.goc.gov.tr/icerik6/Budape%c5%9fte%20S%c3%bcreci_576_577_578_icerik (15.05.2017).

<http://www.hurriyet.com.tr/gocmenler-burka-mi-40445435> (05.06.2017).

<https://www.iom.int/news/migration-asylum-and-refugees-germany-understanding-data> (12.05.2017).

http://www.orsam.org.tr/eski/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2012621_Rapor123tur.pdf

<https://www.setav.org/almanyainin-multeci-politikasi-nasil-sekilleniyor/> (10.05.2017).

<https://www.setav.org/alman-yayilmaciligi-mi/> (05.05.2017).

AMERICAN BOARD OF COMMISSIONERS FOR FOREIGN MISSION (ABCFM) NEAR EAST RELİEF'E AMERİKAN MİSYONERLERİNİN ANADOLU'DAKİ FAALİYETLERİ

THE ACTIVITIES OF AMERICAN MISSIONARIES FROM AMERICAN BOARD COMMISSIONERS FOR FOREIGN MISSION(ABCFM) TO NEAR EAST RELİEF

Dilşen İNCE ERDOĞAN*

Öz

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Ermeni sorunun ortaya çıkmasındaki önemli faktörlerden biri Osmanlı topraklarında gerçekleştirilen misyonerlik faaliyetleridir; özellikle de Amerikalı misyonerlerin çalışmalarıdır. Amerikalı misyonerler 1819 yılında Anadolu topraklarına geldikleri andan itibaren Rumlar, Yahudiler ve Ermeniler arasında faaliyet göstermişlerdir. Amerikalı misyonerlerin Ermeniler arasındaki yapmış oldukları çalışmalar başarılı olmuştur. Sağlık, eğitim alanında verilen hizmetler Ermeniler ile Amerikalı misyonerleri birbirine derinden bağlanmıştır. Amerikalı misyonerler bütün bu çalışmaları 1810 yılında Boston'da kurulan ABCFM'ye bağlı olarak gerçekleştirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na İttifak Bloğu yanında katılması, Ermenilerin bağımsız devlet kurma hayallerini daha da perçinleştirmiştir. Ermeni komitelerinin öncülüğünde Ermenilerin bu dönemde Doğu Anadolu'da çıkarmış olduğu isyanlar Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'da iki ateşe arasında kalmasına neden olmuştur. Bu nedenle 27 Mayıs 1915'te Osmanlı Devlet Sevk ve İskân Kararı almış; bölgenin güvenliği için Ermeni vatandaşlar zorunlu göçe tabi tutulmuşlardır. 1915 yılında sevk edilen Ermenilere yardım toplamak amacıyla İstanbul Amerika Büyükelçisi Henry Morgenthau'nun da yardımı ile Dodge, Barton, Crane tarafından 16 Eylül 1915'te Armenian Relief Committee kurulmuştur. Bölgede ayrıca faaliyet gösteren Palestine-Syrian Relief ve Persian Relief adlı iki yardım derneği de bulunmaktadır. Kasım 1915'de bu üç yardım derneği American Committee for Armenian and Syrian Relief adını alarak birleşmişlerdir. Anadolu'da bulunan Amerikan misyonerleri de bu derneğe bağlı olarak faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu örgüt 1918 ve 1919 yılında adını değiştirerek ilk önce American Committee for Relief in the Near East ve daha sonra da Near East Relief adını almıştır.

Yapılacak olan çalışmanın amacı Amerikan yardımlarının misyonerler aracılığı ile Ermenilere nasıl ulaştırıldığını ve ne kadar yardım toplandığını göstermektir. En önemlisi de Amerika'da yardım toplama faaliyetlerinde kullanılan "kötü-zalim Müslüman Türk" ile "mazlum Ermeni" imajının nasıl yaratılıp kullanıldığını göstermektir. Çalışmada özellikle Amerikan gazeteleri (The Newyork Times, Chicago Daily Tribune, The Washington Post) ve dönemin tanıklıklarının hatıraları kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Yakın Doğu Yardım Heyeti, Amerika, Misyoner, Ermeniler, ABCFM*

Abstract

The major factor of the Armenian question in the second half of the XIX th century was activities of missionaries especially the American missionaries in the Ottoman Empire. The American missionaries, come from America in 1819 to Izmir, started their activities among Jews, Greeks, Armenians. Missionary activities were very successful among Armenians. At that time, American missionaries worked under the ABCFM founded in Boston in 1810.

When the Ottoman State went to the First World War with the Central Powers, the dreams of establishing an independent Armenian state was strengthened. At that time, the attacks of Armenian committees and Russian forces in the Eastern Anatolia caused to withdrawal of the Ottoman forces. Armenian rebelled to establish an independent state in this region in the war time to the Ottman Empire, was inexcusable. The Armenians continued to rebel in an organized way since the Ottoman State had declared mobilization. These rebellions, especially Van Revolt, was cause of Law on Relocation and Settlement May 27, 1915.

The Armenian Relief Committee was founded by Dodge, Barton, Crane in September 16, 1915 to help relocated Armenians. In addition this relief corporation, there were another two relief corporations, named the Palestine-Syrian Relief and the Persian Relief. In November, 1915 these three corporations were renamed the American

** Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, AYDIN. drinceerdogan@gmail.com

Committee for Armenian and Syrian Relief depended on the American Board. In 1918 and 1919 This corporation was again renamed firstly the American Committee for Relief in the Near East then the Near East Relief. The aim of this paper answer the some questions about these American donations, collected by American missionaries for relocated Armenians. First question is how much American donations were collected by them for the Armenians? How donations will be delivered to the Armenians? In this paper some newspapers, New York Times, Chicago Daily Tribune, Washington Post and some memories will be used.

Keywords: Near East Relief, America, ABCFM, Missionary, Armenians

“Hayatı değerlendirmenin en iyi yolu onu kendinden yani hayatın kendisinden daha uzun süren bir şey için harcamaktır” diyen Amerikalı filozof William James, hem ABCFM hem de Near East Relief (NER-Yakın Doğu Yardım Örgütü)’e bağlı olarak çalışan misyonerlerin hayattaki var olma amaçlarını çok açık bir şekilde ifade etmiştir. Misyonerler, göstermiş oldukları büyük çaba ile hem ülkelerinin hem de Hıristiyanlığın temsilcileri olarak hiç bilmedikleri yabancı topraklarda silinmeyen izler bırakmayı başarmışlardır.

Hıristiyanlığın ve Amerikan kültürünün yayılmasında etkili olan *“görünmeyen adamlar”* olarak adlandırılan Amerikalı misyonerler, XIX. yüzyıla damgasını vurmuş¹ ve tüm dünyada bu yüzyılı *“misyonerliğin altın çağı”* olarak ilan etmişlerdir. Amerikan toplumunun oluşturan bireyler üzerinde, yerleşmiş oldukları kıtanın vahşi doğası ile yaptıkları mücadele ve Protestanlık etkili olmuştur. Bu etki kendini en bariz şekilde Amerikalı misyonerler üzerinde göstermiştir. Amerikalı misyonerler, Amerika kıtasının en büyük misyoner örgütü olan ABCFM’ye bağlı olarak çalışmışlardır. ABCFM de Congregational, Presbiterien ve Reformed kiliselerinin birleşmeleri ile 1810 yılında Massachusetts eyaletinin Boston şehrinde kurulan dönemin en etkin misyoner kuruluşudur. Amerika kıtasındaki yerlileri ve Katolikleri Protestanlaştırmak amacıyla olan ABCFM, daha sonra *“bütün dünyanın Protestanlaştırılması”* sloganı ile yola çıkmış ve 1820’de misyonerler Osmanlı topraklarına ayak basmışlardır².

ABCFM, Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerine misyoner Pliny Fisk ve Levi Parsons’un öncülüğünde başlamıştır. Amaç Osmanlı topraklarındaki dinsizler ve farklı inançlardaki insanlar arasında çalışmak ve onları Protestanlaştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda önemli adımlar atılmış ve yerli halkın arasına karışılarak ilk olarak onların dili öğrenilmiştir³. Dini hoşgörünün egemen olduğu Osmanlı toplumunda Protestanlaştırma faaliyetlerini yürütmek hiç de kolay olmamıştır. Çünkü Osmanlı toplumunu meydana getiren farklı inançtaki bireyler, dini inançlarını serbestçe yaşamakta, inançları nedeniyle herhangi bir baskıya maruz kalmamakta, kendi ruhani liderlerinin öncülüğünde gelenek ve göreneklerine bağlı olarak hayatlarına devam edebilmektedirler. Devletin gayr-i müslim vatandaşlarına karşı izlediği bu politika onların hem dinsel hem de toplumsal olarak gelişmelerini ve toplumsal benliklerini korumalarını sağlamıştır. Bu durum Amerikalı misyonerlerin Yahudiler ve Rumlar arasında yaptıkları çalışmalarda hayal kırıklığına uğramalarına neden olmuştur⁴. Bu arada Müslümanların da Protestanlaştırılması ölüm cezası nedeni ile mümkün olmamıştır⁵.

1 Elizabeth W. Shelton, *Faith, Freedom, and Flag: The Influence of American Missionaries in Turkey on Foreign Affairs, 1830-1880*, Doctorate Thesis, George Town University, Washington, 2011, s.8.

2 Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Imge Yayınları, İstanbul, 2001, s.82-85. David Brewer Eddy, *What Next in Turkey*, Boston, 1913, s.56-58.

3 Seçil Akgün, “Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesindeki Rolü”, *Atatürk Yolu*, Yıl:1, Sayı:1, Ankara, 1988, s.5-6.

4 Dilşen İnce Erdoğan, *Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri, Van Ermeni İsyanları(1896)*, IQ Yayınları, İstanbul, 2008, s.11-113.

5 Seçil Karal Akgün, “Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi”, *X. Türk Tarih*

Müslümanlar, Rumlar ve Yahudiler arasında başarılı olamayan misyonerler özellikle 1829 yılında Ermeni misyonunun kurulması ile tamamen bu topluma yönelmişlerdir⁶. Bu tarih itibariyle misyon merkezi İstanbul olarak seçilmiş ve ilk ziyaret Ermeni Patrikhanesine yapılmıştır. Amerikalı misyonerler amaçlarının Ermeni kilisesini yok etmek değil, Ermeniler için Amerikan tarzı okullar açarak onlara eğitim vermek olduğu konusunda patriği ikna etmeye çalışmışlardır⁷. Bu doğrultuda başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun birçok yerinde okullar açmışlardır. Amerikalı misyonerler, halk arasında daha rahat kabul görmek ve sadece İncil'in okunmasını sağlamak amacı ile açmış oldukları okullarda ilk olarak çocuklara okuma-yazma ve dört işlem öğretmişlerdir. Bu durum halk arasında kolaylıkla benimsenmelerini sağlamıştır. Amerikalı misyonerler, yapmış oldukları eğitim çalışmaları ile Ermenilere dini, sosyal ve kültürel alanda yeni bir hayat görüşü kazandırmışlardır. Kazanılan yeni hayat anlayışına yeni yetenekler de eklenince ekonomik açıdan kendine yeter duruma gelmişlerdir ki bu durum Ermenilerin siyasi kimlik kazanmalarını sağlamıştır⁸. Sonuç olarak, Amerikan okullarında misyonerler tarafından verilen eğitim "*millet-i sadıka*" olarak anılan Ermenileri, hem devlete hem de Müslüman komşularına karşı düşman etmiştir. Ermeni milliyetçiliğinin doğduğu ve geliştiği bu okullarda yetişen Ermeni gençler, Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında yüzyıllarca baskıya maruz kaldıklarına inanmaya başlamışlardır. Başta emperyalist devletlerin tahrikleri olmak üzere Amerikalı misyonerlerin katkısı ile bağımsız Ermeni devleti kurmak için Osmanlı Devleti'ne karşı özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ayaklanmışlardır⁹.

Emperyalist devletler tarafından 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı ve sonrasında imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması ile yapay olarak yaratılan "*Ermeni Sorunu*" uluslararası arenanın en önemli konusu olmuştur¹⁰. Bu antlaşma sonrasında Rusya'nın Ermeniler üzerinde günden güne güçlenmesi İngiltere'yi rahatsız etmiş ve Fransa'nın da desteğini alan İngiltere yeni bir antlaşmanın imzalanmasını sağlamıştır¹¹. Berlin Antlaşması uyarınca Ermenilerin oturdukları bölgede reform yapılması kabul edilmiştir. Fakat, Osmanlı Devleti, emperyalist devletlerin desteğini kazanan Ermenilerin oturdukları bölgede reform projesinin uygulamasını mümkün görmemiştir. Reform projesinin

Kongresi(22-26 Eylül 1986), V, TTK Yayınları, Ankara, 1994, s.2021-22-23.

6 Harrison Otis, Dwight, *Christianity in Turkey*, London, 1854, s.30-32.

7 Çağrı Erhan, a.g.e., s.91. Joseph Leon Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East, Missionary Influence on American Policy 1810-1927*, Minneapolis, 1971, s.12; 1861'de 125, 1875'de 137, 1890'da 177 ve 1913'de 209 misyonerle Amerikan Board Osmanlı ülkesinde hem çalışma ağını genişletmiş hem de misyoner sayısını arttırmıştır. 1860'da Amerikan Board, Osmanlı topraklarındaki faaliyet alanlarını Doğu, Batı, Merkezi Avrupa ve Suriye olmak üzere beş bölgeye ayırmıştır. Hasan Tahsin Fendoğlu, *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri*, Beyan Yayınları, 2002. 1850'de yedi kilise ve okula sahip olan Amerikalı misyonerler 1860'da 49 kilise ve 114 okul, 1880'de 97 kilise ve 331 okul, 1913'de 163 kilise ve 450 okul bulunmaktadır. Çağrı Erhan, a.g.e., s.191; İlber Ortaylı "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Denemeler*", *Amme İdaresi Dergisi*, XVI/3, Ankara, 1981, s.90.

8 Mithat Aydın, "Amerikan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetlerine Dair Rus Miralayı Potiyata'nın Raporu", *Tarihte Türkler ve Ermeniler/Ermeni Nüfusu ve Kilisesi Misyonerlik*, c.8, Ankara, 2014, s.186-222; Gülbadi Alan, "Amerikan Board Okullarında Yürütülen Misyonerlik Faaliyetleri", *Journal of Islamic Research*, XX/4, 2007, s.469.

9 Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara, 1985, s.154-155.

10 Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması'nın 16.maddesi ile "*Ermenilerin çoğunlukta yaşadığı yerlerde reform yapma zorunluluğu*" kabul edilmiştir. Bu madde özünde iki anlam taşımaktadır. Bunlardan ilki Rusya'nın, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine dolaylı olarak karışacağı, ikincisi de Doğu Anadolu'da özerk bir Ermenistan'ın kurulacağıdır. Fakat bu durum hem Fransa'nın hem de İngiltere'nin bölge üzerinde etkisini azaltacağından iki devleti de huzursuz etmiştir.

11Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler Hakkında", *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu*, ed:Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2000, s.38-39; Kemal Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü*, TTK Yayınları, Ankara, 2012, s.8.

uygulanması bağımsız Ermenistan'ın kurulmasını gerçekleştirecek önemli bir adımdır. Bu plan çerçevesinde İngiltere ve Rusya aktif rol almıştır. Hatta Rusya'nın, kurulması düşünülen bağımsız Ermenistan ordusunu daha şimdiden hazırladığı bilinmektedir¹².

Bu dönemde Amerika, çağın akımı olan emperyalizme açık destek vermemiştir. Bunun arkasında yatan neden ise XIX. yüzyılda ülkesinin zenginliklerini Avrupa'dan korumak amacı ile benimsemiş olduğu Monreo Doktrini'dir. Buna rağmen gelişen ve değişen dünyada yerini almak isteyen Amerika, diğer emperyalist devletler ile dünyanın en stratejik bölgesinde yer alan ve günden güne siyasal ve ekonomik olarak gerileyen Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde söz sahibi olma ve bu zenginlikten pay alma mücadelesinde yerini almıştır. Dış politika ilkesini çiğnemeyen Amerika'nın bu mücadelesinde ön saflarda Amerikalı tüccarlar ve misyonerler bulunmuştur. Bağımsız Ermenistan'ın kurulmasında Amerikan dış politikasını etkileyen ve "görünmeyen adamlar" olarak anılan Amerikalı misyonerler ve Anadolu'nun dört bir yanında inşa ettikleri Amerikan kurumları büyük hizmet vermiştir. Amerikalılar ve Ermeniler misyonerlerin göstermiş oldukları özverili çalışmalar sayesinde açılan eğitim ve sağlık kurumları vasıtası ile birbirlerine sıkı bağlar ile bağlanmışlardır¹³. Bununla birlikte Amerikalı misyonerlerin tavsiyeleri doğrultusunda Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde Amerikan konsoloslukları açılmıştır¹⁴. Sonuç olarak özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Amerika, misyonerleri aracılığı Osmanlı ülkesinde yaşayan Ermeniler üzerinde etkin bir konuma gelmiştir.

Amerikan dış politikası üzerinde etkin konumlarına rağmen Amerikalı misyonerlerin mali olarak devlet desteği almadıkları bilinmektedir. Yapılan kampanyalar sonucunda toplanan yardımlarla hem misyonerlerin ihtiyaçları karşılanmış hem de Amerikan kurumları Anadolu'nun her bir köşesine inşa edilmiştir. I. Dünya Savaşı öncesine kadar Anadolu'da Amerikalı misyonerler, 8 milyon dolar yatırıma, 40 milyon dolar da gayrimenkule sahip olmuşlardır¹⁵. Yapılan yatırımlar ve ihtiyaçların karşılanmasında en büyük destek Avrupa'da ve Amerika'da yaşayan Protestanlardan ve tüccarlardan gelmiştir¹⁶. Gerekli mali desteği sağlamak adına dernekler kurulmuş ve bağışlar için kampanyalar düzenlenmiştir. Bütün çabaya rağmen bağış toplamak hiçte kolay olmamıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan Ermeni ayaklanmalarının hükümet tarafından bastırılması Türklerin masum Ermenileri katlettikleri şeklinde Amerikan kamuoyuna aktarılmış ve bağış kampanyalarında "mazlum Ermeni, zalim Türk" en fazla kullanılan slogan olmuştur¹⁷. Bu olaylar esnasında düzenlenen yardım kampanyalarında Amerikalı misyonerler tarafından Ermeniler için toplanan yardımlar İstanbul'daki merkeze gönderilmiştir. William W.

12 Mim Kemal Öke, *Uluslararası Boyutlarıyla Anadolu- Kafkasya Ekseninde Ermeni Sorunu*, İz Yayınları, İstanbul, 1996, s.80-81; Kemal Çiçek, *a.g.e.*, s.12; Cemal Paşa, *Hatıralar, İttihat ve Terakki ve I. Dünya Savaşı*, Haz: Alpay Kabacalı, İstanbul, 2001, s.413-415. Rusya tarafından hazırlanan bağımsız Ermenistan ordusunun dördü 1914, beşi de 1915 yılında Ermeni gönüllülerden oluşan birliklerdir. Kemal Çiçek, *a.g.e.*, s.13-14.

13 Şenol Kantarcı, *Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, İstanbul, 2004, s.12-15; Seçil Karal Akgün, *a.g.m.*, s.2-3.

14 İlk konsolosluk 1886'da Sivas'ta, 1896'da Erzurum'da ve daha sonra da 1901'de Harput'ta açılmıştır. Konsolosluk binaları Ermenilere ait olan evler ve konsolosluk çalışanları da Ermenilerdir. Bilal Şimşir, "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu(8-12 Ekim 1984)*, Ankara, 1985, s.115-118.

15 Fatih Gencer, *Ermeni Soykırım Tezinin Oluşum Sürecinde Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi*, İstanbul, 2006, s.28.

16 Bilal Şimşir, *a.g.m.*, s.99-101. 1894-1895 yıllarında gerçekleşen yardım kampanyalarında Ermeniler için 1.5 milyon dolarlık yardım toplanmıştır. Joseph Grabill, *a.g.e.*, s.44-45.

17 Mithat Aydın, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı Amerikan İlişkilerine Etkileri", *OTAM*, Sayı:19, 2006, s.79-122; Dilşen İnce Erdoğan, *a.g.e.*, s.149-150.

Peet'in başında olduğu merkez aracılığıyla yardımlar, sözde Türklerin zulmüne maruz kalan Ermenilere aç kalmamaları ve yaşamlarına devam etmeleri için Amerikalı misyonerler tarafından ulaştırılmıştır¹⁸.

I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile Ermeniler, Rusya ile birlikte hareket etmeye başlamışlardır. 30 Kasım 1914 tarihinde Tiflis'teki Ermeni bürosunun yayınlamış olduğu bildiri ile de resmi olarak Rusya'nın yanında yer alacaklarını beyan etmişlerdir. Taşnak ve Hınçak örgütleri de 1914 yılından itibaren İstanbul'da yapılan toplantıda alınan kararlara rağmen Rusya ile birlikte hareket edileceği talimatını üyelerine vermiştir¹⁹. Ermenilerin, Rusya'nın yanında yer alacağını bildirmesi seferberlik ilan eden Osmanlı Devleti ordusundan kopmalara neden olmuş²⁰ ve Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş ilan etmesinden sonra da Rus orduları ile gönüllü Ermeni birlikleri Doğu Beyazıt üzerinden Anadolu'yu işgale başlamışlardır. Ermeni çeteleri, Rus birlikleri ile beraber hareket etmiş ve bölgede yaşayan Müslüman halka karşı büyük katliamlara girişmişlerdir²¹. Mart 1915'de Zeytun'da, Nisan 1915'te Van'da yine Nisan 1915'te Diyarbakır'da Ermenilerin neden olduğu olaylar devletin savaş yıllarında bölgede güvenliği sağlaması konusunda bazı önlemler almasını gerektirmiştir. Savaşın ilk yıllarında ikna yolunu tercih eden hükümet, başarılı olamayınca Nisan 1915'te Ermeni komite merkezlerinin kapatılması ve elebaşlarının tutuklanması, evraklarına el konulması ile ilgili kararı vilayetlere ve mutasarrıflıklara göndermiştir²². Savaşın tüm şiddeti ile devam ettiği bu dönemde asayiş ve can güvenliğini en önemlisi de cephe gerisi emniyeti bozan olayların devam etmesi üzerine 27 Mayıs 1915'te "*sefer esnasında hükümet icraatına karşı gelenler için askeri makamlarca alınan kararları uygulayacak geçici yasa*" hazırlanmıştır²³. Bu karar 1 Haziran 1915'de resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

Alınan karar gereği özellikle isyan bölgelerindeki Ermenilerin sevk ve iskâna tabi tutulması Avrupa özellikle de Amerikan kamuoyunda büyük yankıya neden olmuştur. Misyonerlerin etkili yayın organı olan Missionary Herald'da Türklerin sadece Ermenilere değil, ABCFM'a ait mülklere büyük zarar verdikleri hatta bazılarını yıktıkları, misyonerlere hakaret edip tutukladıkları yazmaktadır²⁴. ABCFM 1915-1916'da basın yayın organlarında Ermenilerin soykırımı uğratıldığı konusunda geniş bir kampanya oluşturmuştur. Bu tür kampanyalar Türk karşıtı fikirlerin doğmasına ve Washington üzerinde kamuoyu baskısının yaratılmasına neden olmuştur²⁵. Kamuoyu baskısı nedeni ile bu dönemde Washington, Ermenilere yardım eden kurumları desteklemiştir²⁶.

1915 Ağustosunda ABCFM'nin İstanbul temsilcisi ve mali işlerinden sorumlu olan William W. Peet "*çöllerde sürülmüş olan Ermenilerin hayatta kalmalarını sağlamak zorundayız*" diyerek Amerikan halkından sevk ve iskâna tabi tutulan Ermenilere yardım

18 Hans Lukas Kieser, *Iskalanmış Barış, Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.219.

19 Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan vd., *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, TTK Yayınları, Ankara, 2004, s.58-60; Kemal Çiçek, *a.g.e.*, s.22. Muammer Demirel, *I. Dünya Harbinde Erzurum ve Çevresinde Ermeni Hareketleri 1914-1918*, Ankara, 1996.

20 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler*, s.581-593; Kemal Çiçek, *a.g.e.*, s.23.

21 Mehmet Saray, *Ermenistan ve Türk Ermeni İlişkileri*, ATAM Yayınları, Ankara, 2005, s. 52-57; Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler 1914-1918*, TTK Yayınları, Ankara, 2001, s.31-33.

22 Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s.44-45.

23 Mehmet Saray, *a.g.e.*, s.61-62; Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s.164.

24 Hans Lukas Kieser, *a.g.e.*, s.491.

25 John Denova, *American Interests and Policies in the Middle East 1900-1939*, Minneapolis, 1963, s.101.

26 Dimitra Giannuli, *American Philanthropy in the Near East: Relief to the Ottoman Greek Refugees 1922-1923*, Doctorate Thessis, Kent University, 1992, s. 41.

etmelerini istemiştir. Peet tarafından yapılan yardım çağrısına Eylül 1915'in başlarında İstanbul Amerikan Büyükelçisi olan Henry Morgenthau'nun da Ermenilerin korunması, yardımların devam etmesi ve yeni yardımların yapılması konusundaki telgrafı eklenmiştir. Telgrafta bazı Ermenileri kurtarmak adına yardım toplamak için bir komite kurulması istenmiş ve bu telgraf Washington'daki Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir. Büyükelçinin mesajı derhal James L. Barton'a iletilmiştir. Newyork'ta bulunan Cleveland H. Dodge'ta Eylül ayında Ermenilere yardım yapılması konusunda acilen hareket edilmesi ve Hıristiyanlığın sesinin yükselmesi gerektiğini bildirmiştir²⁷.

16 Eylül'de Woodrow Wilson'un yakın arkadaşı olan Cleveland H. Dodge ve James Barton, Dodge'un ofisinde buluşmuşlardır. Burada toplanan grup, daha önce de Türkiye'deki Amerikalılar ve Amerikan kurumların geleceği ile ilgili toplantılar yapmışlardı. Bu toplantının konusu ise Türkiye'ye yardım götüreceği bir yardım komitesinin acilen kurulması hakkında idi. Dodge'un ofisinde 16 Eylül'de toplanan grup, ilk önce Büyükelçi Morgenthau'nun telgrafı ile ilgili bir değerlendirme yapmış ve Ermenilere yardım etmek amacıyla bir yardım komitesi kurma kararı almıştır. Charles R. Crane mali işler sorumlusu, Samuel T. Dutton sekreter ve James L. Barton başkan seçilmiştir. 1855 yılının 23 Eylül günü Vermont'ta çiftçi bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelen James Barton²⁸, Harput misyonunda faal olarak çalışan bir misyonerdir²⁹. Toplantıda bulunanlar ülkelerinden çok uzaklarda çalışmış, hükümet ve uluslararası kuruluşlara üye olan, özellikle de Yakın Doğu'daki koşulları ve ihtiyaçları bilen kişilerdir³⁰. Bu toplantıda önemli kararlar alınmış ve toplantıya katılanlar yardım komitesinin kurulması için büyük adımlar atmışlardır. Bunlardan ilki grup toplantısının yapılması için ofisini açan Cleveland H. Dodge'tan gelmiştir. Dodge, İstanbul'da bulunan Robert Koleji'nin mütevelli heyetinin sözcüsü ve Yakın Doğuda çalışan misyoner örgütlerinin ve hayır kurumlarının en büyük destekçilerinden biridir³¹. Ermeniler için kurulan yardım komitesine 1.000 dolar vermiş ve belli bir dönem yardım komitesinin faaliyet göstereceği ofisin tüm masraflarını karşılamıştır³².

Ermeniler için toplanan yardım "*Ermeni Yardım Komitesi*" (Armenian Relief Committee) adı altında dağıtmaya başlanmıştır³³. Bu dönemde Yakın Doğu'da faaliyet gösteren iki yardım komitesi daha bulunmaktadır. Bunlardan biri Palestine-Syrian-Relief (Filistin ve

27 James Barton, *Story of Near East Relief 1915-1930*, Newyork, 1930, s.4-5.

28 www.dlii.org/archive. James Barton, 1881'de Middlebury Koleji'nden 1885'de Hartford İlahiyat Okulundan mezun olmuştur. 3 Haziran 1885'te Flora E. Holmes ile evlenmiştir. 19 Eylül 1885'te Boston'dan yola çıkan Barton, 28 Kasım 1885'te Harput'a ulaşmıştır. Harput misyonunun ilahiyat okulunda profesör olarak görev yapmış ve saha çalışmalarında faal olarak bulunmuştur. 29 Eylül 1892'de Newyork'a geri dönmüştür. Bu geri dönüşün nedeni eşinin hastalığıdır. 1893'te Dr. Wheeler'in emekli olması üzerine Harput'ta bulunan Fırat Koleji'ne müdür olarak seçilmiş fakat Boston'da Corresponding Secretary olarak görevine devam etmiştir. 1927 yılına kadar bu görevi sürdürmüştür. 1922'de Uluslararası Congregational Konsül'ün moderatörü görevini üstlenmiştir. Aynı yıl Lozan Barış Görüşmelerine Amerikan din, eğitim ve yardım örgütlerinin Yakındağı temsilcisi olarak katılmıştır. James Barton, 1894'te Japonya, 1901'de Seylan ve Hindistan, 1907'de Çin'de bulunmuştur. NER başkanı olarak 15 yıl hizmet vermiştir. Türkiye, Barton'ın hayatı boyunca ilgisini çeken bir bölge olarak kalmıştır. Barton'ın yayımlanmış şu eserleri bulunmaktadır: *The Missionary and Critics* (1906), *The Unfinished Task of the Christian Church* (1908), *Daybreak in Turkey* (1908), *Human Progress Through Missions* (1912), *Educational Mission* (1913), *The Christian Approach to Islam* (1918), *The Story of the Near East* (1930).

29 J. Grabill, *a.g.e.*, s.70-71.

30 James Barton, *a.g.e.*, s.5.

31 James Barton, *a.g.e.*, s.17.

32 James Barton, *a.g.e.*, s.9; J. Grabill, *a.g.e.*, s.48.

33 J. Grabill, *a.g.e.*, s.48.

Suriye Yardımı³⁴, diğeri de Persian Relief (İran Yardımı)'dir³⁵. Bu üç komite birleşerek American Committee for Armenian and Syrian Relief(Amerikan Suriyeliler ve Ermenilere Yardım Komitesi) adını almış³⁶, daha sonra komitenin adı American Committee for Relief in the Near East ve sonrasında NER olarak değiştirilmiştir³⁷. 1930'da bu kurum yapısal değişime uğramış ve Near East Foundation(Yakin Doğu Vakfı- NEF) adını almıştır³⁸.

NER, insanı yardımlarda bulunan bir hayır kurumu olarak Amerikan tarihinde yerini almıştır. Hayırseverlik³⁹ Amerika'da derin tarihsel köklere dayanmaktadır. Kamu yararı için yapılan Amerikan yardımlarının ideolojisinin, kurumsal organizasyonunun "*Judeo-Christian*" geleneğinden ve İngiliz hukuk sistemi tecrübesinden geldiği fakat Amerika'nın kendi özel koşulları içinde hayır kurumlarının yapılarının zaman içinde değiştiği bilinmektedir⁴⁰. 1923 yılında NER'in genel sekreteri NER'i insani yardım örgütü olarak tanımlamanın yeterli olmadığını, "*NER sadece hayat kurtaran değil, hayat kuran da bir örgüt*" olduğunu söylemiştir. Bu cümle içerisinde iki önemli anlamı barındırmakta ve NER'in kuruluş amacını da açıklamaktadır. 1915 yılında sevk ve iskâna tabi tutulan Ermenilere acilen yardım edilmesi amacıyla kurulan NER, hayat kurtarmak için gerekli yardımları sağlamış ve bu yardımları Anadolu'ya, Kafkasya'ya ve Suriye'ye ulaştırmıştır. Yapılan yardımlar kısa vadede yararlıklar göstermiş ve insanların açlıktan, soğuktan ölmelerinin önüne geçmiştir. Burada özellikle altına çizmek istediğimiz iki husus bulunmaktadır. Bunlardan ilki yardım ulaştırılan bölgelerin savaş alanları olması ve devletin bu bölgelere savaş nedeni ile yeterince yaşam malzemelerini gönderememesi ve bu durumda NER'in faaliyetlerini devam etmesine kolaylık sağladığı hususudur. Hayat kurtarma amacı yanında hayat kurma amacı olan NER, bu bağlamda eğitime özellikle de yetimlerin eğitimine büyük önem vermiştir⁴¹. Bunun yanında uzun vadede yarar sağlayacak diğer önemli bir husus da kişilerin kendi ihtiyaçlarının kendilerinin sağlaması konusunda sağlanan destek ve verilen eğitimidir⁴². Örneğin Bursa'da ipekböcekçiliğine, Kayseri'de halıcılığa destek verilmiş

34 Filistin-Suriye Yardım Komitesi, Suriye'deki genel kıtlık koşulları nedeni ile sıkıntı çeken halka yardım etmek amacıyla kurulmuştur. Komitenin Başkanı Talcott Williams, Asbaşkanı Oscar S. Straus, Yürütme Komitesi Başkanı Rabbi Stephen S. Wise, Sekreteri ve Mali İşler Sorumlusu Stanley White'dir. James Barton, *a.g.e.*, s.13.

35 İran Yardım Komitesi, 1915 yılının başlarında kurulmuştur. İran Yardım Komitesi'nin Başkanı Robert E. Speer, Mali İşler Sorumlusu Edwin M. Bulkley, Sekreter William B. Millar, Thomas W. Anderson, John B. Calvert, William B. Crane, Frank M. Goodchild, C. L. Goodell, Albay E. W. Halford, Henry W. Jessup, David C. Lake, J. E. Leaycraft ve W. A. Shaw'dur. James Barton, *a.g.e.*, s.14; J. Grabill, *a.g.e.*, s.30-31.

36 James Barton, *a.g.e.*, s.14 vd. Hans Lukas Kieser, 1918 yılında ACASR'in adının American Committee for Relief in the Near East(ACRNE) olarak değiştiğini belirtmektedir. H.Lukas Kieser, *a.g.e.*, s.491; Bu toplantının sonunda alınan karar uyarınca 20 Kasım 1915 yılında Ermenilere yardım etmek amacı ile American Committee for Armenian and Syrian Relief(ACASR) kurulmuştur. Armenian National Institute(ANI)'den alınan bilgiye göre 1918'de ACASR'nin adı American Committee for Relief olarak adı değiştirilmiştir. 1919 yılında da kanunlar ile kurulaşınca örgütün adı Near East Relief adını almış ve kısaca Relief olarak adlandırılmıştır. 1930 yılına gelindiğinde ise Near East Relief, Near East Foundation adını almıştır. Osmanlı belgelerinde ise Amerika Şark-ı Karib Muavenet Heyeti olarak isimlendirilmiştir. Fatih Gencer, *a.g.e.*, s.46.

37 James Barton, *a.g.e.*, s.6; Elçin Macar, "Savaşta Bir Amerikan Yardım Kuruluşunun Türkiye ve Yunanistan'daki Çalışmaları: Orta Doğu Yardım Örgütü", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 120, Aralık 2003, s.79-81.

38 *Seven Stages of Man Near East Relief ABCFM Barton Papers*, News Bulletin, Vol:IV/3, August-September, 1919, s.1; Amerika'daki hayır kurumları ve yıllara göre değişen hayırseverliğin anlamı için bkz: Merle Curti, *American Philanthropy Abroad*, News Brunswick, 1963.

39 Hayırseverlik, kâr amaçsız sektör ya da üçüncü sektör olarak adlandırılmaktadır. Betül Balıkcıoğlu, Korhan Karacaoğlu, "Sosyal Bir Ürün Olarak Pazarlanan Hayırseverlik: Stratejik Hayırseverlik", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, IX/2, Ankara, 2007, s.121.

40 Merle Curti, "Tradition and Innovation in American Philanthropy", *Proceedings of the American Philosophical Society*, Vol:105, No:2, 1961, s.146-147.

41 Mabel S. C. Smith, "Influence of out Placed Near East Relief Children", *Advocate of Peace Through Justice*, February 1928, Vol:90, No:2, s.107.

42 *Seven Stages of Man Near East Relief ABCFM Barton Papers*, News Bulletin , Vol:IV/3, August-September, 1919, s.6; David Ekbladh, *The Great American Mission, Modernization and the Construction of an American*

ve fakir ve işsiz insanlara iş imkânı sağlanarak hayatlarına devam etmeleri konusunda destek olunmuştur. Hayat kurtarma ve hayat kurma amacını bu şekilde devam ettiren NER, kurmuş olduğu “*satış barakaları*” ile de İstanbul halkına Mütareke yıllarında ucuz yiyecek satmıştır. Osmanlı hükümeti NER’i bir hayır kurumu olarak tanımlamış, ticari çıkar gözetmeyecek olduğunu da belirterek satış barakalarının işletme hakkını NER’e vermiştir. Fakat 21 Kasım 1922’de kuruluş metninde yer alan “*kâr gütmeyeceği*” maddesini çığnemiş ve hükümet tarafından kapatılmıştır⁴³.

NER’in çalışanları ABCFM’ye bağlı misyonerler ve gönüllülerden oluşmaktadır. 1920’lerin başında NER’in yardım görevlilerinin %50’den fazlası misyonerdir. Yardım çalışanlarının misyonerlerden oluşması NER için büyük bir avantajdır. Çünkü ABCFM’in misyonerleri Yakın Doğu’da ya da Amerikan kolonilerinde yapmış oldukları eğitim ve tıbbi çalışmalar nedeni ile büyük tecrübeye sahiptir. ABCFM tarihine damgasını vuran James Barton da hem NER’in kurucusu hem de ABCFM misyoneridir. Barton, Yakın Doğu’da çalışan ABCFM misyonerlerini yardım dağıtıcıları olarak görmemektedir. Ona göre, NER’de, yardım dağıtmak için oluşturulmuş bir hayır kurumu (charitable organization) değildir. Fakat NER, Barton’a göre insanları koruyan yaşamlarının devam etmesini sağlayan kısacası insani amaçlar taşıyan Hıristiyan kurumudur (Christian organization). Barton, misyonerlik kurumları ile hayır kurumları arasında benzerlik ve farkların olduğunu belirtmektedir. Her iki kurum arasındaki önemli fark, NER’in din yayma amacı taşımasına rağmen Hıristiyanlık değerleri ve ilkelerine bağlı olmasıdır. En önemli benzerlik ise her iki kurumun eğitime büyük önem vermesidir. NER ve ABCFM Yakın Doğu karanlığı içinde yaşayan halk arasında Hıristiyan anlayışa dayanan eğitimi yaymak için çabalamıştır⁴⁴. NER’in çalışanları arasında sadece Amerikalı misyonerler değil yardım gönüllüleri de bulunmaktadır. Misyoner olmayan ve NER’e katılarak hizmet etmek isteyen gönüllülere ilk olarak temel eğitim verilmektedir. Eğitimi başarıyla tamamlayanlar görevli misyonerlerin başkanlığında yardım faaliyetlerinde çalışmak üzere Anadolu’ya gönderilmişlerdir. Merzifon Amerikan Koleji müdürü olan George White da bir dönem İstanbul’da bulunmuş ve NER’e bağlı olarak Anadolu’ya gelen gönüllülerin dağıtımını planlanmıştır⁴⁵.

NER’in yardım bölgeleri dört ana gruba ayrılır: İstanbul, Kafkasya, Suriye-Halep ve İran. İstanbul bölgesinin merkezi İstanbul olup Anadolu topraklarını kapsamaktadır. İstanbul bölgesi Albay J.P. Coombs tarafından yönetilmektedir⁴⁶. Merkez olarak kabul edilen İstanbul da dört ana üsse bölünmüştür. Rum muhacirlerin yaşadığı bir bölge olması nedeni ile Samsun birinci üs, Amerika’dan gelen malzemelerin giriş yeri olan İzmir ikinci üs, Halep ve Harput da üçüncü ve dördüncü üs olarak seçilmiştir. Harput’un, 1915 tehiri sonrasında Suriye’ye gönderilen Ermenilerin geçiş güzergâhı üzerinde olması nedeni ile önemi artmıştır. Sevk ve iskân sonrası Ermenilerin yaşadıkları topraklara yakın olması nedeni ile Iğdır da çalışma üslerinden biri olarak kabul edilmiştir. Anadolu’daki çalışma bölgelerinin ve NER çalışanların hedef kitlelerinin yıllara göre değiştiği görülmektedir. 1919 yılında NER, Ermeni muhacirler arasında ve onların yaşadığı bölgelerde, 1920’de

World Order, Princeton, 2010.

43 Safiye Kıranlar, *Savaş Yıllarında Türkiye’de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, TTK Yayınları, Ankara, 2012, s.310/321-322. Satış barakalarının kapanmasındaki en önemli etki tüccarların sürekli olarak şikâyetleri ve bu şikâyetlerin hükümet üzerinde oluşturduğu baskıdır.

44 *Seven Stages of Man Near East Relief ABCFM Barton Papers*, News Bulletin, Vol:IV/3, August-September, 1919, s.6.

45 George White, *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, Çev: Cem Tarık Yüksel, İstanbul, 1995, s.230-232.

46 *Handbook Near East Relief*, 1920, s.7. İstanbul, İzmir, Kayseri, Bursa, İzmit, Sivas, Konya, Merzifon, Samsun, Kayseri, Harput bu faaliyet alanı içinde bulunan önemli şehirlerdir.

İstanbul'un işgali sonrası İstanbul'daki yoksullar arasında, 1921'de de Yunan işgali nedeni ile işgal bölgesindeki Müslümanlara yönelik çalışmalar yapmıştır. 1921 yılına gelindiğinde NER, İstanbul ve Anadolu'da yedi vilayette birer merkeze ve bu merkezlere bağlı şubelere sahip olmuştur. Sadece Adana merkezine bağlı on şubesi bulunmaktadır⁴⁷. NER'in ikinci yardım bölgesi Kafkasya'dır ve merkezi Gümrü'dür. 1920'de Yüzbaşı E.A. Yarrow yönetiminde olan bölge Ermenistan ile Gürcistan'ın bir bölümünü, Trans-Kafkasya'yı kapsamaktadır. Suriye bölgesinin merkezi de Beyrut'tur ve Binbaşı James H. Nicol tarafından yönetilmektedir. Bu misyon bölgesi Suriye'nin kıyı bölümünü, Filistin'i, kuzey ve doğu Halep'i kapsamaktadır. İran bölgesi ise Tebriz merkez olmak üzere Amerikan Konsolosları tarafından yönetilmektedir. Kuzey İran ve Mezopotamya çalışma alanını oluşturmaktadır⁴⁸. 1923 yılında ise NER'in faaliyet alanlarını üç bölgeye ayırdığı görülmektedir. Bunlar Suriye, Yunanistan ve Sovyet Ermenistanı'dır⁴⁹.

NER'in yardım kampanyalarına katkıda bulunan bir çok kurum bulunmaktadır. Siyasi ve dini çevrelerden, sivil toplum kuruluşlarından, eyalet valilerinden, sanatçılardan büyük destek sağlanmıştır. NER, Amerikan Başkanı Woodrow Wilson tarafından da desteklenen bir kurumdur. Congregational Church, Baptist Church, The Reformed Church, The Methodist Church'de NER'i destekleyen kilise toplulukları arasında yer almaktadır⁵⁰. NER'in asıl büyük destekçisi ise Amerikan kamuoyudur. Ekim 1915'den Temmuz 1920'ye kadar toplam 40.815.226.74 dolar bağış toplanmıştır. Devletten gelen yardım bu yıllar arasında toplam 11.253.260.67 dolardır⁵¹. 1919'dan 1923'e kadar her yıl ortalama 12.000.000 dolar bağış alınmıştır⁵². Barton'ın NER'i anlattığı eserinde ise 1929 yılının Temmuz ayına kadar 28.017.000 dolar Kafkasya'ya, 20.551.000 dolar Türkiye'ye, 12.527.000 dolar Suriye ve Filistin'e 7.736.000 dolar İran ve Mezopotamya'ya, 5.709.000 dolar Yunanistan'a yardım gönderildiği belirtilmektedir⁵³. 1919 yılında Avrupa'daki hayır kurumları arasındaki en büyük kurumdur. Fakat insan kaynağı ve büyüklük bakımından diğer Amerikan yardım kuruluşları olan ARA (American Relief Administration) ve ARC (American Red Cross)'dan daha küçüktür⁵⁴.

Washington Post gazetesinde Anadolu'ya gönderilecek yardımlarla ilgili birçok habere rastlanmaktadır. Özellikle Suriye ve Kafkasya'da yaşayan insanların yiyecek ve giyecek yardımına ihtiyaçları olduğu belirtilmektedir. Birçok eyalette yardım kampanyaları düzenlenmiştir. Amerikan halkının gerekli desteği vermesi için NER çalışanları tarafından büyük gayret sarf edildiği görülmektedir⁵⁵. 26 Aralık 1918 tarihli sayısında 7.000 ton yardımın 1919 yılının Ocak ayının ortalarında yola çıkacağı ve bu yardımlar içinde özellikle tarım aletlerinin ve tıbbi malzemenin, doktorların, hemşirelerin olacağı haberi verilmektedir⁵⁶. Hemen ertesi gün NER'in sekreteri olan Navy Daniel'in de Türkiye'ye acil

47 Safiye Kıranlar, *a.g.e.*, s.312. Her merkezde üçer yetimhane, birer hastane ve birer aşevi bulunmaktadır. NER'in bu dönem itibari Anadolu'daki harcamalarının aylık olarak toplam tutarı 300.000 dolardır. NER'in sadece İstanbul için yaptığı harcamanın ise 25.000 dolar olduğu anlaşılmaktadır.

48 *Handbook Near East Relief*, 1920, s.7.

49 *Handbook Near East Relief*, 1920, s.9-10.

50 Fatih Gencer, *a.g.e.*, s.92.

51 *Handbook Near East Relief*, 1920, s.18-19.

52 James Barton, *a.g.e.*, s.409- 410. 1920'de 13.052.000, 1921'de 7.270.000, 1922'de 10.714.000, 1923'de 8.508.000 dolar bağış geliri sağlanmıştır.

53 James Barton, *a.g.e.*, s.411.

54 *Seven Stages of Man Near East Relief, ABCFM Barton Papers, News Bulletin*, Vol:IV/3, August-September, 1919, s.10.

55 *Washington Post*, February 16, 1919.

56 *Washington Post*, December 26, 1918.

yardım yapılması konusundaki mesajı gazetede yer almıştır⁵⁷.

30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkesi'nin imzalanması ile misyonerler yardım faaliyetlerini yeniden yoğunlaştırmışlardır. Savaşın bitmesi yardım malzemelerinin ihtiyaç sahiplerine daha çabuk ulaşmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin savaş sonrası izlemiş olduğu politika neticesinde Amerikalı misyonerlerin Anadolu'daki çalışmaları daha kolaylaşmış, hatta misyonerler ABCFM istasyonlarını faaliyete geçirmek için kaynak bulma çalışmalarına dahi başlamışlardır⁵⁸. Mütarekenin imzalanmasının hemen ardından NER, bölgeden gerekli bilgi akışını sağlamak amacı ile özel bir komisyon oluşturmuştur. Harold A. Hatch, Arthur Curtiss James, Prof. Edward C. Moore, Walter George Smith, Stanley White, Haham Aaron Teitlebatum, Dr. George Washburn, Dr. William Peet oluşan özel komisyonun üyeleri arasında yer almaktadır. Komisyon Londra, Paris ve Roma'yı ziyaret etmiş buralarda yapmış olduğu görüşme sonucunda Yakın Doğu'da İngiltere, Fransa ve İtalya'nın denetiminde bulunan demiryolları, limanlar ve ambarlardan yararlanma hakkını elde etmiştir. Diğer üyeler Curtiss James'i Paris'te konferans için bırakıp yollarına devam etmişlerdir⁵⁹. Komisyon üyelerinin her biri farklı bölgelere gönderilmiş ve buldukları bölgeler ile ilgili kendilerinden raporlar istenmiştir. Binbaşı Davis G. Arnold Türk bölgesinin ve Albay William N. Haskell'de Kafkasya bölgesinin yardım programının yöneticisi olarak seçilmiştir⁶⁰.

Savaş sonrasında Yakın Doğu'daki Amerikan Yardım Heyeti (American Relief Administration-ARA) ve NER'in yardım faaliyetleri Herbert Hoover tarafından koordine edilmiştir. NER'in faaliyetleri Yakın Doğu üzerinde, ARA'ninkiler Avrupa üzerinde yoğunlaşmıştır. Halbuki bazı kaynaklarda NER ve ARA'nın aynı yardım komitesi olduğu yolunda bilgiler mevcuttur⁶¹. Mütareke sonrasında Hoover, misyonerlerin bölgede verimli çalışmalarda bulunmadığı düşüncesine kapılmıştır. Bu nedenle Kafkasya bölgesini ikiye ayırmış, Haskell'i Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan bölgesine yapılacak olan yardımlardan sorumlu yönetici olarak Temmuz 1919'da görevlendirmiştir⁶². Bu düzenlemeye rağmen bölgede bulunan misyonerler ile NER çalışanları arasındaki anlaşmazlıklar sürmeye devam etmiştir. Erivan'da bulunan Dr. Ussher misyoner olması nedeni ile Haskell'in kendisini yardım faaliyetlerinden uzak tuttuğunu belirtmektedir. Bu dönemde Barton, NER'in ve ARA'nın birlikte çalışması taraftarıdır. 1920'ye ARA'nın Kafkasya'dan çekilmesine kadar NER ile birlikte çalışmıştır. Bu tarihten sonra ise Kafkasya'daki yardım faaliyetlerinden Ernest A. Yarrow sorumlu olmuştur⁶³.

1918-1919 döneminde Osmanlı hükümeti, NER tarafından Anadolu'ya gönderilen heyetlere destek vermiş ve onları takip etmekle yetinmiştir. Ayrıca 1919 yılının başlarında örgüt üyelerinin Anadolu'yu dolaşmalarına da izin verilmiştir. Stoklarda var olan malzemeler NER çalışanları tarafından tesbit edilmiştir. NER, hem devletin stoklarındaki hem de Amerika'dan gelen malzemeleri işgal bölgelerindeki ihtiyaç sahiplerine dağıtmış, Anadolu'da devlete ait olan bu görevi üstlenmiştir. Fakat örgüt üyeleri özellikle Ermenilere yardım ettikleri konusunda eleştirilmektedir. Bu nedenle sıklıkla komite başkanları yardımların ihtiyaç sahiplerine dağıtıldıkları konusunda açıklama yapmıştır. Osmanlı

57 *Washington Post*, December 27, 1918.

58 Fatih Gencer, *a.g.e.*, s.88.

59 James Barton, *a.g.e.*, s.109-111

60 James Barton, *a.g.e.*, s.116-117.

61 Fatih Gencer, *a.g.e.*, s.90.

62 Suzan Elizabeth Moranian, *The American Missionaries and The Armenian Question*, Ph.D. Thesis, Wisconsin University, Madison, 1994, s.325-326.

63 Fatih Gencer, *a.g.e.*, s.91.

hükümeti ile iyi ilişkiler içinde olan NER'e, TBMM hükümeti şüphe ile yaklaşmaktadır. Komite'nin misyoner örgüt olması ve Amerikan mandası taraftarları ile yakın ilişkiler kurması şüphe ile yaklaşımın nedenleridir⁶⁴.

Mütareke sonrası dönemde Kafkasya'da faaliyetlerine devam eden NER, Erivan'da bulunan 700.000-800.000 Ermeniyeye yardım etmiş ve 1919-1920 arasında 338 kasabaya un göndererek toplam 332.716 kişi doyurmuştur. Günlük 50.000 kişiye yardımda bulunulmuş, 20.000 yetime bakılmıştır. Bu süre zarfında Ermenistan ve Kafkasya'ya 135.764 ton malzeme gönderilmiştir⁶⁵.

Tablo 1: 20 Haziran 1920 tarihi itibari ile bölgelere dağılım⁶⁶.

	Kafkasya	Beyrut-Halep	İstanbul-Anadolu	TOPLAM
NER personel	-	-	-	538
Hastane	43	11	9	63
Yatak	5.681	346	525	6.552
Klinik	85	21	22	128
Kurtarma Evi	-	5	6	11
Yetimhane	81	27	121	229

Yukarıda belirtilen tabloda da görüldüğü üzere 229 yetimhanede toplam 54.600 çocuğun ihtiyaçları karşılanmıştır. Bu çocukların 20.779'u Kafkasya'da 8.007'si Beyrut ve Halep'te, 25.814'ü de Anadolu'daki yetimhanelerdedir⁶⁷. 1921 yılında Anadolu'da ise NER'e bağlı 124 yetimhanede 64.107 çocuk barınırken 1922'de 30.698 çocuk barınmaya başlamıştır⁶⁸. NER'in bu yıl yayınladığı rapor incelendiğinde sorumluluğu altında bulunan yetimhanelerde 16.833 Ermeni, 6.427 Rum, 5.731 Türk yetim barındırdığı görülmektedir⁶⁹. 1920 yılı itibari ile Kafkasya'da NER'e ait 43 hastane, bu hastanelerde 5.681 yatak bulunmaktadır. 85 klinik ve 81 yetimhane mültecilerin için açılmıştır. Yetimhanelerde ise 20.779 çocuk barınmış ve 561.970 kişiye yiyecek yardımı yapılmıştır. İstanbul bölgesinde ise, 9 hastane ve 525 yatak, 22 klinik ve 121 yetimhane bulunmaktadır. Yetimhanelerde bulunan çocuk sayısı 25.814'tür⁷⁰.

Ocak 1920'de General James G. Harbord "Amerikan hayırseverliği Ermenileri, Suriyelileri, Yunanlıları ve Yakın Doğu'da yaşayan diğer ulusları hayatta tutmaya çalışmak, hastalıktan ve açlıktan ölecek ulusları kurtarmaktır. Bu kimseler arasında özellikle çocuklar bulunmaktadır"⁷¹ demiş ve NER'in yetim çocuklara verdiği önemin altını çizmiştir. Bilindiği üzere, yetimler konusu 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile başlayan dönem sonrası Osmanlı Devleti'nin sürekli olarak gündemini meşgul eden bir konu olmuştur. İslam dininin de dul ve yetim hakkının korunması konusundaki tutumu devletin konuyu çok daha özenli bir şekilde ele almasını gerektirmiştir. Osmanlı Devleti kurduğu vakıflar aracılığı ile dul, yetim ve öksüzlerin ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamış ve yardım eli müslim, gayri müslim

64 Safiye Kıranlar, *a.g.e.*, s.304-312.

65 James Barton, *a.g.e.*, s.124-126.

66 *Handbook Near East Relief*, 1920, s.16.

67 *Handbook Near East Relief*, 1920, s.17.

68 Fatih Gencer, *a.g.e.*, s.203.

69 Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık, Yusuf Halaçoğlu, *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, TTK Yayınları, Ankara, 2004, s.153-154.

70 *Handbook Near East Relief*, 1920, s.21-23.

71 *Handbook Near East Relief*, 1920, s.10.

farkı gözetilmeden uzatılmıştır⁷². Balkan Savaşları ile başlayan I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı ile devam eden savaş yıllarında korumaya muhtaç çocuklar arasında sadece muhacir çocuklar değil, şehit çocukları da yer almaya başlamıştır. Bu dönemde yetim ve öksüz çocuklar ile hem Osmanlı Devleti hem de TBMM Hükümeti ilgilenmiş ve konu ile ilgili sorunları çözüme ulaştırmaya çalışmıştır. Osmanlı Devletinde yetimhane anlamına gelen darüleytamlar, Balkan Savaşları sonrasında açılmaya başlanmışsa da kısa süre sonra kapatılmış ve I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile tekrar faaliyete geçirilmiştir⁷³.

1915 yılında alınan tehcir kararı Osmanlı topraklarındaki yetimler ile ilgili sorunların daha da artmasına neden olmuştur. Bu bağlamda atılan ilk adım Enver Paşa'nın Ermeni kız ve erkek çocukların darüleytamlarında barındırılması ve can güvenliklerinin sağlanması konusunda verdiği tekliftir. Bu öneri Maarif Nezareti tarafından kabul edilmiştir⁷⁴. Mütareke sonrasında Amerikan basınında Ermenilerin özellikle de Ermeni yetimlerin çok zor koşullar altında yaşamlarını sürdürdükleri konusunda Amerikan basınında birçok habere rastlamak mümkündür. Ermeni yetimlerin hayatlarını devam ettirebilmeleri için NER'in Amerikan halkından destek isteği haberler arasında yer almaktadır. 20 Aralık 1918'de Washington Post'ta yer alan bir habere göre 1919 yılının ilk ayında Başkan Wilson'un girişimleri ile yardım toplama çalışmalarına başlanmıştır. Amerikan Dışişleri Bakanlığı yardımların toplanması, Amerikan Savaş Bakanlığı da yardımların ihtiyaç sahiplerine ivedilikle ulaştırılması görevini üstlenmiştir. Gazetede yer alan bilgiye göre tahminen 1920 yılının kış ayı boyunca 4.000.000 kişiye yardım edilecektir ve bunların 400.000 yetimdir⁷⁵. Yetimhaneler ve yetimler konusu NER'in sürekli olarak gündemini oluşturan bir konudur. Yetimler konusundaki çalışmalarını Kafkasya üzerinde yoğunlaştıran NER çalışanları özellikle Ermeni yetimlerin barınması, beslenmesi, giydirilmesi ve can güvenliklerinin sağlanması konu ile ilgilenmişlerdir. Erivan, Gümrü ve Kars'ta Ermeniler için yetimhaneler kurulmuştur⁷⁶.

Sonuç olarak 1810 tarihinde Boston'da kurulan ABCFM, 1820'de Osmanlı topraklarında faaliyetine başlamıştır. ABCFM'e bağlı olan misyonerler, Anadolu'da hem Protestanlığın hem de Amerikan kültürünün yayıcılarıdır ve yapmış oldukları çalışmalar derin etkiler bırakmıştır. Misyonerlerin kurmuş oldukları okullar Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan azınlıkları özellikle de Ermenileri etkilemiş onlarda milliyetçilik fikrinin doğmasına neden olmuştur. Bağımsız Ermenistan fikrini Ermenilere aşılayan Amerikalı misyonerler, attıkları her adımda Ermenilere destek olmuşlar, devlete karşı onların sözcülüğünü ve koruyuculuğunu üstlenmişlerdir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bağımsız devlet kurmak amacıyla Ermeniler ayaklanmışlardır. Bu ayaklanmaların her birinin devlet güçleri tarafından bastırılması Avrupa'da özellikle de Amerikan kamuoyunda misyonerlerin de desteği ile "zalim Türklerin mazlum Ermenileri katlettikleri" şeklinde basına yansıtılmıştır.

72 Veli İnanç, "Osmanlı Devleti'nde Yetimlerin Sosyal Haklarının Korunması", *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, Ed: Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç, İstanbul, 2003, s.19-22.

73 Safiye Kıranlar, *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, TTK Yayınları, Ankara, 2012, s.51-52. Balkan Savaşları öncesinde darüleytamların açıldığı bilinmektedir. Bunun en güzel örneği de Antep'te açılan Antep Darüleytamı'dır. Kuruluşundan itibaren darüleytamlara alınacakların kimler olacağı tartışılmış ve 1916 yılında yapılan düzenlemeler sonucunda öncelikli olarak annesi ve babası olmayan çocuklara öncelik verilmesi kararlaştırılmıştır.

74 Safiye Kıranlar, *a.g.e.*, s.95. Ermeni yetimler daha çok Maraş Darüleytamı'nda toplanmıştır. Daha sonraki yıllarda ise Ermeni yetimler için Kayseri'de bir darüleytam açılmıştır.

75 *Washington Post*, December 20, 1918. Aynı haberde James Barton ve William Peet, gelecek yılın ilk aylarında İstanbul'a gidecek yardımların organizasyonu ile görevlendirildikleri bu kimselerin seçilmesinde onların Ortadoğu'daki şartları bildikleri Barton'ın Harput Koleji müdürü, Dr. Peet'in de İstanbul Amerikan mali işler sorumlusu olduğu haberi *Washington Post*'ta yer almaktadır.

76 James Barton, *a.g.e.*, s.213.

Bu tarihten itibaren Amerika'da mazlum Ermenilerin korunması konusunda büyük yardım kampanyaları düzenlenmiş ve elde edilen gelirler Amerikalı misyonerler aracılığı ile dağıtılmıştır. I. Dünya Savaşı esnasında Ermenilerin cephe gerisinin güvenliğini bozmaları ve Rus kuvvetleri ile birlikte hareket etmeleri bardağı taşıran son damla olmuştur. Bu ise Osmanlı Devleti'nin 1915 yılında Ermenileri sevk ve iskâna tabi tutan kararı almasına neden olmuştur. Bu karar Amerika'da büyük bir yankı uyandırmış sözde Suriye çöllerine sürülen Ermeniler için büyük bir yardım komitesi kurulmuştur. Near East Relief adı verilen bu komite özellikle Kafkasya ve Suriye'de bulunan Ermenilere yardım etmek amacı taşımaktadır. NER, misyonerlik amacı da taşıyan bir yardım komitesidir ve ABCFM'in devamıdır. ABCFM'e bağlı olarak çalışan her bir misyoner NER'in de çalışanı olmuştur. NER hem bu misyonerlerin hem de ABCFM'in tecrübelerinden yararlanmış bir kurumdur. 1915 tehcir sonrası, mütareke dönemi ve sonrası, işgal dönemi ve 1923'den 1930'a kadar Anadolu, Kafkasya, Suriye ve Yunanistan'da faaliyetlerine devam etmiştir.

KAYNAKÇA

Gazeteler

- Washington Post*, December 20, 1918.
Washington Post, December 26, 1918.
Washington Post, December 27, 1918.
Washington Post, February 16, 1919.

Kitap ve Makaleler

- Alan Gülbadi (2007), "Amerikan Board Okullarında Yürütülen Misyonerlik Faaliyetleri", *Journal of Islamic Research*, XX/4, s.469-480.
- Aydın Mithat (2014), "Amerikan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetlerine Dair Rus Miralayı Potiyata'nın Raporu", *Tarihte Türkler ve Ermeniler/Ermeni Nüfusu ve Kilisesi Misyonerlik*, VIII, Ankara, s.186-222.
- Aydın Mithat (2006), "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı Amerikan İlişkilerine Etkileri", *OTAM*, Sayı:19, s.79-122.
- Balıçoğlu Betül, Korhan Karacaoğlu (2007), "Sosyal Bir Ürün Olarak Pazarlanan Hayırseverlik: Stratejik Hayırseverlik", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, IX/2, Ankara, s.121.
- Barton, James (1930), *Story of Near East Relief 1915-1930*, Newyork.
- Curti Merle (1963), *American Philanthropy Abroad*, News Brunswick.
- Curti Merle (1961), "Tradition and Innovation in American Philanthropy", *Proceedings of the American Philosophical Society*, 105/2, s.146-147.
- Çiçek Kemal (2012), *Ermenilerin Zorunlu Göçü*, TTK Yayınları, Ankara.
- Demirel Muammer (1996), *I. Dünya Harbinde Erzurum ve Çevresinde Ermeni Hareketleri 1914-1918*, Ankara.
- Denova John (1963), *American Interests and Policies in the Middle East 1900-1939*, Minneapolis.
- Dwight Harrison Otis (1854), *Christianity in Turkey*, London.

- Eddy David Brewer (1913), *What Next in Turkey*, Boston.
- Ekbland David (2010), *The Great American Mission, Modernization and the Construction of an American World Order*, Princeton.
- Erhan Çağrı (2001), *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Yayınları, İstanbul.
- Gencer Fatih (2006), *Ermeni Soykırım Tezinin Oluşum Sürecinde Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi*, İstanbul.
- Gianuul Dimitra (1992), *American Philantrophy in the Near East: Relief to the Ottoman Greek Refugees 1922-1923*, Doctorate Thessis, Kent University, England.
- Göğünç Nejat, "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler Hakkında", *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu*, ed: Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Grabill Joseph Leon (1971), *Protestant Diplomacy and the Near East, Missionary Influence on American Policy 1810-1927*, Minneapolis.
- Gürün Kamuran (1985), *Ermeni Dosyası*, Ankara.
- Halaçoğlu Yusuf (2001), *Ermeni Tehciri ve Gerçekler 1914-1918*, TTK Yayınları, Ankara.
- Handbook Near East Relief*, 1920.
- İnce Erdoğan Dilşen (2008), *Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri, Van Ermeni İsyanları(1896)*, IQ Yayınları, İstanbul.
- İnanç Veli (2003), "Osmanlı Devleti'nde Yetimlerin Sosyal Haklarının Korunması", *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, Ed: Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç, İstanbul, s.19-22.
- Kantarci Şenol (2004), *Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, İstanbul.
- Karal Akgün Seçil Karal (1994), "Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi", *X. Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986)*, V, TTK Yayınları, Ankara, s.2-10.
- Kıranlar Safiye (2012), *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, TTK Yayınları, Ankara.
- Kieser Hans Lukas (2005), *İskalanmış Barış, Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Macar Elçin (2003), "Savaşta Bir Amerikan Yardım Kuruluşunun Türkiye ve Yunanistan'daki Çalışmaları: Orta Doğu Yardım Örgütü", *Toplumsal Tarih*, (Aralık 2003), Sayı: 120, s.79-81
- Moranian Suzan Elizabet (1994), *The American Missionaries and The Armenian Question*, Ph.D. Thessis, Wisconsin University, Madison.
- Ortaylı İlber (1981), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Denemeler", *Amme İdaresi Dergisi*, XVI/3, Ankara, s.90-95.
- Öke Mim Kemal (1996), *Uluslararası Boyutlarıyla Anadolu- Kafkasya Ekseninde Ermeni Sorunu*, İz Yayınları, İstanbul.
- Özdemir Hikmet (2004), Kemal Çiçek, Ömer Turan vd., *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, TTK Yayınları, Ankara.
- Saray Mehmet (2005), *Ermenistan ve Türk Ermeni İlişkileri*, ATAM Yayınları, Ankara.
- Seven Stages of Man Near East Relief ABCFM Barton Papers(1919)*, News Bulletin, Vol:IV/3, August-September, 1919.

American Board Of Commissioners For Foreign Mission (Abcfm) Near East Relief'e
Amerikan Misyonerlerinin Anadolu'daki Faaliyetleri

- Shelton Elizabeth W. (2011), *Faith, Freedom, and Flag: The Influence of American Missionaries in Turkey on Foreign Affairs, 1830-1880*, Doctorate Thesis, George Town University, Washington.
- Smith Mabel S. C. (1928), "Influence of out Placed Near East Relief Children", *Advocate of Peace Through Justice*, February 1928, Vol:90, No:2, s.107-108.
- Şimşir Bilal (1985), "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu(8-12 Ekim 1984)*, Ankara, s.110-118.
- White George (1995), *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, Çev:Cem Tarık Yüksel, İstanbul.

II. MEŞRUTİYETİN İLANINDAN TATİL-İ EŞGAL KANUNU'NA (1909) OSMANLI PAYİTAHTINDA İŞÇİ HAREKETLERİ*

FROM THE PROMULGATION OF THE SECOND CONSTITUTION TO THE STRIKE ACT (1909) LABOUR MOVEMENTS IN THE OTTOMAN CAPITAL

Umut KARABULUT**.-Ömer Faruk ÖZKUL***

Kabul Tarihi/Accepted: 21.06.2017

Öz

Tanzimat Dönemi öncesi Osmanlı Devleti'nde, devletin geleneksel ekonomik yapısından mütevellit işçi sınıfı kavramı oluşmamıştı. Ancak Tanzimat Dönemi ile birlikte muhtelif alanlarda yüzünü Batı'ya dönen Osmanlı Devleti, ekonomik olarak da Batılılaşma aşamasını başlatmıştır. Payitaht İstanbul gibi kozmopolit liman kentleri de Batı ekonomisinin Osmanlı Devleti'yle tanışmasında ve Osmanlı toprakları üzerinde nüfuz sahibi olmasında etkili olmuştur. Bunun sonucunda ise, Batı işçilerine ait sosyo-ekonomik taleplere dayalı hak arama mücadelesi ve protesto kültürü Osmanlı işçilerini de etkilemiştir. Meşrutiyet'in ikinci kez ilan edilmesi ile de birlikte İstanbul ve liman kentlerindeki işçiler başta olmak üzere Osmanlı işçileri, mevcut sosyo-ekonomik duruma dair memnuniyetsizliklerini ve isteklerini daha özgür bir şekilde dile getirmeye başlamış ve Tatil-i Eşgal Kanunu'na (1909) kadar sürecek olan yoğun bir grev dalgası başlatmışlardır. Bu makalenin amacı ise bu süre zarfında işçi hareketlerinin, kozmopolit bir limana sahip Payitaht İstanbul'da nasıl seyrettiğini ve Osmanlı işçilerinin nasıl sınıfsal bir nitelik kazanmaya başladığını¹ incelemektir.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı işçileri, Payitaht İstanbul, Tatil-i Eşgal Kanunu (1909), işçi hareketleri, II. Meşrutiyet, Liman işçileri.*

Abstract

On Ottoman Empire before the Tanzimat period, the notion of labor did not arise because of Ottoman Empire's traditional economic structure. However, with the Tanzimat period, the Ottoman Empire turned to the west in various fields and started the economic Westernization process. Cosmopolitan port cities such as capital city Istanbul have also been influential in the fact that the Western economy met with the Ottoman State and had influence over the Ottoman lands. Therefore, the rights-seeking struggle and protest culture based on socio-economic demands of Western workers also affected the Ottoman workers. Along with secondly-announced constitutional monarchy, Ottoman workers that especially belongs to port cities like Istanbul began to express their dissatisfaction and desire for the current socio-economic situation in a more free way and they initiated a huge strike wave that will last until the Ottoman Strike Law (1909). The aim of the article is to examine how the workers movements progress during this period on Istanbul and also to research how Ottoman workers began to acquire a labor character.

Keywords: *Ottoman workers, Capital city Istanbul, Ottoman Strike Law (1909), worker movements, Secondly-announced constitutional monarchy, Port workers.*

* Bu makale, Ömer Faruk Özkul tarafından yüksek lisans çerçevesinde hazırlanan çalışmanın genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü/Denizli, umutkarabulut035@gmail.com

***Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı/Denizli.

1 Zafer Toprak, *Türkiye'de İşçi Sınıfı (1908-1946)*, İstanbul 2016, s. 7.

1- Giriş

Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet'in ikinci kez ilan edildiği tarih, 23 Temmuz 1908'e denk düşmektedir. O tarihe dek Osmanlı ülkesindeki iktisadi durumun bozuk oluşu ve artan enflasyon, Osmanlı işçilerinin ücret tezyidi ve müsavat adına daha şiddetli mücadele etmesine sebep olmuştur. Anayasanın yürürlüğe girişiyle birlikte bir takım toplumsal güvenceler elde eden kitleler, taleplerini yeni bir düzende daha yüksek sesle dile getirmeye başlamışlardı. Tanzimat Dönemi'nde Batı etkisine açık hale gelmeye başlayan² Osmanlı sosyo-ekonomik düzeni, aynı zamanda Batı tarzı bir takım toplumsal örgütlenme ve protesto hareketleriyle de tanışmış ve Osmanlı topraklarında işçi hareketleri küçük çaplı da olsa ortaya çıkmıştı. Ancak meşrutiyetin ilanından Tatil-i Eşgal Kanunu'na kadar (9 Ağustos 1909) olan süre zarfında işçi hareketleri ayyuka çıkmış, bu hareketler ancak mezkûr kanun sayesinde oldukça yavaşlatılabilmektedir. Bu kanunla önü kesilen işçi hareketleri 1912'de tekrar canlansa da savaşlar ve Bâb-ı Âli Baskını gibi olaylar yüzünden tekrar dindirilmiştir.³ Burada belirtildiği üzere Meşrutiyet'in ikinci kez ilanından, Tatil-i Eşgal Kanunu'na dek geçen süre içinde işçi hareketleri önceki ve sonraki zamanlara göre daha yoğun seyretmiştir.

Meşrutiyet'in ilanında cihet-i askeriye'nin ve İttihat-Terakki Cemiyeti'nin çabalarının önemli bir yeri olduğu gibi Batı'nın Osmanlı Devleti üzerindeki ekonomik yayılma politikalarıyla bizzat karşılaşmış olan Osmanlı işçilerinin özgürlük ve eşitlik adına yaptıkları mücadelelerin de çok büyük etkisi vardır.⁴ Bilhassa İstanbul gibi liman kentleri Osmanlı ekonomisinin kapalı yapısının çözülmesinde ve işçilerin Avrupa tarzı protesto kültürüyle tanışmasında aktif rol oynamıştır. Bunun sebebi ise liman kentlerinin resmî reformların ilk uygulandığı ve kapitalist dünya ekonomisinin devlet ile ilk karşılaştığı yerler olmasıdır.⁵

2- II. Meşrutiyet'ten Önce Ülkedeki Ekonomik Durum ve İşçiler

Meşrutiyet öncesi Osmanlı Devleti, iflasını ilan etmiş, Duyun-u Umumiye ve Reji İdaresi gibi Batı'nın sömürücü-denetleyici kurumlarını sınırları içerisinde bulundurmaya zorunda kalmıştı. Bunun neticesinde ise hayat pahalılaşıyor ve halk ağır vergiler altında eziliyordu. 1881'de kurulan Duyun-u Umumiye birçok geliri⁶ denetim altında tutuyordu. Quataert'e göre; 1883 yılında kurulan Reji'nin, tütün üretimini denetlemek için attığı adımlar,⁷ üreticileri bir protesto yolu olan kaçakçılığa itiyor, böylece hem daha fazla kazanıyor, hem de üretim yapabiliyorlardı.⁸ Reji, kaçakçılığı durdurması için hükümete baskı yapıyor, üreticiler de hükümete Reji'yi şikâyet ediyordu. Hükümetin Reji ile üretici arasında kalmak gibi bir durumu olsa da, kaçakçılık olaylarına yeterli müdahalede bulunmayarak üreticiye el altından destek oluyordu. Bunu 1896'da kaçak üretim-satımın, kontrollü üretim-satımı geçmesinden anlayabilmekteyiz.⁹ Yalnız Meşrutiyet öncesi kaotik ortamda hükümet

2 Taner Aslan, "II. Meşrutiyet Dönemi İşçi Hareketleri ve Bu Hareketlerin Meydana Getirdiği Sorunlar Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:25, Ankara 2011, s. 34.

3 Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923", *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, der. Erik Jan Zürcher ve Donald Quataert, İstanbul 2017, s. 41.

4 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, İstanbul 1978, s. 36. Ayrıca Yıldırım Koç Osmanlı işçilerinin istibdadın yıkılmasında bir rolü olmadığını düşünmektedir. Bkz. Yıldırım Koç, "II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki ve Osmanlı İşçileri", *Bilim ve Ütopya*, Sayı: 233, Ankara 2013, s. 1.

5 Y. Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu*, İstanbul 2004, s. 18.

6 Tuz, balıkçılık, pul, tütün ve alkollü içkilerden alınan vergiler, damga vergisi, bazı bölgelerden alınan haraçlar ve diğer bazı gelirler. Bkz. Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Ankara 1987, s. 20.

7 Filiz Diğiroğlu, "Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912)", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı:43, İstanbul 2014, s. 237-238.

8 Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Ankara 1987, s. 16.

9 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 29.

II. Meşrutiyetin İlanından Tatil-i Eşgal Kanunu'na (1909) Osmanlı Payitahtında İşçi Hareketleri

kendini koruyabilmek için Reji'den askerî destek alacaktı.¹⁰ Buradan anlaşılacaktır ki hükümet Reji'ye yönelik protestolara göz yumarken kendisine karşı yapılan hareketlere tahammül göstermiyordu.

Osmanlı ekonomisinin Batılılaşmasıyla grev hareketleri işçiler tarafından öğrenilmeye başlanmış ve ekonomik taleplere ulaşmak için kullanılmıştı. 1863'te Zonguldak kömür madenlerinde, 1872'de Beyoğlu Telgrafhanesinde ve Yarımburgaz-Ömerli Demiryolu yapımındaki işçiler arasında, 1873 ve 1875 yıllarında İstanbul Tersanesi'nde görülen grevler ekonomik tabanlıydı. Bu grevler hakkındaki ayrıntıları Yavuz Selim Karakışla *Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923* adlı makalesinde birkaç cümleyle anlatmıştır.¹¹ Grevler siyasal yapı dolayısıyla başarılı olamasa da böylesi bir kültürün ortaya çıkması ve işçi sınıfı tarafından benimsenmesinde önemli rol oynamıştır. Liman işçileri de Meşrutiyet öncesinde eylemler yapmışlardır. Örneğin 1890'da Marius Michel'in imtiyazı olarak kurulan Dersaadet Rıhtım Şirketi ile Galata Limanında modernleşme girişimleri yaşanmış ve bu limanlarda çalışmakta olan işçiler, işlerini kaybetme tehdidiyle karşılaşmıştır.¹² Bu doğal olarak liman işçilerinin modernleşme girişimlerini protesto etmesine sebep olmuştur. Bir de Rıhtım Şirketi'nin taşımacılığı ele almasıyla hamal ve kayıkçılar şirket bünyesinde çalışmak zorunda kalmıştı. Hamalların çoğu Ermeni'ydi ancak 1895 Ermeni olayları¹³ sonucunda bu hamalların¹⁴ yerine Kürt hamallar işe alınmıştı. Bu hamallar şirketin kendilerine verdikleri günlük 3,5 kuruştan memnun kalmamışlar, zam istemişlerdi. Talepleri reddedilince de hamaliye ücretini¹⁵ cebren tekrar almaya başlamışlardı. Rüşumat Emaneti'nin hamallar üzerindeki denetiminin yetersizliğinden dolayı hamallar 1907'de çıkarılan talimatnameye kadar bu şekilde çalışabilmelerine rağmen mezkûr talimatnamenin kurallarına uymayan 42 hamal işlerinden uzaklaştırılmıştı.¹⁶ 1888'de kurulan Anadolu Demiryolu Şirketi'nin de alt kademelerinde Osmanlı işçileri vardı.¹⁷ Quataert'e göre bu işçiler yöneticilerinden ve kendilerine sunulan hayat şartlarının yetersizliği ile ücret adaletsizliği gibi konulardan huzursuzdular.¹⁸ Kendileri taleplerini şirkete iletebilmek için daha sonra sendikalaşacaklar ve greve gideceklerdir. İşçilerin bu Batılı protesto kültürünü tanımlarında Batı'nın iktisadi yayılımı ile karşılaşmaları etkili olmuştur. Avrupa ekonomisinin yayılmacılığı Osmanlı Devleti'nin kapalı iktisadî yapısını cebren dönüştürmüştür.¹⁹ Yani boykot, protesto ve grev gibi hareketleri ortaya çıkaran şartlar aslında modernleşme sürecinin doğurduğu şartlardır.²⁰

3- II. Meşrutiyet ve Sonrası İstanbul İşçilerinin Durumu

24 Temmuz 1908 sabahı meşrutî yönetimin ilanı sanki sıradan bir resmî ilanmış gibi İstanbul gazetelerinde basılmıştı.²¹ Hâlbuki Meşrutiyet daha ilan edilir edilmez yurt

10 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 41.

11 Yavuz Selim Karakışla, *a.g.m.*, s. 30-31.

12 Can Nacar, "20.Yüzyılın Başında İstanbul Limanı: Hamallar, Dersaadet Rıhtım Şirketi ve Osmanlı Hükümeti", *Kebikeç*, Sayı: 41, Ankara 2016, s. 51.

13 Olaylar hakkında bilgi için bkz. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara 2014, s. 51-56., Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul 2015, s. 131-132., Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1*, İstanbul 2009, s. 590-622.

14 Meşrutiyetten sonra bu hamallar işe tekrar girebilmek için 1909 Mayısına kadar dilekçe vermişlerse de talepleri kabul edilmemiştir. Bkz. Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Ankara 1987, s. 88.

15 Hamallar tüccarlardan arka yükleri için bir, sırik yükleri için iki kuruş ücret alıyorlardı. Bkz. Can Nacar, "20. Yüzyılın Başında İstanbul Limanı: Hamallar, Dersaadet Rıhtım Şirketi ve Osmanlı Hükümeti", *Kebikeç*, Sayı: 41, Ankara 2016, s. 53.

16 Can Nacar, *a.g.m.*, s. 54.

17 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 70.

18 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 73.

19 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 13.

20 Y. Doğan Çetinkaya, *a.g.e.*, s. 18.

21 Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara 2014, s. 130.

çapında heyecanlı gösterilere ve hürriyet kutlamalarına sebep olacaktı. Tüm yurttan insanlar, uhuvvet kutlamaları yapmış, her dinden insanlar sokaklarda birbirlerini kutlamaya başlamıştı. Hatta İstanbul sokaklarında *hürriyet kokartları* satılmaya başlanmış, bu kokartlara kadınların bile yoğun ilgisi olmuştu.²² Bununla birlikte özgürlüğün ne olduğunu tam olarak bilmeyen toplum bunca yıldır işleyen düzenin yıkıldığı düşüncesiyle kendi sorunlarını çözmeye yönelmiş²³ ve istibdada ait memurları işlerinden attırarak eski düzenden intikam almaya başlamıştı.²⁴ Hürriyet ilan edilir edilmez İstanbul'daki liman işçileri de iş hakları adına harekete geçti. Daha evvel 1907 Talimatnamesi ile Rıhtım Şirketi'nden kovulan 42 hamal, temmuz sonu ağustos başında eski işlerine cebren girip tüccarlardan hamaliye ücreti almaya başladı.²⁵ Ayrıca mavnacılar da Rıhtım Şirketi'ni protesto ederek gemilerden yapılacak yükleme-boşaltma işlemlerinde daha modern bir araç olan yüzer dokların değil, kendi emeklerine ihtiyaç duyulan mavna ve salapuryaların kullanılmasında direttiler.²⁶

Meşrutiyetin ilanıyla Osmanlı işçileri ve memurları arasında yurdun genelini saran ve eylül sonuna kadar sürecektir olan bir grev dalgası başlamıştır. İşçiler için şüphesiz ki bu grev dalgasının altında anayasanın tanıdığı özgürlükten ziyade %20'yi bulan enflasyon artışı ve hayat pahalılığı yatmaktaydı.²⁷ Memurlar ise yabancı uyruklu memurların fazla maaş alması ve kayırılmasından şikâyetçiydi.²⁸ Özellikle işçiler ekonomik taleplerinin yerine getirileceğini düşünmüşler fakat Meşrutiyetin ilanından sonra verilen vaatlerin yerine getirilmemesiyle birlikte²⁹ altı ay içinde 100'ü aşkın grev gerçekleştirmişlerdir.³⁰ Fakat unutulmamalıdır ki işçi ve memurlar grevi son çare olarak düşünmüş, grev öncesinde işverenlerine dilekçe vererek taleplerinin yerine getirilmesini yoksa greve gideceklerini belirtmişlerdir.³¹ Bu bakımdan bu grevlerin çoğunluğunun işçi ve memurların uzlaşacak bir makam bulamaması yüzünden cereyan etmiş olduğu anlaşılmaktadır.³²

1908 İlan-ı Hürriyet grevleri işçilerin kendiliğinden yaptığı, çoğunlukla örgütleyici bir güçten uzak hareketlerdir.³³ İlk olarak temmuzun sonunda Adalar'a gidecek olan İdare-i Mahsusa vapurları kaptan ve mürettebatı tedahülde kalan maaşları ödenmedikçe hareket etmeyeceklerini belirtmişlerdir.³⁴ Akabinde 11 Ağustos'ta Paşabahçe Şişe Fabrikası işçileri ücretlerinin %12,5 artırılması isteğiyle, sonrasında 13 Ağustos'ta İstanbul Cibali'deki tütün işçileri Tütün Rejisi'nin %50'lik zam teklifini yetersiz bularak greve gitmişlerdir.³⁵ 17 Ağustos'ta da Üsküdar-Kadıköy Su Kumpanyası işçileri greve gitmişlerdir.³⁶ 23 Ağustos'ta ise Yedikule İplik Fabrikası işçileri ile hamurkâr ve pişiriciler ücret tezyidi ve istirahat

22 Alpay Kabacalı, *Talât Paşa'nın Anıları*, İstanbul 2016, s. 167.

23 Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, İstanbul 2016, s. 39-40.

24 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul 2015, s. 146.

25 Hamalların bu eyleminin detayları için bkz. Can Nacar, "20.Yüzyılın Başında İstanbul Limanı: Hamallar, Dersaadet Rıhtım Şirketi ve Osmanlı Hükümeti", *Kebikeç*, Sayı: 41, Ankara 2016, s. 55.

26 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 98.

27 Yavuz Selim Karakışla, *a.g.m.*, s. 32. Ayrıca bkz. Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul 2015, s. 146. ve Mete Tunçay, "Cumhuriyet Öncesinde Sosyalist Düşünce", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, Cilt:1, s. 299.

28 Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 163.

29 Taner Aslan, *a.g.m.*, s. 45.

30 Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 146. 1908 Grevleri Kronolojisi için bkz. Zafer Toprak[Hakkı Onur], "1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler", *Yurt ve Dünya*, Sayı:2, Ankara 1977, s. 3-5.

31 Bu davranış Osmanlı işçisinin kafasında devletin otoritesini koruduğuna bir kanıt olarak gösterilmiştir. Bkz. Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923", *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, der. Erik Jan Zürcher ve Donald Quataert, İstanbul 2017, s. 45.

32 Taner Aslan, *a.g.m.*, s. 45-46.

33 Taner Aslan, *a.g.m.*, s. 47.

34 "Evvelki Akşam Adalara Hareket Edecek...", *Tanin*, No. 1, 4 Recep 1326, 19 Temmuz 1324, 1 Ağustos 1908, Cumartesi, s. 4.

35 Yavuz Selim Karakışla, *a.g.m.*, s. 32.

36 Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 48.

II. Meşrutiyetin İlanından Tatil-i Eşgal Kanunu'na (1909) Osmanlı Payitahtında İşçi Hareketleri

zamanlarının uzatılması talebiyle greve gittiler. Bu grevlerde işçileri Zaptiye Nazırı Sami Paşa ve Selim Sırrı (Tarcan) Bey gibi İttihatçılar yatıştırmaya çalışmıştır.³⁷ Grevlerle ilgili bilgileri Taner Aslan'ın *II. Meşrutiyet Dönemi İşçi Hareketleri ve Bu Hareketlerin Meydana Getirdiği Sorunlar Üzerine Bir Deneme* adlı makalesinde ve Yavuz Selim Karakışla'nın *Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923* adlı makalesinde görebilmekteyiz. 13 Ağustos'ta bir de Yunan kökenli bir tıp doktoru olan Arhangelos Gavril başkanlığında Anadolu Demiryolu Şirketi İşçileri Sendikası³⁸ kurulmuştu. Bu sendika Türk hatta belki Osmanlı bile olmayan eşhas tarafından yönetiliyordu.³⁹ Sendikal faaliyet yoluyla taleplerine ulaşmak isteyen demiryolu işçileri sendikadan 5 kişilik bir heyet yoluyla ücret artışı, adil çalışma şartları gibi isteklerini şirkete ilettiler. Fakat bu heyetin ücret artışını kabul edip diğer isteklerden vazgeçmesi sendikada bölünmeye yol açtı. Nihayetinde heyetin yaptığı bu anlaşmayı sendika komitesi reddetti ve 14 Eylül'de grev ilan etti.⁴⁰ 15 Eylül tarihli *Tanin* gazetesinde greve dair ayrıntılar mevcuttur.⁴¹ 16 Eylül akşamı şirketin Genel Müdürü Huguenin'in daha az bir ücret artışı ile birlikte diğer talepleri de kabul etmesi ve Zaptiye Nazırı Sami Paşa'nın işçiler üzerindeki telkinleri sonucunda 17 Eylül'de bir trenin Pendik hattında yola çıkmasıyla grev sona erdi.⁴² Bu grevin bittiği gün Sirkeci'de Şark Şimendiferlerinde hükümetin baskısıyla sonlandırılan 3 günlük bir grev yaşandı.⁴³ Fransız imtiyazı Tramvay Şirketi ameleleri de ağustos ayında tatil-i eşgal yaptı.⁴⁴ Demiryolu ulaşımının kesilmesi en fazla Jön Türkleri ve hükümeti yıpratmıştı. Çünkü ulaşımın kesilmesi ulusal güvenliği tehdit etmiş, iktisadî olarak devleti zorlamıştı.⁴⁵ Yine 13 Ağustos'ta Sirkeci rıhtımında Rıhtım Şirketi'ne karşı kömürçülerin de katıldığı büyük çaplı bir liman işçileri grevi olmuştur. Bu grevi ise içinde Dr. Rıza Tefvik'in (Bölükbaşı) de bulunduğu bir İttihat-Terakki Komitesi greve devam edenleri tehdit ederek sonlandırmıştı.⁴⁶ Ayrıca bu esnada İstanbul'da yine polislin müdahale ettiği kadın tülbent işçilerinin de grevi olmuştur.⁴⁷ Görüldüğü üzere aslında toplumun siyasal gösteriler yoluyla taleplerini iletebilmelerinden hoşnut görünen hükümet, grevlerin kendi varlığına yönelik bir tehdit oluşturmasından çekinmiştir.

Anayasal özgürlüğün önde gelen savunucusu İttihat-Terakki Cemiyeti ise Meşrutiyet öncesinde hürriyet sloganlarıyla hareket etmesine ve toplumla birlikte Osmanlı işçilerinin de desteğini almasına rağmen işçilerin anayasal özgürlüğünün bastırılmasında rol oynamıştır.⁴⁸ İttihat-Terakki Cemiyeti'nin işçiler karşısında takındığı bu tavır, cemiyetin devlet aygıtına sahip olmaya başladığı andan itibaren özgürlükçü tutumunu yavaş yavaş değiştirdiğine bir örnek teşkil etmektedir. Quataert'a göre de bu olayların engellenmesinin sebebi olayların toplumu ayrıştırma ve toplum içi şiddete sebep olma ihtimali bulunmasıdır.⁴⁹ Zaten hükümet grevlerin şiddetinden duyduğu çekinceyi resmiyete dökecek ve İttihat-Terakki Cemiyeti'nin de desteğiyle 25 Eylül 1324 (8 Ekim

37 Taner Aslan, *a.g.m.*, s. 47.

38 1908 öncesi-sonrası sendikal hareketler hakkında detaylı bilgi için bkz. Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923", *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, der. Erik Jan Zürcher ve Donald Quataert, İstanbul 2017, s. 38-45.

39 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 76.

40 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 80.

41 "Anadolu Şimendiferi", *Tanin*, No. 46, 19 Şaban 1326, 2 Eylül 1324, 15 Eylül 1908, Salı, s. 3.

42 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 80-82. Ayrıca bkz. "Anadolu Şimendiferi Grevi", *Tanin*, No. 49, 22 Şaban 1326, 5 Eylül 1324, 18 Eylül 1908, Cuma, s. 2-3.

43 Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 33. Ayrıca bkz. "Şark Şimendiferleri", *Tanin*, No. 51, 24 Şaban 1326, 7 Eylül 1324, 20 Eylül 1908, Pazar, s. 7.

44 "Tramvay Arabacı ve Kondüktörleri", *Tanin*, No. 14, 17 Recep 1326, 1 Ağustos 1324, 14 Ağustos 1908, Cuma, s. 3.

45 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 84.

46 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 98.

47 Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 386.

48 Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 146.

49 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 77.

1908) tarihinde sendikaları fesheden, grev yapmayı neredeyse imkânsız hale getiren *Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat*'i çıkaracaktır.⁵⁰ Fakat 1908 Ağustos-Eylül aylarında ortaya çıkan bu sendikal bölünme ve grev dalgası etnik rekabeti kızıştırarak Türk milliyetçiliğine katkıda da bulunacaktır.⁵¹

4- 1908 Osmanlı Boykotu ve Liman İşçileri

Meşrutiyetin ilk büyük toprak kayıpları ekim ayında baş gösterdi. 5 Ekim'de Avusturya, Bosna ve Hersek vilayetlerini ilhak etti, sonraki birkaç gün içinde Bulgaristan istiklal ilan etti⁵², daha sonra ise Girit Yunanistan'la birleşme kararı aldı.⁵³ Ancak Girit'in kararını Avrupalı devletler ve Yunanistan hükümeti, Girit'in Yunanistan'a katılımıyla ilgili şartların henüz oluşmaması sebebiyle reddetti. Fakat adadaki Hristiyanların Müslümanlara uyguladıkları tedhiş yüzünden 1913 Atina Antlaşması'na kadar Girit sorunu kamuoyundaki yerini korudu.⁵⁴ Bilhassa Bulgaristan ve Bosna-Hersek'in kaybı, Osmanlı Devleti'nin eski kayıplarında olmadığı kadar toplumda öfke ve hiddet dalgası ortaya çıkardı. Bunun nedeni; birkaç ay öncesinde ilan edilen anayasal düzenin, kardeşlik ve refah vaat etmesine karşın, toprak kayıplarının yaşanmasıydı.⁵⁵

Toplumunun bilhassa Müslüman/Türk kesiminin, Avusturya ve Bulgaristan'a karşı gösterdiği ilk tepki bu ülke emtiasına yönelik boykot (*harb-i iktisadi*) uygulamak olmuştur. Bu kararın en keskin biçimde uygulanacağı alanlar dış ticaretin döndüğü limanlardı. Dolayısıyla İstanbul limanındaki işçiler de boykot hareketinde ön plana çıkacak ve bu hareketin nüfuzunu artıracaklardır. Ayrıca talepleri doğrultusunda boykot hareketini de kullanmayı ihmal etmeyeceklerdir.⁵⁶

İlhak kararının üzerinden 72 saat geçmeden İstanbul'da yığınlar Avusturya mağazalarına müşterilerin girişini engellemeye başladılar.⁵⁷ Bulgaristan'a yönelik tepki ise bu ülkenin bağımsızlık kararını onaylamayan Avrupalı Devletlerin sefaretlerine giderek gösterildi. İkdâm gazetesinin 7 Ekim tarihli nüshasında belirttiği üzere 6 Ekim gecesi Unkapanı ve Fatih gibi İstanbul mahallelerinde bir topluluk sırayla İngiltere ve Fransa sefarethanelerine giderek sefirlerle teşekkür etmiş ve nümayiş icra etmiştir.⁵⁸ Girit'e karşı da bilhassa Müslümanlar tepki göstermiş, ancak Osmanlı Devleti Girit'in hâlihazırda Osmanlı toprağı olarak kalmasından dolayı yeni bir sorun da istemediği için ihtiyatlı tutumunu sürdürmüştür.⁵⁹

10 Ekim tarihli *Tanin* gazetesinde Avusturya ve Bulgaristan emtiasına boykot çağrısı ile Bulgaristan'a gümrükte "muamele-i zecriye" çağrısı yapılmıştı.⁶⁰ Görüldüğü üzere basın kendiliğinden tepki gösterilerine başlayan yığınları mobilize etmeye çalışmıştır.⁶¹ Ayrıca

50 A. Gündüz Ökçün, *Ta'til-i Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler-Yorumlar*, Ankara 1982, s. 2.

51 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 84.

52 Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasında Eylül ayının ortalarında gerçekleşen "Geşov Olayı" Bulgaristan'ın bağımsızlık sürecini hızlandırdı. Avusturya ve Bulgaristan krizleri için bkz. Y. Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu*, İstanbul 2004, s. 100. ve Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara 2014, s. 151-153.

53 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 103.

54 Umut Karabulut, *İzmir Kentinde Siyasi Protesto Kültürü (1908-1912)*, İstanbul 2014, s. 125-130.

55 Umut Karabulut, *a.g.e.*, s. 37-38.

56 Y. Doğan Çetinkaya, *a.g.e.*, s. 211.

57 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 103.

58 "Nümayişler", İkdâm, No. 5162, 11 Ramazan 1326, 24 Eylül 1324, 7 Teşrin-i Evvel 1908, Çarşamba, s. 2. Ayrıca bkz. "Dün Geceki Nümayişler", *Tanin*, No. 68, 11 Ramazan 1326, 24 Eylül 1324, 7 Teşrin-i Evvel 1908, Çarşamba, s. 1.

59 Umut Karabulut, *a.g.e.*, s. 126.

60 "Ne Yapmalıyız?", *Tanin*, No. 71, 14 Ramazan 1326, 27 Eylül 1324, 10 Teşrin-i Evvel 1908, Cumartesi, s. 4. ve "Avusturya Vapurlarına Binmeyiniz!", *Tanin*, No. 71, 14 Ramazan 1326, 27 Eylül 1324, 10 Teşrin-i Evvel 1908, Cumartesi, s. 5.

61 Y. Doğan Çetinkaya, *a.g.e.*, s. 14.

II. Meşrutiyetin İlanından Tatil-i Eşgal Kanunu'na (1909) Osmanlı Payitahtında İşçi Hareketleri

basın liman işçilerinden de Avusturya mallarına engel olmalarını talep etmişti.⁶² Bunun üzerine liman işçileri Lloyd Kumpanyası'na ait gemilerden yük taşımayı reddetmiştir. Böylelikle boykot hareketi ciddi boyutlara ulaşmış ve örgütlü, disiplinli bir hal almıştır.⁶³ Liman işçilerinin bu tavrı ayrıca Avusturya-Macaristan Ticaret Odası'nın hükümete işçilerin işe başlaması ve boykotun bitmesi için baskı yapmasına sebep oldu. Çünkü işçilerin bu eylemi Lloyd firması personelini maddi-manevi oldukça zorlamaktaydı.⁶⁴ 3 Kasım'da boykotu daha sağlam bir uygulama düzeyine kavuşturmak için kurulan İstanbul Boykot Sendikası ve İktisadi Harp Cemiyeti de Avusturya tüccarlarıyla iş yapanları teşhir ediyor, boykotu destekleyen tüccarlara da ruhsat veriyordu. Bilhassa İstanbul Boykot Sendikası'nda Kibar Ali ve Ziya Balcı gibi İttihatçı tüccarlar⁶⁵ vardı. 21 Kasım'a gelindiğinde sendikanın başarılı ve sebatkâr politikası sayesinde Lloyd artık kendi tayfalarıyla da mal boşaltamaz olmuştu. Hamallar da malların gümrük alanına girişini engelliyor, Lloyd dâhil bütün Avusturya gemilerine hizmet vermeyi reddediyordu. Ayrıca hamallar hükümetle ilişkilerinde de çok saldırgandı. Boykota hükümetin müdahalesini reddediyor ve çağırıldıkları halde Kâmil Paşa'nın huzuruna çıkmıyorlardı. Fakat kasım ayının sonunda yerli Rumlardan bazı mavnacıların Lloyd gemisinden boşaltma yapmaya başlamaları liman işçilerinin saflarını bölme tehlikesi yaratıyordu. Bu yüzden mavnacılar da boykot sendikasına getirilerek yemin etmeye zorlandılar. 4 Aralık'ta da Müslüman hamal ve mavnacılar Galata'ya girerek oradaki hamalları da sendikaya dâhil etti. Böylelikle sendikanın üye sayısı bir gecede 1.000'den 15.000'e çıkmıştı.⁶⁶

Avusturya ve Lloyd Kumpanyası boykotun şiddetinden ve liman işçilerinin sebatkârlığından korkmuştu. Boykotun son bulması için sürekli hükümete başvurmuştu. Örneğin kasımın son günü Kamil Paşa Lloyd'un zaptiye koruması altında kendi tayfasıyla boşaltma yapmasını önermişse de Zaptiye Nazırı, Lloyd tayfasını "kalabalıktan" koruyamayacağını bildirmiştir.⁶⁷ Zaten aralık ayına gelindiğinde boykottan dolayı Avusturya ticarethanelerinin zararı 40.000.000 Kron yani 1.865.000 Fransız lirasına erişmişti.⁶⁸ Aralıkta bu başarıyla birlikte boykot, sendikanın denetlemediği bütün mallara uygulanmaya başladı. Mavnacı ve hamallar sendikanın onayı olmadan taşıma yapmıyorlardı. Dolayısıyla tüccarlar için artık sendikaya üye olmak şart olmuştu.⁶⁹ 1909 yılının Ocak ayına gelindiğinde ise boykottan en ağır darbeyi yiyen⁷⁰ Lloyd Kumpanyası'nın zararı aylık 500.000 Kronu bulmuştu.⁷¹ Bu büyük kumpanyanın zararı, Osmanlı ithalatında %27,4 gibi bir paya sahip olan Avusturya'yı⁷² tedirgin etmişti. Bu yüzden 9 Ocak'ta Marki Pallavicini boykotun bitmesi için yeni ödünler verdi ve bunları Sadrazam'a kabul ettirdi. Ancak Dâhiliye Nazırı boykotun sadece toplum tarafından durdurulabileceğini düşünüyordu. Görüldüğü üzere Meşrutiyetin getirdiği özgürlükçü ortam ve toplumun kendisini ifade edebilme gücü, hükümet tarafından Batılı muhataplarına karşı bir koruma kalkanı olarak kullanılıyordu. Hükümet Batılı muhataplarının dediğini yapar gibi görünse de toplumun özgürlükçü taleplerine karışamayacağını söyleyerek adeta kendisini işin içinden sıyırmaya çalışıyordu. Hamallar da sendikanın ve Meclis-i Mebusan'ın kararı gelmeden boykotu bitirmeyeceklerini söylemişti.⁷³ Bilhassa sebatkâr bir boykot neferi

62 Y. Doğan Çetinkaya, *a.g.e.*, s. 189.

63 Dr. Rıza Tevfik de boykot hareketinin düzene girmesi için uğraşanlardandı. Bkz. Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Ankara 1987, s. 105-106.

64 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 107.

65 İki de meşrutiyeti getiren Niyazi Bey değil halk olduğunu düşünüyordu. Bkz. Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Ankara 1987, s. 107.

66 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 107-109.

67 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 108-109.

68 "Ahenk Refikimizden:", *Serbesti*, No. 24, 15 Zilkade 1326, 26 Teşrin-i Sani 1324, 9 Aralık 1908, Çarşamba, s. 4.

69 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 109.

70 Y. Doğan Çetinkaya, *a.g.e.*, s. 177.

71 "Lloyd'un Ziyanı:", *İkdam*, No. 5252, 16 Zilhicce 1326, 27 Kanun-u Evvel 1324, 9 Ocak 1909, Cumartesi, s. 3.

72 İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara 1981, s. 32.

73 Y. Doğan Çetinkaya, *a.g.e.*, s. 204.

olan, sendikanın yürütme gücü, Galata hamallarının şefi Ali Ağa, Avusturya-Osmanlı Devleti barış yapılarına kadar boykotun devam edeceğini ama barış yapılır yapılmaz iki devlet bayraklarının yan yana dalgalandığı bir yürüyüş yapılacağını söylüyordu.⁷⁴ Zaten kendisi boykotun hamiyetli hamalları adına hürriyetperver ahaliden bir de saat hediye almıştı.⁷⁵ Zira Ali Ağa'nın da dediği gibi boykot 26 Şubat'ta imzalanan barış antlaşmasından sonra 27 Şubat'ta Rıza Tevfik'in de teskin edici konuşmasının yardımıyla sona ermiş ve gümrük ve rıhtım hamalları işe başlamıştır. Ancak bir kısım hamal ve mavnacılar boykot öncesinde aldıkları ücretler yükseltilmeden ve Lloyd içerisindeki Dalmaçyalılarla eşit kabul edilmeden boykotu durdurmuyordu. 11 Mart'a gelindiğinde artık İtalyan ve Rus şirketleri işçilerin taleplerinin çoğuna boyun eğmişti. 13 Mart'ta Lloyd da Dalmaçyalıların mavnalı hizmetini sonlandırmayı ve Dalmaçyalıların mavnalarını her iki tarafın da anlaşacağı bir fiyatla Osmanlı mavnacılarının satın almasını kabul etti. Buna karşılık mavnacılar Lloyd gemilerine hizmet vermeye söz verdiler. İstanbul'da ticaret normale dönmüştü.⁷⁶

Boycot esnasında liman işçileri kendi çıkarları için mücadele etmeyi unutmamışlardır. Örneğin Rıhtım Şirketi Aralık'ta Sadrazam'ın da desteğini alarak yüzer dokları kullanmaya kalktığında işçiler boykot lehine gösteriler yapıp taşımayı yaptırmamışlardı. Hamallar da 30 Kasım'da Sadrazam'ın Rıhtım Şirketi'ne müdahale eden hamalların kovulacağına dair emrini boykotun da desteğiyle dinlemediler. Bu sebatkâr duruş sayesinde tekellerini de geri kazandılar. Ayrıca boykotun bitiminden bir ay önce, kovulan 42 hamalın loncasının verdiği dilekçe doğrultusunda⁷⁷ Sadrazam şirketle görüşerek kovulanların 30'unun şirket bünyesinde 12'sinin gümrükte çalışması konusunda aracı oldu.⁷⁸ Boykot süresince bu hamallar kethüdalarını da şikâyet etmekte çekinmemişlerdir.⁷⁹ İstanbul ve Galata rıhtımındaki hamallar, 19 Mart'ta da hamaliye ücreti almalarına izin verilmediği için tatil-i eşgal yaptılar.⁸⁰ Kanunen grev yapmalarının yasak olduğu hatırlatılınca önce Galata⁸¹ sonra İstanbul rıhtımı hamalları işbaşı yapma sözü verdi.⁸² Ancak tekrar greve devam edip malları taşımadılar.⁸³ Üstelik gümrük hamalları taleplerini duyurmak için bir miting bile tertiplemişlerdi.⁸⁴ Bu grevin ne kadar sürdüğüne dair kesin bir bilgi olmamakla birlikte şirket ve hükümetin devam eden baskıları sonucu hamallar büyük olasılıkla taleplerine kavuşamamıştır.⁸⁵ Mavnacılar da sıklıkla taleplerini dile getirmişlerdir. Örneğin 3 Ocak'ta İkdâm gazetesindeki habere göre mavnacılar mavnaların artık daha büyük olduğu gerekçesiyle mavnalar için günlük 40, salapuryalar için günlük 25 kuruş zam istiyorlardı. Gazete bu rakamları fahiş bulmasına rağmen mavnacıların talebinin dikkate alınmasını ilgili kurumdan talep ediyordu.⁸⁶ Bir de mavnacılar taleplerini anayasa çerçevesinde meşrulaştırıyordu. Örneğin şubat ayında Yağ Kapanı İskelesi mavnacıları Meşrutiyetin de ilanıyla yabancı mavnacılarla eşit şartlarda çalışmayı ve Fatih devrinden beri sürmekte olan haklarının iadesini istiyorlardı. Bunu da kendi bencil çıkarları için değil anayasal bir hak olarak talep ediyorlardı.⁸⁷ Bir de kendileri basında çıkan boykotu kendi çıkarları adına

74 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 109.

75 "Boycotaj", *Serbistî*, No. 24, 15 Zilkade 1326, 26 Teşrin-i Sani 1324, 9 Aralık 1908, Çarşamba, s. 4.

76 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 110-113.

77 Bu dilekçede Sadrazam'ın şirketle görüşmesi isteniyor, kovulan hamallar işe alınmazsa genel bir greve gidileceği yazıyordu. Bkz. Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Ankara 1987, s. 100.

78 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 100.

79 Y. Doğan Çetinkaya, *a.g.e.*, s. 206.

80 Can Nacar, *a.g.m.*, s. 59. Ayrıca bkz. "Gümrük Hamallarının Tatil-i Eşgali", *Tanin*, No. 228, 26 Saferülhayr 1327, 7 Mart 1325, 20 Mart 1909, Cumartesi, s. 3.

81 "Hamalların Grevi", *Tanin*, No. 231, 29 Saferülhayr 1327, 10 Mart 1325, 23 Mart 1909, Salı, s. 4.

82 "Hamalların Grevi", *Tanin*, No. 233, 2 Rebiulevvel 1327, 12 Mart 1325, 25 Mart 1909, Perşembe, s. 3.

83 "Küçük Havadisler", *Tanin*, No. 237, 6 Rebiulevvel 1327, 16 Mart 1325, 29 Mart 1909, Pazartesi, s. 4.

84 "Mitingi Tertib Edenler", *Tanin*, No. 236, 5 Rebiulevvel 1327, 15 Mart 1325, 28 Mart 1909, Pazar, s. 3.

85 Can Nacar, *a.g.m.*, s. 60.

86 "Mavnacılar", *İkdâm*, No. 5248, 10 Zilhicce 1326, 21 Kanun-u Evvel 1324, 3 Ocak 1909, Cuma, s. 3.

87 Y. Doğan Çetinkaya, *a.g.e.*, s. 209-210.

II. Meşrutiyetin İlanından Tatil-i Eşgal Kanunu'na (1909) Osmanlı Payitahtında İşçi Hareketleri

kullandıkları iddiasını da yalanlamıştır.⁸⁸ Bu da göstermektedir ki liman işçileri hem özgür basını takip ediyor hem de anayasal haklarını biliyordu.⁸⁹

5- 31 Mart Vakası ve Tatil-i Eşgal Kanunu

13 Nisan 1909 (31 Mart 1325) sabahı İstanbul'da Bab-ı Âli'de gerici nitelikte kanlı bir isyan yaşandı. İsyân sırasında "Şeriat isteriz!" naraları atıldıysa bile asıl sebep dini değil siyasiydi. İttihat-Terakki Cemiyeti karşıtlığı isyanın ana sebebiydi.⁹⁰

İsyana işçilerden bilhassa hamallar katılmıştır. Rıhtım hamallarının şefi Ali Ağa, isyana katılmamaları konusunda Kürt hamalları ikna maksadıyla kahvehaneye gönderilen Bedirhanizâde Ahmet Süreyya Bey'in sözünü keserek Rumeli ordusundan korkmadıklarını söylemiştir.⁹¹ Hareket Ordusu isyanı bastırıldığında⁹² Birinci Divan-ı Harb-i Örfî'de Ali Ağa bu galeyana getirici sözleri yüzünden yargılanıp 3 sene kalebentliğe mahkûm edilmiş,⁹³ Ali Ağa ile birlikte 14 hamal daha tutuklanıp sürgüne gönderilmiştir. Hamalların isyana katılımının sebebi muhakkak ki iktidar değişikliği ile daha fazla söz sahibi olabileceklerini düşünmeleridir.⁹⁴ Ama isyanın başarısızlığı sonrasında birçok hamal tutuklanıp sürgüne gönderilmiş, İttihat-Terakki Cemiyeti'ni destekleyen *Tanin* gibi basın organlarında hamalları hedef alan makaleler çıkmaya başlamıştır.⁹⁵ Haziran'da ise 1907 Talimatnamesinin genişletilip onaylanmasıyla birlikte 8 Temmuz'da son kez iş bırakan hamallar temmuz ortasında yine eylemlerini sonlandırmak zorunda kalmışlardır.⁹⁶ Bu sırada zaten meşrutiyetten beri mecliste konuşulmakta olan işçi, sendika sorunları⁹⁷ hat safhaya çıkacak ve grevlerin devlete verdiği zararlardan ve 31 Mart Olayı'nın getirdiği atmosferden dolayı 9 Ağustos'ta kanun-u muvakkat kanun haline getirilecek ve *Tatil-i Eşgal Kanunu* mecliste kabul edilecektir.⁹⁸ Bu kanunla kamu hizmeti gören tüm kurumlarda grev yasaklanacak ve sendikalar feshedilecektir.⁹⁹ Grevlerin hızı kesilecek ve sonraki dönemde grev sayısında hatırı sayılır bir düşüş yaşanacaktır.¹⁰⁰

6- Sonuç

'İşçi sınıfı' kavramı, kapitalizmin ve sanayileşmenin gelişmesiyle ortaya çıkan ve emeğini satarak geçinen işçi kesimini tanımlar.¹⁰¹ Osmanlı ekonomisinin yapısı ise işçi sınıfının oluşumunu engellemiş, ancak Tanzimat Dönemi'yle birlikte küresel ekonominin Osmanlı topraklarına girmeye başlaması ile ücretli sanayi işçisi sınıfı oluşmaya başlamıştır.¹⁰² 1908'de meşrutiyetin ilanı ile birlikte ise özgür basın unsurlarının ve cemiyetlerin sayısında patlama yaşandığı gibi işçi dernekleri ve siyasi kuruluşlar da ortaya çıkmıştır.

1908 dönemi Osmanlı-Türk işçisi için ergenleşme dönemidir.¹⁰³ Özellikle Meşrutiyetin

88 Y. Doğan Çetinkaya, *a.g.e.*, s. 209.

89 Y. Doğan Çetinkaya, *a.g.e.*, s. 197-210.

90 Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 202.

91 Can Nacar, *a.g.m.*, s. 61.

92 Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 151.

93 "Birinci Divan-ı Harb-i Örfî", *Tanin*, No. 263, 7 Cumadelevvel 1327, 14 Mayıs 1325, 27 Mayıs 1909, Perşembe, s. 2.

94 Can Nacar, *a.g.m.*, s. 61-62.

95 "Hamal Esnafı", *Tanin*, No. 254, 28 Rebiülahir 1327, 5 Mayıs 1325, 18 Mayıs 1909, Salı, s. 4.

96 Can Nacar, *a.g.m.*, s. 63.

97 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt:1İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul 2009, s. 278-279.

98 Taner Aslan, *a.g.m.*, s. 54. Mecliste kanun görüşmeleri için bkz. A. Gündüz Ökçün, *Ta'til-i Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler-Yorumlar*, Ankara 1982, s. 5-132.

99 Hakkı Onur [Zafer Toprak], "1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler", *Yurt ve Dünya*, Sayı:2, Ankara 1977, s. 23.

100 Yavuz Selim Karakışla, *a.g.m.*, s. 37.

101 Erol Demir, "Türkiye'de İşçileşme Süreçleri", *Toplum ve Bilim*, Sayı:66, İstanbul 1995, s. 70.

102 Yavuz Selim Karakışla, *a.g.m.*, s. 28.

103 Cem Doğan, "II. Meşrutiyet Dönemi Çalışma Hayatına Bakışlar: Gümrük Hamalları Grevi Örneği", *Tarihçiliğe*

ilanıyla ortaya çıkan ekonomik taleplere dayalı grevler, yaptığı uluslararası ticaret anlaşmalarıyla Batılılaşma aşamasına girmiş Osmanlı ekonomisinin, işçiler üzerindeki etkisiyle kendiliğinden ortaya çıkmıştır. İttihat-Terakki Cemiyeti de toplumu ayrıştırma tehlikesini fark edene kadar grevleri hürriyetin gereği olarak görmüş ve desteklemiştir.¹⁰⁴ Ancak grevlerin şiddetinden çekinen hükümet ve cemiyet şiddet kullanarak grevleri bastırmaya çalışmış, bu durum işçilerin de karşı şiddet uygulamasına ve asayiş bozmasına sebep olmuştur.¹⁰⁵ Yalnızca işçi sınıfına ait bu grevler daha kolay bastırılmasına karşın boykot gibi tüm kamuoyunun desteğini alan bir hareket kolay bastırılmazdı. Dolayısıyla boykottan faydalanan İstanbul liman işçileri, boykotu sahiplenip bir yandan da onu, kendi talepleri adına kullanmışlardır.¹⁰⁶ Boykot yardımıyla aralıklarla da olsa tekellerini geri kazanabilmişlerdir. Bu da kanun-u muvakkata rağmen Meşrutiyet'in ilanından Tatil-i Eşgal Yasası'na kadar olan sürede liman işçilerinin karlı çıktığını göstermektedir.¹⁰⁷ Özellikle hamallar, 31 Mart Vakası ve mezkûr yasa ile yapılan tutuklama, sürgün ve kısıtlamalardan sonra, sayıları azalsa da, grev ve sendikal haklar gibi Batı kaynaklı protesto kültürünü devam ettirmişler ve sonraki dönemlerde işçi hakları adına mücadele etmeye devam etmişlerdir.¹⁰⁸

7-Kaynakça

A. Gazeteler

İkdam

Serbestî

Tanin

B. Döneme Dair Gazetelerde Yer Alan Haberler

"Ahenk Refikimizden:", *Serbestî*, No. 24, 15 Zilkade 1326, 26 Teşrinisani 1324, 9 Aralık 1908, Çarşamba, s. 4.

"Anadolu Şimendiferi", *Tanin*, No. 46, 19 Şaban 1326, 2 Eylül 1324, 15 Eylül 1908, Salı, s. 3.

"Anadolu Şimendiferi Grevi", *Tanin*, No. 49, 22 Şaban 1326, 5 Eylül 1324, 18 Eylül 1908, Cuma, s. 2-3.

"Avusturya Vapurlarına Binmeyiniz!", *Tanin*, No. 71, 14 Ramazan 1326, 27 Eylül 1324, 10 Ekim 1908, Cumartesi, s. 5.

"Birinci Divan-ı Harb-i Örfî", *Tanin*, No. 263, 7 Cumadelevvel 1327, 14 Mayıs 1325, 27 Mayıs 1909, Perşembe, s. 2.

"Boykotaj", *Serbestî*, No. 24, 15 Zilkade 1326, 26 Teşrinisani 1324, 9 Aralık 1908, Çarşamba, s. 4.

"Dün Geceki Nümayişler", *Tanin*, No. 68, 11 Ramazan 1326, 24 Eylül 1324, 7 Ekim 1908, Çarşamba, s. 1.

"Evvelki Akşam Adalara Hareket Edecek...", *Tanin*, No. 1, 4 Recep 1326, 19 Temmuz 1324, 1 Ağustos 1908, Cumartesi, s. 4.

Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan, der. Hasan Bahar, Konya 2013, s. 548.

104 Taner Aslan, *a.g.m.*, s. 61.

105 Taner Aslan, *a.g.m.*, s. 62.

106 Y. Doğan Çetinkaya, *a.g.e.*, s. 206-213.

107 Mehmet Emin Elmacı, "1908 Avusturya Boykotunda Liman İşçileri", *Kebikeç*, Sayı: 5, Ankara 1997, s. 162.

108 Can Nacar, *a.g.m.*, s. 64-65.

II. Meşrutiyetin İlanından Tatil-i Eşgal Kanunu'na (1909) Osmanlı Payitahtında İşçi Hareketleri

- “Gümrük Hamallarının Tatil-i Eşgali”, *Tanin*, No. 228, 26 Saferülhayr 1327, 7 Mart 1325, 20 Mart 1909, Cumartesi, s. 3.
- “Hamal Esnafı”, *Tanin*, No. 254, 28 Rebiülahir 1327, 5 Mayıs 1325, 18 Mayıs 1909, Salı, s. 4.
- “Hamalların Grevi”, *Tanin*, No. 231, 29 Saferülhayr 1327, 10 Mart 1325, 23 Mart 1909, Salı, s. 4.
- “Hamalların Grevi”, *Tanin*, No. 233, 2 Rebiülevvel 1327, 12 Mart 1325, 25 Mart 1909, Perşembe, s. 3.
- “Küçük Havadisler”, *Tanin*, No. 237, 6 Rebiülevvel 1327, 16 Mart 1325, 29 Mart 1909, Pazartesi, s. 4.
- “Lloyd’un Ziyarı”, *İkdam*, No. 5252, 16 Zilhicce 1326, 27 Kânunuevvel 1324, 9 Ocak 1909, Cumartesi, s. 3.
- “Mavnacılar”, *İkdam*, No. 5248, 10 Zilhicce 1326, 21 Kânunuevvel 1324, 3 Ocak 1909, Cuma, s. 3.
- “Mitingi Tertib Edenler”, *Tanin*, No. 236, 5 Rebiülevvel 1327, 15 Mart 1325, 28 Mart 1909, Pazar, s. 3.
- “Ne Yapmalıyız?”, *Tanin*, No. 71, 14 Ramazan 1326, 27 Eylül 1324, 10 Ekim 1908, Cumartesi, s. 4.
- “Nümayişler”, *İkdam*, No. 5162, 11 Ramazan 1326, 24 Eylül 1324, 7 Ekim 1908, Çarşamba, s. 2.
- “Şark Şimendiferleri”, *Tanin*, No. 51, 24 Şaban 1326, 7 Eylül 1324, 20 Eylül 1908, Pazar, s. 7.
- “Tramvay Arabacı ve Kondüktörleri”, *Tanin*, No. 14, 17 Recep 1326, 1 Ağustos 1324, 14 Ağustos 1908, Cuma, s. 3.

C. İkincil Kaynaklar

- Ahmad, Feroz (2016). *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Akşin, Sina (2014). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Aslan, Taner (2009). “II. Meşrutiyet Dönemi İşçi Hareketleri ve Bu Hareketlerin Meydana Getirdiği Sorunlar Üzerine Bir Deneme”, *OTAM*, Sayı: 25, 33-63.
- Çetinkaya, Y. Doğan (2004). *1908 Osmanlı Boykotu*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Demir, Erol (1995). “Türkiye’de İşçileşme Süreçleri”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 66, 69-85.
- Devellioğlu, Ferit (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Dıġırođlu, Filiz (2014). “Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912)”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 43, 227-272.
- Doğan, Cem. “II. Meşrutiyet Dönemi Çalışma Hayatına Bakışlar: Gümrük Hamalları Grevi Örneği”, *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Nejat Göyünç’e Armağan*, der. Hasan Bahar, Konya 2013, s. 539-548.

- Elmacı, Mehmet Emin (1997). "1908 Avusturya Boykotunda Liman İşçileri", *Kebikeç*, Sayı: 5, 155-162.
- Kabacalı, Alpay (2016). *Talât Paşa'nın Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kansu, Aykut (2015). *1908 Devrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karabulut, Umut (2014). İzmir Kentinde Siyasi Protesto Kültürü (1908-1912), Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Karakışla, Yavuz Selim. "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923", *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, der. D. Quataert ve E. J. Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 27-54.
- Koç, Yıldırım (2013). "II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki ve Osmanlı İşçi Sınıfı", *Bilim ve Ütopya*, Sayı: 233, 1-5.
- Koç, Yıldırım (2003). *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Nacar, Can (2016). "20. Yüzyılın Başında İstanbul Limanı: Hamallar Dersaadet Rıhtım Şirketi ve Osmanlı Hükümeti", *Kebikeç*, Sayı: 41, 51-66.
- Onur, Hakkı (1977). "1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler", *Yurt ve Dünya*, Sayı: 2, 277-295.
- Ortaylı, İlber (1981). İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Ökçün, A. Gündüz (1982). *Ta'til-i Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler-Yorumlar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Quataert, Donald (1987). *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadî Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Yurt Yayınları, Ankara.
- Toprak, Zafer (2016). *Türkiye'de İşçi Sınıfı 1908-1946*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Tunaya, Tarık Zafer (2009). *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt:1 İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tunçay, Mete (1978). *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Tunçay, Mete. "Cumhuriyet Öncesinde Sosyalist Düşünce", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Cilt:1, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, ed. T. Bora ve M. Gültekinil, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 296-309.
- Yıldırım, Kadir (2013). "II. Abdülhamid Dönemi İstanbul'unda İşçi Hareketleri", *I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu*, Sayı: 1, 311-323.
- Zürcher, Erik Jan (2015). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

XIX. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NE YAPILAN ÇERKES GÖÇLERİ (ÇERKES SÜRGÜNÜ)

CIRCASSIAN MIGRATIONS TO OTTOMAN STATE IN XIX. CENTURY (CIRCASSIAN EXILE)

Hakan ALTIN*

Kabul Tarihi/Accepted: 20.06.2017

Geliş Tarihi/Received: 12.06.2017

Kafkasya, yüzyıllar boyunca istilalara maruz kalmış olsa da tamamen fethedilemeyen, bunun yanında birbirinden farklı pek çok milletten, boydan ve topluluktan oluşan, kırktan fazla dilin konuşulduğu heterojen bir yapıyı ifade etmektedir. Kafkasya'nın yerli ve kadim bir halkı olan Çerkesler kendi bünyelerinde farklı boylardan oluşmaktadır. Tarih boyunca çeşitli devletler tarafından Kafkasya üzerinde hâkimiyet kurulmaya çalışılmış ancak başarılı olunamamış, Kafkas halkları özgür şekilde kendi gelenekleriyle ve adetleriyle yaşamlarına devam etmişlerdir. Rusya'nın hâkimiyet girişimleri sırasında Kafkas halkları tarafından yer yer direniş hareketleri görülmüştür. Kuzeydoğu Kafkasya'da yer alan Dağıstan'da Şeyh Mansur ile başlayan ve özellikle Şeyh Şamil döneminde önem kazanmasının ardından Çeçenistan'da da destek gören kısmen Kuzeybatı Kafkasya'ya yayılma eğilimi gösteren bu hareket "Müridizm Hareketi" olarak isimlendirilmektedir. Rus istilalarına karşı vatan savunması şeklinde olan ve dini bir karaktere bürünen Müridizm hareketi etkili olduğu süre zarfında Rus yayılmasına karşı önemli bir nitelik göstermiştir. Nitekim Şeyh Şamil'in 1859 yılında Ruslara esir düşmesi ile nihayete ermiş olan Müridizm hareketinin ardından Rusya doğudaki askeri birliklerini batıya kaydırarak Çerkeslerin yaşadığı Kuzeybatı Kafkasya'ya hâkim olmak istemiştir. 1860 ile 1864 tarihleri arasında 4 yıllık bir Çerkes direnişinin ardından Çerkesler savaşı kaybetmiş ve yurtlarından göç etmeye zorlanmışlardır. Savaş sırasında ve sonrasında gerçekleşen bu sürgün bir trajedidir. Sürgünün çok büyük bir kısmı Osmanlı topraklarına gerçekleşmiş ve yolda pek çok Çerkes yaşamını yitirmiştir. Göç ettirilen Çerkeslerin sayısı Rusya ve Osmanlı Devleti kaynaklarına göre farklılık arz etmektedir. Nihayetinde Çerkesler özgürlük savaşlarını kaybetmişler ve Ruslar tarafından zorunlu göçe (sürgün) tabi tutulmuşlardır. Sonuç olarak Osmanlı Devleti'ne gelen Çerkesler; Anadolu, Rumeli, Suriye, İsrail, Ürdün gibi yerlere devlet tarafından iskân edilmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Müridizm, Osmanlı Devleti, Çerkesler, Göç, Sürgün.

Abstract

Caucasia represents a heterogeneous construction which is not completely conquered in addition to consisting of many nations, tribes and communities which are different from each other and spoken more than 40 languages even though being exposed to a lot of invasions throughout the centuries. Circassians that are local and auld people of Caucasia are consisting of different tribes in itself. Throughout the history, several states attempted to dominate over Caucasia, however they failed and Caucasian communities continued to live with their own traditions and customs freely. Resistance movements were seen partly by Caucasian communities during the Russia's dominance attempts. This movement, starting with Sheikh Mansur in Daghistan located in Northeast Caucasia and supported in Chechnya after becoming important especially in the period of Sheikh Samil, showing a tendency to spread to Northeast Caucasia partly, is called as "Muridism Movement". Muridism movement, being a homeland defense against Russian invasions and having a religious identity, had an important role against Russian invasions during it was effective. However, Muridism movement ended with Sheikh Samil's being captured by Russians in 1859 and Russia wanted to

*Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi/ Denizli, altinhakan20@gmail.com

dominate Northwest Caucasia where Cherkes lived by replacing its military units from east to west. After 4 years Circassian resistance between 1860 and 1864, Circassians lost the war and they were forced to migrate from their homeland. This exile, happening during and following the war is a tragedy. Most of the exile occurred in Ottoman territories and many Circassians died on the way. The number of displaced Circassians were different from each other according to Russia and Ottoman resources. Ultimately, Circassians lost their struggle for independence and were subjected to forced migration by Russians (exile). As a result; Circassians coming to Ottoman territory was settled to Anatolia, Rumelia, Syria, Israel and Jordan territories by the State.

Keywords: *Caucasia, Muridism, Ottoman State, Circassians, Migration, Exile.*

Giriş

Kafkas-Rus Savaşları ve öncesinde pek çok istilalara sahne olmuş Kafkasya'nın coğrafi konumunu belirtmek yararlı olacaktır. Kafkasya, toplam 1200 km uzunluğundaki ünlü Kafkas sıradağlarının hem kuzeyini hem de güneyini içine alan geniş coğrafi bölgeyi ifade etmektedir¹. Bir başka ifadeyle Karadeniz ve Hazar Denizi arasında yer alan sarp ve yüksek Kafkas sıradağlarının ikiye ayırdığı bölgeyi ifade etmektedir. Yani Kafkasya güney ve kuzey şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Güney Kafkasya; Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ı içine almaktadır. Kuzey Kafkasya'dan bakıldığında Güney Kafkasya'ya Transkafkasya; "Kafkasya Ötesi" denilmektedir². Yaşanılan savaşlar ve istilalar, sonucunda da göç olayı; batısında Azak Denizi ve Karadeniz, kuzeyinde Maniç Çukuru, doğuda Hazar Denizi ve güneyde de dağları geçerek Karadeniz'e ulaşan İnguş ırmağı ile çevrili Kuzey Kafkasya ile kısmen güneyde yer alsa da kuzeydekilerle akraba olan kavimlerin yaşadığı Osetya ve Abhazyaya geçmiştir.

Kuzey Kafkasya, üzerindeki unsurların farklılığı nedeniyle anlaşılamayacak bir şekilde karışık³, etnik ve sosyokültürel yapıda olan, tarih boyunca kavimlerin ve medeniyetlerin geçiş noktası olan ve pek çok kavmin kültürel mirasını günümüze taşıyan, bunun yanında birbirinden farklı kırktan fazla dil konuşulsa da Kafkasya halklarının birlikte yaşayabildikleri dünyanın en karmaşık bölgelerinden birisidir. Çerkesler ise çok eski tarihlerden itibaren bölgede yaşayan yerleşik halklar olup XIX. yüzyılda yaşadıkları trajedi ise tarihin en acı olaylarından birisidir. Sonuçları bakımından değerlendirilirse Kuzey Kafkasya'nın otokton (yerli) halkı yaşadıkları olumsuzluklar neticesinde üzerlerindeki Rus Baskısı nedeniyle topraklarında rahat edememeleri, dolayısıyla büyük kitleler halinde yerlerinden edilmeleri şeklinde oluşan bu olaya zorunlu göç, hatta sürgün denilmektedir.

Tarihi açıdan Kafkasya halkı ikiye ayrılmaktadır. Bunların ilki otokton halklar olan Adige (Şapsığ, Abzeh, Hatukhoy, Besleney, Kabartey vd.) Abhaz- Ubih, Çeçen-İnguş grupları ve Dağıstan bölgesinde yaşayan (Andi, Avar, Lak, Lezgi vd.) diğer kabilelerdir. İkincisi ise bölgeye sonradan gelen halklar olan Turani kökenli, Karaçaylar, Balkarlar, Nogoylar, Kumuklar ile İndo-Germen kökenli bir halk olan Osetlerden oluşmaktadır. Kuzey Kafkasya'da en fazla nüfusa sahip olan Adige-Abhaz-Ubih grubu, kuzeyde Kuban nehri kıyısından, güneydoğuda Sunja nehrine kadar uzanan bölgede yaşıyorlardı. Bu bölgenin insanları yüzyıllarca kader birliği ederek, tarih boyunca oluşan sosyokültürel süreç içerisinde gelenek ve göreneklerini, aynı hayat görüşünü ve kültürünü benimseyerek "Kafkas Kültürünü" oluşturmuşlardır. Bu birlik herhangi bir bireyin, babasının Çerkes (Adige), annesinin İnguş, büyükannesinin Abazin olabilmesiyle gösterilebilmektedir. Bu nedenle büyük göç hareketi başladığı sırada Anadolu halkı, ülkelerine gelen bu insanlara geniş anlamıyla Çerkes tabirini kullanmışlardır⁴.

1 Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri: 1856-1876*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 16. Dizi, Sayı 75, Ankara, 1997, s. 14.

2 Yaşar Bağ, *Çerkeslerin Dünyası Bugün*, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara, 2001, s. 46.

3 Murat Papşu, *Vatanından Uzaklara Çerkesler*, Çiviyazıları Yayınları, İstanbul, 2004, s. 12.

4 Cahit Aslan, "Bir Soykırımın Adı: 1864 Büyük Çerkes Sürgünü", Ömer Engin Lütem, *Uluslararası Suçlar ve Tarih*,

Çerkes isminin nereden geldiği ile ilgili pek çok araştırma varsa da iki görüş öne çıkar. Bunlardan birincisi Grekler (eski Yunan) tarafından batı Kafkasya'da yaşayan halklara verilmiş olan "Kerket" veya buna yakın bir ismin değişerek bugünkü şekline geldiği görüşüdür. İkincisi ise "Toprağı işleyen" anlamına gelen "Jarkaz" kelimesinin zaman içinde değişerek "Çerkes" halini almış olmasıdır. "Çerkes" isminin ilk defa Plano de Carpini tarafından 1215 yılında kullanıldığı bilinmekle birlikte Ernest Chanter, Çerkeslerin M.Ö 500 yıllarında tarih sahnesine çıkan antik bir millet olduğunu belirtmektedir. Nitekim Çerkes tabiri geniş anlamda kullanıldığında yurtlarından çıkarılan bütün Kuzey Kafkasya halklarını kapsarken dar anlamda kullanıldığında Adige'leri ve Adige guruplarını (Şapsığ gibi) kapsar. Siyasi coğrafya açısından kullanıldığında ise Karaçay-Çerkes'i kapsar⁵. Osmanlı Devleti kendi ülkesine gelmiş olan bu insanları Çerkes üst kimliği ile isimlendirmiştir. Ruslara göre ise bu halk Dağlılar'dır⁶.

1.Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya Hâkim Olma Girişimleri

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya egemenliği Kırım Hanları vasıtasıyla sağlanmış, Kırım Hanlığı'nın ilhakının ardından doğrudan valiler göndermesiyle gerçekleşmiştir. Kuzey Kafkasya ile Osmanlı Devleti'nin ilk teması 1451 yılında Fatih'in Abhazya (Sohumkale) üzerine donanmasını göndermesiyle başlamış, Taman Yarımadası'ndan Soçi'ye uzanan Çerkesya sahilleri 1479'dan 1810 yılına kadar Osmanlı hâkimiyeti altında kalmıştır. Osmanlı Devleti Kafkasya'ya hâkim olmak için Çerkes prensleriyle işbirliği yapmaya karar vermiş, bu amaç için Ferah Ali Paşa komutasındaki askeri kurul Batı Kafkasya'ya gönderilmiştir. Osmanlı Devleti bölgedeki ilk etkili girişimini bu dönemde gerçekleştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu hareketinin başarıya ulaşmasıyla Çerkesler bu yıla "İmam Yılı" demişler, yeni doğan çocuklarına Çerkes isimlerinden ziyade Müslüman isimleri vermişlerdir⁷. Çerkesler Osmanlı Devleti'ne ısındırılmaya çalışılmış ve bu da kısmen muvaffakiyetle neticelenmiştir⁸. Isındırma politikasının sonucu olarak Şii İran'a karşı Sünni Çerkesler ile bir kordon oluşturulmaya çalışılmış ve bunda da başarıya ulaşılmıştır. Ancak Ferah Ali Paşa'nın ölümünden sonra bölgeye gelen Osmanlı Paşaları aynı başarıyı sağlayamayınca baskı uygulama yoluna gitmişler bunun neticesinde Çerkesler arasında İslam'ın yayılmasında yavaşlama görülmüştür.

Kafkasya toprakları üzerinde İran, Rusya ve Osmanlı hâkimiyet mücadelesi yaşanmış, Osmanlı Devleti'nin tamamen nüfuz edemediği ancak idaresi altına aldığı dönemde ise Kafkas Halkları otonom hayatlarına devam etmiştir. Örneğin Çerkes Beyi Hacımukov bu konu hakkında⁹; "İslam'ın Çerkesya'da yayılmasıyla birlikte kendilerinin Osmanlı egemenliğine girmediklerini, buna kanıt olarak da Osmanlı'nın Ahıska da uyguladığı düzeni (vergi sistemi ve askeri sistem gibi) kuramadıklarını, Çerkeslerin Osmanlı sultanını kendi manevi önderleri gibi gördüklerini fakat onun sivil ve idari egemenliğini tanımayacaklarını, iç işlerine de karışılmasına izin vermeyeceklerini ve vermediklerini, yüzyıllardır Çerkeslerin hür ve bağımsız bir halk olduğunu" belirtmiştir.

2.Rusya'nın Kafkasya'ya Hâkim Olma Girişimleri

Rusya, Rurik tarafından¹⁰, Leningrad'ın güneyindeki İlmen Gölü kıyısında, Novgorad kentinde 864 yılında kurulmuştur. 905 yılında ise devletin merkezi bugünkü Ukrayna'nın

Asam Yayınları, Sayı. 1, Ankara, 2006, s. 105.

5 Yaşar Bağ, a.g.e, s. 62.

6 Yaşar Bağ, a.g.e, s. 79.

7 Cahit Aslan, a.g.m, s. 109.

8 Hayati Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991, s. 12.

9 Ali Kasumov, Hasan Kasumov, *Çerkes Soykırımı Çerkeslerin XIX. Yüzyıl Savaş Tarihi*, Kafder Yayınları, Ankara, 1995, s. 90-91.

10 Kemal Beydilli, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.35, Ankara, 2008, s. 253.

başkenti Kiev şehrine taşınmıştır¹¹. 965 yılında Kiev prensi Svyatislav, Hazarların Don nehri kıyısındaki Sarkel kentini alarak yıkmıştır. 1016 yılında ise son darbe olarak Birleşik Bizans-Rus ordusu başkent İtil'i de alarak Hazar Devleti'ne son vermiştir. Hazar Devleti'nin yıkılması ile Çerkesler ile Ruslar arasındaki tek tampon bölge Taman Yarımadası kalmıştır. Nitekim Svyatislav Taman Bölgesi'ni de işgal edip tampon bölgenin aradan kalkmasıyla birbirlerine komşu olan iki millet, 1016 tarihi ile ilk ilişkilerine başlamıştır. Bu tarihten itibaren Slavlarla Çerkesler arasında savaş ya da diplomatik ilişkiler yoluyla 250 yıl süren temaslar başlamış ise de Moğolların Rus steplerini 1236 yılında işgaliyle son bulmuştur. Bu defa Altınordu Devleti arada tampon görevi görmüş ve bu görevini 1481 yılına kadar sürdürmüştür¹².

Timur'un saldırıları sonucu Altınordu Devleti'nin yıkılmasından sonra bölgede güçsüz hanlıklar ortaya çıkmıştır. Kazan Hanlığı 1552'de, Astrahan Hanlığı da 1556 yılında Çar IV. İvan döneminde Ruslar tarafından işgal edilmiştir¹³. Bundan sonra Ruslarla Çerkesler arasında tampon bir güç girmemiş, Ruslar yayılcı politikası gereği Kafkasya'ya yönelmiş ve savaşlar da bu sebeple başlamıştır. Rusların nihai hedefi, Karadeniz limanlarını ele geçirdikten sonra Hindistan'a açılıp buraya yönelik uzun vadeli planlarını gerçekleştirmektir. Bunun için Kafkasya'yı kontrol altına alması gerekmektedir. Astrahan Hanlığı'nın yıkılma tarihi olan 1556 yılı Kafkas-Rus savaşlarının başlangıç tarihi olup 1567 yılında Çar IV. İvan, Kabardey (Kabartay) topraklarına saldırmasıyla tarihe "Kafkas-Rus Savaşları" olarak geçecek olan savaşların ilk aşamasına girilmiştir.

Çerkesler bir yandan Rusya ile savaş halinde iken diğer yandan Kırım Hanlığı'nın saldırısına maruz kalıyorlardı. Bu saldırılara karşı Kabardey Prensi Temiryıko, kızı Gueşevnay (Maria)'ı 1567 yılında Rus Çar'ı IV. İvan'a beraberinde bir dostluk antlaşmasıyla birlikte vermesiyle yaklaşık yirmi yıl sürecek olan barış sağlanmıştır. 1587 yılında IV. İvan'ın ölümüyle bu antlaşma sona ermiştir. 1604-1605 yıllarında Rusya, Dağıstan'a saldırdıysa da Çeçen ve Dağıstanlıların ortak savunmasıyla ağır bir yenilgiye uğramıştır. 1711 yılında Ruslar tekrar Dağıstan'a saldırmış, karadan ve denizden yapılan kuşatma sonucu Derbend'i ele geçirmişlerdir. 1735 yılına kadar Dağıstan'da kalmayı başarmışlar, aynı zamanda da bölgede çok sayıda Kazak köyü inşa etmişlerdir¹⁴. Hazırlık Savaşları olarak adlandırılan bu savaşlar, 1762 yılına kadar tam 206 yıl sürmüştür¹⁵. Savaşların bu kadar uzun sürmesinin nedeni Kırım Hanlığı'nın Çerkesler ile Ruslar arasında hala bir tampon bölge teşkil etmesidir. Kırım Hanlığının ilhakının ardından Ruslar Kafkasya'daki istihkâmlarına başlamıştır.

3. Müridizm ve Sürgün Savaşları

Savaşı tetikleyen olay Rusların bugünkü Mezdok bölgesine kale inşa etmeleri ve Kabardey prenslerin kale inşasının durdurulmasını II. Katerina'dan istemeleridir (1763). Nitekim bu istek reddedilmiş ve XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yayılcı Rus politikası kendisini göstermeye başlamış ve aradaki dostluk ilişkileri sona ermiştir. Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında mağlup olup, Kırım'ın bağımsız olması, Rusya'yı Kafkasya emellerine yaklaştırmıştır (1774). Savaş bahanesi olarak da Rusya hükümeti Çerkesleri kanuna karşı başkaldıran asiler olarak ilan etmiştir. Ruslar, Terek ve Kuban bölgelerine Rus istihkâmları kurmaya başlamışlar ve 1787 yıllarında Rus yayılcılığı kendisini daha da göstermiştir¹⁶. Kuzey Kafkaslılar, Rusların yayılcı

11 Yaşar Bağ, *a.g.e.*, s. 48.

12 Ruslan Betzov, Çev. Orhan Uravelli, Çerkeslerin Etnik Tarihi, Kafdav Bilimsel Araştırma Merkezi ve Yayıncılık İşletmesi, Kalkan Matbaacılık, Ankara, 2009, s. 217.

13 Mehmet Saray, Muzaffer Ürekli, Sema İşıktan, İbrahim Yüksel, Ali Arslan, Mustafa Budak, Cezmi Eraslan, Alaeddin Özer, *Kafkasya Araştırmaları I*, Acar Yayınları, İstanbul, 1988, s. 13.

14 Nihat Berzeg, *Çerkes Sürgünü, Gerçek Tarihi ve Politik Nedenleri*, Takav Matbaacılık, Ankara, 1996, s. 28-29.

15 Yaşar Bağ, *a.g.e.*, s. 49.

16 Cahit Aslan, *a.g.m.*, s. 113.

politikası ve işgallerine karşı direnişe geçmişlerdir. Özellikle ilk örgütlü direniş XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Müridizm Hareketi adı altında Dağıstanlı Şeyh Mansur döneminde gerçekleşmiş, Şeyh Şamil döneminde ise bu direniş, Dağıstan'ın ve Çeçenistan'ın tamamını etkisi altına almıştır¹⁷. Kafkasyalıların ilk sistemli direnişi olan Müridizm hareketinden kısaca bahsetmek, Çerkeslerin direnişini daha iyi anlamak için gereklidir.

İmamların öncülüğünde, önceleri birkaç kabile ile başlayıp, yavaş yavaş Kuzeydoğu Kafkasya ve kısmen de Kuzey Kafkasya'nın büyük bir bölümüne yayılma eğilimi gösteren bu hareketin en yetkin liderliğini; cesareti, kısa sürede halkları harekete geçirmedeki ustalığı, politik ve taktik yeteneğiyle Şeyh Samil yapmış ve Müridizm'in en etkili imamı olmuştur. 1820 yılı ile beraber Şeyh Şamil'in Çerkeslere ve diğer halklara yardımcı olan hareketi ve çabaları başlamıştır. Bu tarihten itibaren; Dağıstan, Çeçenistan, Karaçay, Osetya ve Kabardey bölgelerini içine alan Kuzeydoğu Kafkasya'da ortaya çıkan kurtuluş mücadeleleri ulusal bir nitelik kazanmıştır.

Kırım Savaşı'ndan sonra (1853-1856) Rus Çarı II. Aleksandr Kafkasya'da ciddi bir çatışma çıkmamasına rağmen iki yüz binden fazla askeri Kafkasya cephesine konuşlandırarak Kafkasya'nın kesin zaptına karar vermiştir. Bu iş için 1856 yılında General Bartinski, Kafkasya Genel Valiliğine getirilmiştir. General Bartinski göreve gelir gelmez General Yermolov'un savaş stratejilerini örnek almış, hatta ondan daha da sistemli bir şekilde hareket ederek Kafkasya'yı bütünüyle kuşatıp, kuşatma çemberini yavaş yavaş daraltmıştır¹⁸. Bu taktik birkaç yıl sonra işe yaramış ve Şeyh Şamil'in birliği dağıtılmış, nihayetinde 6 Eylül 1859'da Şeyh Şamil esir alınmıştır. Şeyh Şamil'in esir alınması büyük yankı uyandırmıştır. Şamil'in Batı Kafkasya'daki Çerkeslerin Ruslara karşı direnmeleri ve vatan müdafaalarını yapmaları için gönderdiği Muhammed Emin, Şamil'in esir olmasının ardından emri altındakilerle birlikte Rusya'ya teslim olmuştur. Rusya tarafından Muhammed Emin'e teslim olmasının karşılığında ömür boyu 3.000 ruble emekli maaşı bağlanmıştır. Bu olaydan sonra Şeyh Şamil dönemindeki 25 yıl devam eden Gazâvat Savaşları sona ermiş, Ruslar Dağıstan'ı da içine alan bütün Kuzeydoğu Kafkasya'yı işgal ederek doğudaki bütün birliklerini batıya kaydırmışlardır¹⁹.

Kuzeydoğu Kafkasya'daki Müridizm hareketinin son bulmasıyla Kuzeybatı Kafkasya'daki Çerkesler savaşa devam edip etmeme konusunda ikilemde kalmışlardır. Adige, Abhaz, Ubih grupları ve Kuban ötesi aşiretler inatla direnme kararı almışlar, nihayetinde kayıpları giderek artmıştır. Kayıplarının artmasında ve savaşı kaybetmelerinde Çerkeslerin aralarındaki feodal yapının etkisiyle birlik olamamaları, bölgesel direniş göstererek tek elden ve sistemli büyük ordular kuramamaları etkili olmuştur. 1861 yılında Soçi'de Abzeh, Ubih ve Şapsığ liderler bir araya gelerek bir meclis (Yüce Özgürlük Meclisi-Büyük Özgür Meclis)²⁰ kurmuşlar ve bu meclis, aldığı kararlarla aynı zamanda bir devlet şeklinde hareket ederek bazı bölgelere yetkililer atamıştır. Aynı zamanda meclis, İngiltere ve Osmanlı Devleti'ne elçiler göndermiş ve yeni kurulan bu devleti tanımalarını istemiştir. Her ne kadar son aşamada bu şekilde bir hamle yapılmaya çalışılsa da geç kalınmış bir birliktelik olmuş, Rus istilaları ve işgalleri engellenememiştir. Her geçen gün etkinliğini arttıran Rusya, topraklarından çıkmak istemeyenleri zorla göç ettirmiş ve yer yer acımasızlaşarak insanlığa sığmayan olayların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bu baskılar sonucunda Çerkesler irili ufaklı gruplar halinde vatanlarını terk etmiş, çoğunluğu Osmanlı Devleti topraklarına göç etmiştir. Şeyh Şamil'in yenilgisini izleyen dönemden itibaren oluşan göç dalgaları 1864 yılında doruk noktasına ulaşmıştır²¹. İşte tarihte ‹›Muhaceret, Büyük

17 Cahit Aslan, *a.g.m.*, s. 114.

18 Bedri Habıçoğlu, *Kafkasyadan Anadoluya Göçler*, Nart Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 50.

19 Cahit Aslan, *a.g.m.*, s. 124.

20 Semen Esadze, *Çerkesya'nın Ruslar Tarafından İşgali*, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara, 1999, s. 80.

21 Murat Papşu, *a.g.e.*, s. 114.

Göç, Sürgün, Soykırım, Yıstanbilako'ue" (İstanbul Yolculuğu) gibi isimlerle anılan bu olay, tarihin tanık olduğu büyük dramlardan biridir.

Çerkeslerin vatanlarından zorunlu göçe tabi tutulmalarının ve bunun da ötesinde sürgüne uğramalarının pek çok nedeni vardır. Bu nedenlerden bazıları; Çerkeslerin yüzlerce yıldır hür olmaları ve hâkimiyet kabul etmeyen kişilikleri Rusya'nın tek çare olarak Çerkesleri vatanlarından çıkarmaları gerektiğini ancak bu şekilde Kafkasya'ya hâkim olabilecekleri fikrini uyandırmıştır. Özellikle Kuzeybatı Kafkasya'da Rusya'nın hâkimiyeti esnasında sert bir politika izleyerek halkın önemli bir kısmını topraklarından çıkarmasının sebebi ise; Karadeniz'e ve buraya kıyısı olan Batı Kafkasya ticaretine hâkim olmak, bu sahil şeridini boşaltıp Rus yanlısı Kazakları yerleştirmek olmuştur. Bir diğer önemli neden ise Çerkeslerin Müslüman olmalarıdır.

Çerkes boyları tarafından sürdürülen direniş hareketleri 1859'a varıldığında sert bir şekilde bastırıldığı gibi, zorunlu göçün de büyük bir hızla uygulamaya konulduğu görülmüştür. Örneğin M. Venyukov adında bir Rus askerinin anılarında şöyle denilmektedir;

"Savaş son derece amansızca cereyan ediyordu. Biz geri dönülmesi imkânsız bir tarzda ve asker in bastığı her toprak parçasını son ferde kadar Çerkeslerden temizleyerek adım adım ilerliyorduk. Kar erir erimez ve ağaçlar yeşermeden önce yüzlerce dağ köyleri ateşe veriliyordu. Ekinler atlara yediriliyor veya çiğnetiliyordu. Köy nüfusu gafil avlandığı taktirde, derhal asker muhafazasında en yakın Kazak köyüne götürülüyor ve oradan Karadeniz sahillerine ve daha sonra Türkiye'ye sevk ediliyordu. Bizim yaklaşımımız sırasında boşalan kulübelerde çoğu zaman masanın üzerinde, içinde kaşığı ile beraber henüz soğumamış lapaya, üstünde iğne takılı tamiri yarıda kalmış elbiselere, döşemeye bırakılmış çocuk oyuncaklarına rastlıyordu. Bazen askerlerimizin şerefiyle mütenasip çok nadir, canavarlığa kadar varan hunharca hareketler de yapılıyordu"²². Şeklindeki ifade Çerkesler açısından durumun güçlüğüne gözler önüne sermektedir.

Rusların gösterdiği çok sert davranışlara örnek olarak 1863 yılında Thee Free Prees Gazetesinde yayımlanan ve Fransız kaynaklı olan bir haber şu şekildedir;

"Şapsığ ülkesinin Hafja köyünde bir yamyamlık sahnesi sergilenmiştir. Köy erkeklerinin cephede ileri hatlarda bulunmasını fırsat bilen Çarın askerleri köydeki savunmasız halkın üzerine üşüşerek onları öldürmüş, evlerini yakmış ve mallarını yağmamıştır. Kurbanlar arasında 18 yaşlı kadın, 8 çocuk ve 6 yaşlı erkek bulunmaktadır. Öldürülen kadınlardan birinin cesedine şu sözcükleri içeren bir hafta iliştilmişti: "Haydi git yardım için temsilcilerinizi gönderdiğiniz İngiltere Kraliçesine şikâyet et!" Küçük bir çocuğun cesedinde ise şu yazı okunuyordu: "Koruyucunuz Türklere kendini satacağına burada kal!" Yine Gözleri oyulmuş yaşlı bir erkeğin cesedinde de şu yazı okunmakta idi: "Git temsilcilerinizi buluş Paris' te iyi göz doktoru bulabilirsiniz"²³.

Bu bilgiler göçün zorlayıcı yanını ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle Ruslar tarafından uygulanan baskı, terör ve zorunlu iskân gibi önlemler, göçü kaçınılmaz hale getiren temel etkenlerdir. Göç Rus ve Avrupa tarih literatüründe işlenmeye başlanmış, farklı kişilerce göçün nedenleri incelenmiştir. Arthur Fonvill, "Çerkesya Bağımsızlık Savaşının Son Yılı; 1863-1864" adıyla yayınlanan anılarında göçmenlerin sıkıntılı durumundan bahsetmiştir. Adolf Berje'nin "Dağlıların Kafkasya'dan Sürgünü" adlı çalışması ayrıntılı bir niteliğe sahiptir. Y. Abramov, göçü "Dağlıların Kovulması" şeklinde isimlendirmiştir. Balkar aydını M. Abayev göçün sebebinin Kuzey Kafkasya toplumlarının politik ve ekonomik etkenleri başta olmak üzere diğer koşullara dayandığını belirtmiştir. Devrimci Oset şair Kosta Hetagurov, "Severnyı Kavkaz" gazetesinde yayınladığı "Türkiye'ye Göç" başlıklı yazısında, meselenin

22 Anonim, Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara, 2001, s. 15.

23 Anonim, a.g.e, s. 16.

temelini dile getirerek açıklamıştır. Bunun yanında Sovyet döneminde de araştırmalar sürmüş, Kafkas halklarının Türkiye'ye göçü G.A. Dzagurov, M.S. Totoyev ve G.A. Dzdizariya gibi bilim insanlarının araştırılmıştır. N.A. Smirnov, V.P. Nevskaya, T.H. Kumikov, A.H. Kasumov, H.O. Laypanov gibi Kafkasologlar da çalışmalarında söz konusu meseleye değinmişlerdir. Bagrat şinkuba'nın "Ats'inçüarah" (Son Ubıh) ve M. Lohvitski'nin "Gromovoy Gul" (Gök Gürültüsü) adlı romanları; Sergey Pavluk'un "Tysyaça Verst Sudbı" (Bin Verst Kader) öyküsü ve Z. Aksıra'nın "Yıstambıako" piyesi Kafkaslıların sürgününi işlemedir²⁴.

4.Osmanlı Devleti'ne Göçler ve Muhâcirün Komisyonu

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Kafkasya'dan ve Kırım'dan küçük gruplar halinde bir takım göçler gerçekteşmiştir. Bu göçler çeşitlilik arz etmektedir. Kafkasya'dan hacca gitme bahanesiyle çıkılıp sonradan Osmanlı Devleti topraklarında kalma şeklinde görülen göçler bunlardan sadece biridir. Söz konusu bu göçler ilk olarak İstanbul'da şehremaneti'nin sorumluluğunda gerçekteşmekte, diğere illerde ise belediyeler, göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamak adına görevlendirilmektedir. 1859 yılına kadar görevini sürdüren şehremaneti yoğun insan kitlelerinin göç etmesi karşısında yetersiz kalmış, bu iş için ayrı bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Neticede 1860 yılında Muhâcirün Komisyonu kurulmuř²⁵ ve başına Kafkas asıllı Trabzon valisi Hafız Paşa getirilmıřtir²⁶. Bu komisyonun amacı Osmanlı Devleti'ne gelen göçmenlerin uygun yerlere iskânlarını sağlamak ve genel ihtiyaçlarını karşılamaktır. İrâde-i Umûmiyye-i Muhâcirün Komisyonu adıyla kurulmuş olan bu komisyon, göç olaylarında azalma görüldüğünde kapatılmış ve sonra yeniden faaliyete geçirilmıřtir²⁷. Osmanlı Devleti topraklarına bu kadar fazla insanın gelebileceği tahmin edilmemesi üzerine gelen insanların iskânları sırasında yer yer aksamalar yaşanmış, şehremaneti ve belediyelerin bu yükün altından kalkamaması üzerine ayrı bir komisyon kurulması uygun görülmüştür. İlk başlarda Rus makamlarının Osmanlı Devleti'ne sunduğu belgede göç edecek olanların sayılarının 40.000 ile 50.000 civarında olacağını belirtmesi, ancak bu sayının 1864 baharında 400.000 civarında gerçekteşmesi, göçmenleri yerleştirmek ve ihtiyaçlarını karşılamada Osmanlı Devleti'nin hazırlıksız yakalanmasına sebebiyet vermiřtir²⁸.

1860-1864 yılları arasında yoğun bir şekilde çalışan ve gelen insanların iskânından, yerleşiminden, ihtiyaçlarından, güvenliğinden ve daha pek çok şeyden sorumlu olan Muhâcirün Komisyonu 1866 yılında göçmenlerin azalmasıyla bazı bölgelerdeki memurlarının görevine son vermiştir. Bu dönemde yer yer kalabalık göçmen gruplarının gelmesi halinde ilgili yerlere yeni tercümanlar, kâtipler ve zaptiyeler gönderilmıştir. Zamanla göçlerin iyice azalması nedeniyle göçmen komisyonuna gerek görülmemiş, komisyon 9 Mart 1875 yılında lağvedilmış, görevleri ve yetkileri Zabtiye Nezareti'ne bırakılmıştır. Fakat bu durum 1 Mayıs 1877 yılına kadar devam etmiş, bu tarihten sonra göçmen hareketliliği iyice durağanlaşmış ve bu görev eskiden olduğu gibi şehremaneti'ne devredilmıřtir²⁹. Nitekim 93 Harbi (Osmanlı-Rus Savaşı) devam ederken 12 Ağustos 1877 yılında komisyon bir irâde ile yeniden aktif hale getirilmıştir.

Kırım Savaşı'nın ardından kurulması gerekli görülen Muhâcirün Komisyonu'nun görev ve sorumlulukları içerisinde şunlar vardır; göçmenleri misafir etmek; boş olan,

24 Tuğan Kumuk, Çev. Murat Paşışu, "Çerkeslerin Türkiye'ye Sürgünü", Murat Paşışu, *Vatanından Uzaklara Çerkesler*, Çiviyazıları Yayınları, İstanbul, 2004, s. 18.

25 Bedri Habiçoğlu, *a.g.e.*, s. 107.

26 Bedri Habiçoğlu, *a.g.e.*, s. 108.

27 Bedri Habiçoğlu, *a.g.e.*, s. 109.

28 Süleyman Erkan, "Dramatik Bir Sürgün Hikâyesi", Anonim, *Çerkeslerin Sürgünü* 21 Mayıs 1864, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara, 2001, s. 163.

29 Bedri Habiçoğlu, *a.g.e.*, s. 109.

kullanılmayan veya devlete ait olan arazileri tespit etmek; göçmenleri buralara nakletmek ve gerektiği halde göçmenlere ev, hayvan ve tohum vermek. Bunun yanında misafir olarak buldukları ya da yerleştirildikleri halde bu yardımları alamayan göçmenlere maaş bağlayıp diğer yardımları gerçekleştirmek Muhâcirun Komisyonunun görevleri arasındadır. Yine komisyonun kışık yakacak tahsis etmek, bölge halkı tarafından gerçekleştirilecek yardımları ve hazineden göçmenler adına verilecek paraları göçmenler için harcamak gibi önemli görevleri de bulunmaktadır. Aynı zamanda komisyon sadece bununla sınırlı olmayıp, göçmenlerin yerleştirileceği yerler için bölgenin, onların sosyal yapısına uygun olup olmadığının araştırılması ve uygun yerlere iskân edilmeleri yönünde çalışmalar yürütmüştür. Komisyonun görevleri belirlenirken mevcut bütün görevlerinden ayrı olarak göçmenlere uygun arazi seçimine fırsat verilmesi dikkate değerdir. Çünkü büyük kitlesel göçler sırasında bunun yapılabilirliği komisyonun diğer görevlerine nazaran daha zor bir meseledir.

Kırım Savaşı'na nazaran daha fazla göçmenin Osmanlı topraklarına gelmesi nedeniyle Muhâcirun Komisyonunun görevleri daha meşekkatli ve zor olmuştur³⁰. Komisyonun, İdâre-i Umûr-ı Hesâbiye ve İdâre-i Umûr-ı İskâniye adıyla iki ayrı şubesi mevcuttur. Bu iki şubeden ayrı olan fakat harcamaları İdâre-i Umumiyye-i Muhâcirun Komisyonu tarafından karşılanan Muhâcirin-i Umûr-ı Sihhiye şubesi de açılmıştır. Bunun yanında Haziran 1878'de her vilayette göçmen müdürlükleri kurulmuştur³¹.

Kırım Savaşı'nın ardından galip ve mağlup taraf da büyük insan kayıplarına uğramıştır. Bunun yanında Rusya'nın savaş sırasında ve savaştan sonra işgal ettiği bölgelerdeki halkın yerlerinden edilmesi ve başka topraklara zorunlu göçe tabi tutulması yaşanan olumsuzlukları arttırmış olup bunun sonucunda kitleler halinde Anadolu'ya göçler gerçekleşmiştir³². Kırım Savaşı sırasında ve savaştan sonra Osmanlı Devleti'ne zorunlu göçe tabi tutulanların sayıları yüz binlerle ifade edilmektedir. Bazı kaynaklara göre bu sayının 200.000 kişi civarlarında olduğu belirtilmiş³³, bazı kaynaklar ise 470.000 kişi olduğu bilgisini vermiştir. Osmanlı gazetelerinde de yer bulan göçmen sayısı, gazetelere göre farklılık arz etmektedir. 8 Rebiulâhir 1278 tarihli Ceride-i Havâdis gazetesinde Ekim 1861 yılına kadar gelen göçmenlerin 147.000 kişi olduğu belirtilirken, 14 Şaban 1278 tarihli Tercümân-ı Ahval gazetesinde, Şubat 1862 yılına kadar Kırım, Dağıstan ve Çerkes göçmenlerinin 255.414 kişi (52.812 hane) şeklinde geldiği anlatılmıştır³⁴.

1861 senesinin bahar mevsimi göçlerin fazla olduğu dönemdir. Sayının fazlalığına rağmen yapılan ciddi çalışmalarla göçmenlerin büyük bir bölümünün yerleştirilmesi mümkün olmuştur. 1861 tarihinden itibaren Kafkasya'dan ve Kırım'dan gelen göçmenlerin yarısı Tuna kenarlarına yerleştirilmiştir. Sivas, Adana, Konya ve Hüdavendigâr bölgeleri göçmenlerin yoğun olarak yerleştirildikleri mevkilerdir. Kafkasya limanlarından ilk aşamada, göçmenlerin büyük bir kısmı Trabzon'a çıkarılmış olsa da burası bir ilk durak, geçici toplanma alanı, bir dağıtım bölgesi niteliğinde görülmüş ve buraya sadece 7 hane iskân edilmiştir. Yoğun şekilde iskân olunan yerler arasında Sivas bölgesi dikkat çekmektedir.

1860-1862 tarihleri arasında göç hareketi yoğunlaşmıştır. Resmi kayıtlara göre iki sene zarfında 141.667 kişi göç etmek mecburiyetinde kalmış, göçmenlere Nogayların da katılması ile bu sayı 231.177 kişiyi bulmuştur. Öte yandan Sadrazam Âli Paşa'nın Ağustos 1864'te padişaha sunduğu raporda göç eden nüfusla ilgili çeşitli bilgiler de mevcuttur.

30 Mehmet Demirtaş, *Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk Ve İskânları*, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 41, Erzurum, 2009, s. 237.

31 Mehmet Demirtaş, *a.g.m.*, s. 218.

32 Hayati Bice, *a.g.e.*, s. 25.

33 Süleyman Erkan, *a.g.m.*, s. 162.

34 Bedri Habıçoğlu, *a.g.e.*, s. 71.

XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ne Yapılan Çerkes Göçleri (Çerkes Sürgünü)

Buna göre, 1855'ten beri Osmanlı ülkesine 595.000 kişi göç etmiştir. Bu sayının 250.000'i Kırım göçmenidir. Kafkasya göçmenlerinin 312.000'i 1864'ten önceki yıllardaki sayı olup, 1855'ten 1864 yılının sonuna kadar Osmanlı ülkesine ulaşan ve iskân olunan göçmen sayısı 350.000'den fazla olduğu belirtilmiştir. İskân olunan bu göçmenler kayıt altındaki sayı olup kaydolmadan da pek çok aile göç ettirilmiş ve göçmenlerin sayısı tam itibarıyla tespit edilememiştir. Bu durum göz önüne alındığında sayının 400.000 veya 500.000 kişi civarında olabileceği tahmin edilmektedir.

Kırım Savaşı'ndan sonra Kafkasya'da gerçekleşen ve 1864 yılında meydana gelen Kbaade Savaşı'nın sonucunda, yeni bir göç dalgası oluşmuş, bu savaş göçmenler için büyük bir yıkıma neden olmuştur. Kafkasya'da Çar Naibi olarak görev yapan Grandük Mişel'in, bir ay zarfında Kafkasya terk edilmezse Çerkeslerin harp esiri olarak Rusya'nın iç bölgelerine sürüleceğine³⁵ dair emri neticesinde Kafkasyalılar büyük gruplar şeklinde Osmanlı topraklarına göç etmeye başlamışlardır. Göç etmek istemeyen ve topraklarını terk etmeyen yerli halka karşı Ruslar bir dizi yıldırma faaliyetlerine girişmişlerdir. Köyler harap edilmiş, ardından yakılmıştır. Yaşam için gerekli olan şeyler halkın elinden alınmıştır. Hatta evler ve tarlalar yakılıp yıkılmış, halkın yaşam olanakları yok edilmiş ve insanlara kaçmak ya da ölmekten başka çare bırakılmamıştır. Kırım Savaşı'ndan beri devam etmekte olan göç 1865 yılına gelindiğinde Rusya'nın Kafkasya'ya tamamen hâkim olmasıyla artış göstermiştir. Nitekim Kırım Savaşı'ndan itibaren 1865 tarihi de dâhil olmak üzere 750.000'i Çerkes, 100.000'i Abhaz ve 60.000'i Çeçen toplamda 910.000 kişinin Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda bırakıldığı tahmin edilmektedir³⁶.

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açmasıyla yaşanan 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı)'nin 31 Ocak 1878 yılında son bulmasının ardından Edirne Antlaşması'nın imzalanması neticesinde Osmanlı Devleti Rusya karşısında ağır bir mağlubiyet almış, Balkanlarda önemli toprakları kaybetmiş hatta İstanbul bile Rus tehdidine açık hale gelmiştir³⁷. Bunun yanında bütün Kafkasya'nın yanı sıra Doğu Anadolu bölgesinin bir kısmı da Rusların eline geçmiştir. Bu savaşın neticesinde zaten devam etmekte olan göç daha büyük boyut kazanmış ve bu insan kitleleri önceki göçe nazaran daha büyük boyutlarla Osmanlı Devleti'ne gelmişlerdir. Bu gelişmelerden en fazla etkilenen Kafkas halkları arasında en başta Çerkesler gelmektedir. Ardından Çeçen, Abaza, Dağıstanlı nüfus etkilenmiştir. 93 Harbinin devam ettiği sırada ve savaşın sonunda Osmanlı ülkesine gelen göçmenler çeşitli kaynaklarda milyonu aşan sayılarla gösterilmektedir.

Sadece Kuzey Kafkasya halkları olmaksızın Güney Kafkasya halklarından da önemli insan kitlelerinin göçleri görülmüştür. Rusya'nın doğu ilerleyişi sırasında Osmanlı ordularının geri çekilmesi ile birlikte ordu ile paralel olarak Osmanlı topraklarına göç eden halkın 50.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Savaşın sonunda Rusya'nın Edirne Antlaşması ile birlikte kesin işgal ettiği bölgelerden de daha sonra Osmanlı'ya yapılan göçler görülmüş olup bir kısmının Türklerden oluştuğu (Azeri, Ahıska, Karakalpak) ve 1882 yılına kadar 82.000 kişiye ulaştığı tahmin edilmektedir³⁸. Savaşın bitmesinden itibaren çok kısa bir süre içinde 700.000'e yaklaşan göçmenin olması, göçmen sorununu anlamak konusunda önemlidir. Bununla birlikte kayıtlara geçmeyen birçok insan olmasının yanında ileriki zamanlarda da söz konusu göçmenlerin gelişi devam etmiştir. Bir müddet sonra Osmanlı topraklarının farklı bölgelerine yaklaşık 388.000 kişi daha gelmiş ve Anadolu'ya 275.000 kişisi yönlendirilmiştir³⁹.

35 Selma Yel, Ahmet Gündüz, *XIX. Yüzyıl'da Çarlık Rusyası'nın Çerkesleri Sürgün Etmesi ve Uzunyayla'ya Yerleştirilmeleri (1860-1865)*, Turkish Studies, 2008, s. 960.

36 Alev Erkilet Başer, *Ele Geçirilemeyen Toprak: Kuzey Kafkasya*, Fecr Yayınları, Ankara 2002, s. 40.

37 Mehmet Demirtaş, *a.g.m.*, s. 225.

38 Süleyman Erkan, *a.g.m.*, s. 165-166.

39 Mehmet Demirtaş, *a.g.m.*, s. 228.

Küçüğünden büyüğüne kadar Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaklaşık elli yıl süren bir göçmen trafiğine sahne olmuştur. Yüzyılın sonunda da yoğun bir göçmen trafiği görülmüştür. Gelenlerin Osmanlı Devleti'nin çeşitli limanlarına çıkarılmasının ardından yoğun insan kitlesi ve imkânsızlık nedeniyle insanlar hemen iskân edilememiş bazı bölgelerde göçmen kampları kurulmuştur. Sahip oldukları mallarını ülkelerinde bırakarak kitleler halinde Kafkasya limanlarında göç için, Osmanlı limanlarında ise iskân için bekleyen insanlar bu bekleyiş sırasında imkânsızlıklar ve yayılan salgın hastalıklar sonucu ciddi sayılarla yaşamlarını yitirmiştir. Bu ölümler limanlardaki bekleyiş sırasında çok sayıda insanın zor şartlarda bulunması nedeniyle gerekli hijyenin sağlanamaması, dolayısıyla hastalıkların yayılma eğilimi göstermesi ve açlığın önemli boyutlara ulaşmasıyla olmuştur. Ölümler ve kayıplar Karadeniz'de büyük kitlelerin gerek boğulması gerek hastalıklar nedeniyle başkalarına bulaşır korkusuyla denize atılması sebebiyle gerçekleşmiştir. Aynı zamanda bu savaşlar sadece bir işgal hareketi olmayıp, bütün Kafkas halklarını bölgeden çıkarmak için onların yaşam kaynaklarını kurutarak Çerkesleri kendi ülkelerinden ayrılmaya zorlamak şeklini almıştır⁴⁰.

Kuzey Kafkasya'dan çıkarılanların sayısını net olarak analiz etmek olanaksızdır. Çeşitli araştırmalarda belirli sayılar verilmesi ile birlikte kayda geçmeyen çok sayıda insan göç etmiştir⁴¹. En azı 500.000 ve en çoğu 2.000.000 ile 3.000.000 arasında değişmektedir. Rusya kaynaklı araştırmalar bu göç hareketini 500.000 ile 1.000.000 arasında gösterirken Türkiye kaynaklı çalışmalarda 1.000.000 ile 2.000.000 civarında olduğu görülmüştür. Zorunlu göçe tabi tutulan, yani sürgün⁴² edilen toplam nüfus hakkında iddia edilen rakamlara rağmen gerçek bir şey vardır ki; gerçekler belgelenen rakamların çok üstündedir. Çerkesya'da kalan bütün Çerkesler 150.000 ila 200.000 dolaylarındadır. XIX yüzyılın ilk yarısında yalnızca Kuzeybatı Adigelerin nüfusu 1.000.000'a yakın olduğu düşünülürse Kafkasya'da etnik temizlemenin ne kadar yüksek oranlarda olduğu anlaşılacaktır⁴³.

Sonuç

Yüzyıllar boyunca Kafkasların kadim bir halkı olan Çerkesler, Kafkas-Rus savaşları süresince Rusların yayılcı politikasına karşı ulusal kurtuluş hareketi vermiş ve mağlup olmuştur. Savaşı kaybeden Çerkesler, aynı zamanda yerlerini ve yurtlarını kaybetmişlerdir. 1774 yılında Osmanlı Devleti ve Rusya arasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan itibaren Kırım Hanlığı'nın Osmanlı idaresinden kopup bağımsız olmasıyla Kırım'dan ve Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına küçük ölçekte göçler görülmeye başlamıştır. Asıl olarak 1853-1856 Kırım Savaşı'ndan sonra Rusya'nın yönünü Kafkasya'ya çevirmesi ile birlikte Çerkeslerin kaderini belirleyecek Kafkas-Rus savaşları başlamış, 1864'te nihayet bulan bu savaşta Osmanlı Devleti'ne çok büyük kitlelerde Çerkes göçü görülmüştür.

Osmanlı Devleti göçün kapsamı konusunda Rus idaresinden aldığı bilgiler doğrultusunda bu kadar çok insanın topraklarına geleceğini tahmin etmemiştir. 1860'tan itibaren çok kısa zaman içinde yüzbinlerle ifade edilen bu denli insan kitlelerinin iskânı başta olmak üzere göçmenlerin gerekli ihtiyaçlarını karşılamak gibi görevleri Şehremaneti'nin karşılamaması sonucu bir Muhâcirûn Komisyonu'nun kurulmasına karar verilmiş, Osmanlı Devleti bu olayı bir iç meselesi haline getirmiştir. 1860 yılında kurulan Muhâcirûn Komisyonu, gelen göçmenleri misafir etmek, yol masraflarını karşılamak, göçmenlere ev yapmak, onlar için toplanılan paraları göçmenlerin hizmetine tahsis etmek, geçimlerini karşılamak için arazi ve hayvan temin etmek gibi bir kısım önemli görevler üstlenmiştir. 1860-1866 yılları arasında hizmet gören Muhâcirûn Komisyonu, 1875 yılında gelen

40 Abdullah Saydam, *a.g.e.*, s. 77.

41 Nihat Berzeg, *a.g.e.*, s. 157.

42 Ahmet Özkiraz, Mehmet Çetin, *1864 Çerkes Sürgünü Sonrası Anadolu'da Çerkes İskânı ve Osmanlı Devleti'nin Göçmenlere Karşı Politik Tutumu*, Tesam Akademi Dergisi, Temmuz, 2015, s. 11-13.

43 Cahit Aslan, *a.g.m.*, s. 148.

insanların azlığından dolayı kapatılmış, görevleri Zaptiye Nezareti'ne devredilmiştir. 1877 yılının başlarında ise bu görev eskiden olduğu gibi tekrar Şehremaneti'ne verilmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının (93 Harbi) başlaması ve gelen insanların tekrar artması nedeniyle 1877 yılının ortalarında Muhâcirûn Komisyonu tekrar açılmıştır. Bu savaşta ilkinden daha büyük sayılarda insan yerlerinden ve yurtlarından kopmuştur. Ayrıca Rusya'nın baskı ve yaptırımlarına boyun eğerek kalanlara psikolojik baskı uygulanmıştır. "Kalacak olanlar önce Hristiyanlaştırılıp 25 yıl müddetince orduda görevi kabul edecekler ve Hilafet ordusuna karşı savaşırılacaklar" söylentilerinin halkın dilinde yaygınlık kazanması da Osmanlı Devleti'ne gerçekleşen büyük göçün nedenlerinden birisi olmuştur⁴⁴.

Kırım Savaşı'nın ve 93 Harbi'nin ardından Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına gerçekleşmiş olan göçün sonuçlarının kesin olarak tespit edilmesi olanaklı değildir. En başta bu göçler uzun vadede ve çeşitli birçok nedene bağlı olarak gerçekleşmiştir. Bu nedenler sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik nedenlerdir. Neticede sürgüne uğrayan Çerkesler tam olarak bilinemesi de pek çok kaynak tarafından çeşitli sayılar verilmiştir. Vatanlarından uzaklara Rusya'nın yayılcı politikası gereği sürülerek, aynı zamanda çeşitli zorluklara göğüs gerilerek gerçekleşen bu sürgünün istatistiksel neticesi hakkında fikir sahibi olmaktayız.

Çerkeslerin Anadolu'ya gelmeleri ve iskân yerlerine yerleştirilmelerine kadar Muhâcirûn Komisyonu'nun yardımları görülmüş ise de komisyonun ulaşamadığı yerlerde Anadolu halkının kendi sıkıntılarına rağmen göçmenlere yardım ettiği çeşitli şekillerde bilinmektedir⁴⁵. Gerek köylerinde ve yerleşim yerlerinde para toplayarak, gerek toplu göçmen iskânı olduğu yerlerde evler yaparak gerekse de 1860 sonrasında Çerkesler için yiyecek temin ederek Müslüman kardeşliği adı altında yardımlarda buldukları tarihi belgelerden görülmektedir. Çerkeslerin iskânı ve ihtiyaçlarının karşılanması meselesi, Osmanlı Devleti'ni ekonomik olarak zor duruma düşürdüyse de uzun vadede Çerkeslerin üretici konumuna geçmesi devlet yararına kalkınma sağlamıştır. Çerkeslerin iskân oldukları yerlerdeki yerli halkla iyi geçinmeleri ve sorun çıkarmaksızın yaşamlarına devam etmeleri bölge halkının güvenlerini kazanmalarını sağlamıştır. Bu güven kimi zaman anlaşmaya varılamayan bir konuda Çerkeslerin hakemliğine başvurulmasına kadar gitmiştir. Osmanlı Devleti topraklarında iskân olunan Çerkesler, burada bir müddet misafir olarak bulduklarına inanmışlar, ana vatanları Kafkasya'ya gidecekleri zamanın geleceğine inanmışlardır. 93 Harbi'ne ve I. Dünya Savaşı'na büyük sayılarla iştirak etmişler, Milli Mücadele yıllarında ülke savunmasında yararlılık göstermişlerdir.

KAYNAKÇA

ANONİM (2001), *Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864*, Ankara: Kafkas Derneği Yayınları.

ASLAN Cahit (2006), "Bir Soykırımın Adı: 1864 Büyük Çerkes Sürgünü", Ömer Engin Lütem, *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, Ankara: Asam Yayınları, S. 1.

BAĞ, Yaşar (2001), *Çerkeslerin Dünü Bugünü*, Ankara: Kafkas Derneği Yayınları.

BAŞER, Alev Erkilet (2002), *Ele Geçirilemeyen Toprak: Kuzey Kafkasya*, Ankara: Fecr Yayınları.

BERZEG, Nihat (1996), *Çerkes Sürgünü, Gerçek Tarihi ve Politik Nedenleri*, Ankara: Takav Matbaacılık.

44 Hayati Bice, *a.g.e.*, s. 48.

45 İhsan Satış, *Kırım Savaşından Sonra Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve Şanlıurfa Yöresine İskânlar*, Türk Dünyası İncelemeleri dergisi, Ege Üniversitesi, 2012, s. 528.

- BETROZOV, Ruslan Çev. Orhan Uravelli (2009), *Çerkeslerin Etnik Tarihi*, Kafdav Bilimsel Araştırma Merkezi ve Yayıncılık İşletmesi, Ankara: Kalkan Matbaacılık.
- BEYDİLLİ, Kemal (2008), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt. 35, Ankara.
- BİCE, Hayati (1991), *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- DEMİRTAŞ, Mehmet (2009), *Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk Ve İskânları*, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı. 41, Erzurum.
- ERKAN, Süleyman (2001), "Dramatik Bir Sürgün Hikâyesi", ANONİM, *Çerkeslerin Sürgünü* 21 Mayıs 1864, Ankara: Kafkas Derneği Yayınları.
- ESADZE, Semen (1999), *Çerkesya'nın Ruslar Tarafından İşgali*, Ankara: Kafkas Derneği Yayınları.
- HABIÇOĞLU, Bedri (1993), *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, İstanbul: Nart Yayıncılık.
- KASUMOV, Ali, Hasan Kasumov (1995), *Çerkes Soykırımı Çerkeslerin XIX. Yüzyıl Savaşı Tarihi*, Ankara: Kafder Yayınları.
- KUMUK, Tuğan, Çev. Murat Papşu (2004), "Çerkeslerin Türkiye'ye Sürgünü", PAPŞU Murat, *Vatanından Uzaklara Çerkesler*, İstanbul: Çiviyazıları Yayınları.
- ÖZKİRAZ, Ahmet, Mehmet Çetin (Temmuz, 2015), *1864 Çerkes Sürgünü Sonrası Anadolu'da Çerkes İskânı ve Osmanlı Devleti'nin Göçmenlere Karşı Politik Tutumu*, Tesam Akademi Dergisi, Bursa.
- PAPŞU, Murat (2004), *Vatanından Uzaklara Çerkesler*, İstanbul: Çiviyazıları Yayınları.
- SARAY, Mehmet, Muzaffer Ürekli vd. (1988), *Kafkasya Araştırmaları I*, İstanbul: Acar Yayınları.
- SATIŞ, İhsan (2012), *Kırım Savaşından Sonra Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve Şanlıurfa Yöresine İskânlar*, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, İzmir.
- SAYDAM, Abdullah (1997), *Kırım ve Kafkas Göçleri: 1856-1876*, 16. Dizi, Sayı. 75, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- YEL, Selma, Ahmet, Gündüz (2008), *XIX. Yüzyıl'da Çarlık Rusyası'nın Çerkesleri Sürgün Etmesi ve Uzunayla'ya Yerleştirilmeleri (1860-1865)*, Turkish Studies, Ankara.

TÜRKİYE’DE ORTAOKUL 5-6-7. SINIF SOSYAL BİLGİLER DERSİ MÜFREDATINDA KADIN HAKLARI EĞİTİMİ

WOMAN’S RIGHTS EDUCATION IN TURKEY AT SECONDARY SCHOOL 6TH-7TH AND 8TH GRADE’S SYLLABUS OF SOCIAL STUDIES

Berrin BAYBURT* Doğan DUMAN**

Öz

Türk toplumunda kadınlara yönelik olarak yüzyıllardır süregelen ve temeli sağlam gerekçelere dayanmayıp, birtakım örf, adet, töre gibi kavramlarla açıklanılmaya çalışılan tutum, düşünce uygulamalar toplumun medeniyet seviyesinin ilerlemesinin önünde önemli bir engeldir. Bu yanlış tutumlar, kadının çalışmasına karşı çıkıp bir yandan ekonomik olarak onu erkeğe bağımlı hale getirirken, bir yandan da namus, yaşama hakkı gibi dokunulmazlara zarar verme yoluna da başvurmak suretiyle kadınların hak arama cesaretinin zayıflamasına neden olmaktadır. Bu nedenle, okullarda okutulmakta olan müfredatlarda özellikle vatandaşlık eğitimi kapsamında Sosyal Bilgiler dersi müfredatında, kadınların toplumsal değerine ve önemine yönelik farkındalık kazandırma; öğrencileri devletin kadınlara sunduğu imkanlar ve mağduriyet karşısında hak arama yolları konusunda bilinçlendirmeye yönelik kazanımlara yer verilmesi son derece önemlidir. Bu çalışmada, mevcut Sosyal Bilgiler (5-6-7. sınıf) müfredatında kadın ve kadın hakları konusunun, yeterli düzeyde ele alınıp alınmadığı değerlendirilmeye çalışılırken, hangi konulara da yer verilmesi gerektiği noktasında öneriler getirilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Ortaokul, Sosyal Bilgiler Müfredatı, Kadın Hakları.*

Abstract

Attitudes, ideas, and practices towards women in Turkish society ongoing for centuries, which are not based on strong justification but only tried to be explained with notions like traditions, customs, and morals, are the major obstacles to the improvement of the society’s civilization level. On one hand, these inadvisable manners are making women dependent on men in terms of economy by being opposite to women for working, on the other hand, they lead to undermining courage of women to assertion also by impairing inherent rights such as women’s pudicity and right to life. For this reason, in the syllabi at schools, particularly in Social Studies syllabus in terms of citizenship education, it is of great importance to include awareness toward the social value and importance of women; to include acquisitions concerning consciousness raising in the students about opportunities ensured to women by government and ways of claiming woman’s rights in case of any unjust treatment. In the present study, while appreciations are made to evaluate whether the issue of women and woman’s rights in the current syllabus of Social Studies (5-6-7th grades) is dealt with adequately or not, it is also tried to provide proposals on issues which should be mentioned.

Keywords: *Turkey, Secondary School, Social Studies Syllabus, Women’s Rights*

*Dr. Berrin Bayburt, Milli Eğitim Bakanlığı’nda Sosyal Bilgiler Öğretmeni, berrinbayburt82@gmail.com

**Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, Buca/ İzmir, dogan.duman@deu.edu.tr

Giriş

Çağdaş ve demokratik bir toplum, bilimin ışığında ekonomik, siyasi, sosyal vb. sorunlarının üstesinden büyük ölçüde gelmiş bir toplum olmasının yanında, hiçbir ayırım olmadan tüm insanların hayatın her alanında eşit bir şekilde yer aldığı bir yapı olarak ifade edilebilir. Buradan hareketle, çağdaş bir toplumda yaşayan bireyler, sahip oldukları nitelikler nedeniyle değil, sadece insan oldukları için değerli kabul edilirler. Bunun sonucunda, herhangi bir vasıfa sahip olmak (ırk, din, mezhep, cinsiyet vb.) bir üstünlük emaresi olarak görülmediği gibi, bireylerin kendilerini geliştirmeleri için gerekli fırsatlara ulaşmasında da engellerin önemli ölçüde ortadan kalktığı bir toplum yapısı akla gelmektedir.

İnsanlık tarihi boyunca görülen en önemli ayrımcılıklardan birisi cinsiyet ayrımcılığıdır. Kadınlar, birçok toplumda olduğu gibi Türkiye’de de yüzyıllar boyunca sosyo-ekonomik, siyasi vb. birçok alanda erkeğin gerisinde bırakılmıştır. Kadının rolü genel olarak eş ve annelikle sınırlı tutulmuş, iş hayatı başta olmak üzere diğer tüm alanlarda kadınlara, erkeklerle aynı oranda yer verilmemiştir. Uzun yıllar boyunca toplumda yerleşmiş bu alışkanlıkların giderilmesi Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte üzerinde durulan önemli bir konu olmuştur. Türkiye’de özellikle Cumhuriyet’in ilanından sonra kadınların toplumsal ve siyasi bakımdan hak ettiği konuma gelmesi -diğer bir ifade ile toplumda her bakımdan erkeklerle eşit bir birey olarak yer alması- yönünde önemli gelişmeler yaşanmıştır. 17 Şubat 1926’da çıkarılan Medeni Kanun ile kadınların evlenme, boşanma ve miras konularında erkeklerle eşit olmaları sağlanırken, 1930 yılında belediye seçimlerine katılma, 1933 yılında muhtar seçme ve seçilme ve son olarak 1934 yılında milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Örneğin Fransa’da kadınların seçme ve seçilme hakkına 1946 yılında kavuştukları göz önünde bulundurulduğunda, Cumhuriyet’in Türkiye’de modern toplum yapısına kavuşma konusunda ne kadar önemli kazanımlar sağladığı daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Ancak her ne kadar kadın hakları konusunda yasal düzenlemeler yapılsa da, toplumun genelinde kadına bakış açısının tam anlamıyla değiştiğini söylemek zordur. Türkçe’de halk arasında kadını tanımlamak için sıkça başvurulan eksik etek¹ gibi hitaplar, kadını aşağılamak için kullanılan saçı uzun akı kısı² gibi ifadeler ve daha birçok atasözlerinin³ yanında giderek artan bir şekilde gerçekleşen tecavüz, kadına şiddet olayları ve kadın cinayetleri bu sorunun hala devam ettiğinin en önemli kanıtlarından biridir. Örneğin, alınan tüm önlemlere rağmen, sadece 2010-2015 yılları arasında 1134⁴ kadın cinayeti işlenmiştir. İnsan Hakları Derneği’nin verilerine göre Türkiye’de her 4 saatte 1 kadın tecavüze uğramakta veya erkek şiddetine maruz kalmaktadır.⁵ Bu kötü muamelelere maruz kalan kadınların büyük bir bölümü ya ekonomik bağımsızlığını kazanamamış ya da hukuki olarak haklarını arama konusunda yeterince bilgi sahibi olamamış kadınlardır. “Yasalarla, örf ve adetlerle, sosyal ve siyasal sistemle “meşru” kılınan ve sonunda “doğal”mış gibi algılanan bu eşitsizlikler, kadının nesneleştirilmesi ve erkeklere ait görülmesi, kadına karşı şiddetin

1bkz. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.

GTS.59949754572ff9.54752821, (16/08/2017)

2 bkz. http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.

GTS.5995d4f0b4d1f9.54463226, (16/08/2017)

3 “Ülkece Unutmamızın Çok İyi Olacağı, Kadını Aşağılayan 11 Atasözü”, <http://www.radikal.com.tr/radikalist/ulkece-unutmamizin-cok-iyi-olacagi-kadini-asagilayan-11-atasozu-1381644/>, (18/06/2015)

4 <http://www.cnnturk.com/turkiye/kadin-cinayetlerinin-5-yillik-haritasi-cikarildi>, (25/11/2015)

5 “Her 4 Saatte 1 Kadın Tecavüze Uğruyor”, *Milliyet*, 18/02/2015

temelini oluşturmaktadır.”⁶ Bu sorunun çözümünde uzun vadeli olarak sonuç almak için, eğitim çağındaki öğrencileri –özellikle kız öğrencileri-, hak arama yolları konusunda bilinçlendirmek ve tüm öğrencilere kadına davranış şekilleri konusunda gerekli değerleri kazandırmak son derece önemlidir.

Yukarıda da kısaca özetlenen ve Türkiye’de kadına yönelik olarak yüzlerce yıllık bir geçmişe sahip olan bu bakış açısının değiştirilmesinde eğitimin önemi göz ardı edilmemelidir. Bu noktada, özellikle Sosyal Bilgiler Öğretim Programı’nda bu konuya yeterince yer verilmesi büyük önem taşımaktadır. Genel olarak incelendiğinde, içeriği farklı sosyal bilim dallarından yararlanılarak disiplinlerarası bir bakış açısıyla oluşturulan, bireyleri toplumsal yaşama dair tutum ve davranışları kazandırmak suretiyle toplumsal hayata hazırlayan Sosyal Bilgiler Öğretim Programı’nın, güncel toplumsal sorunlardan uzak olması beklenemez. Bu çalışmada, Türkiye’de ortaokullarda (5, 6 ve 7. sınıflarda) okutulmakta olan Sosyal Bilgiler dersi programında kadın hakları konusunun ne düzeyde ele alındığı incelenmektedir. Bu amaçla da, mevcut programlarda yer alan hedef-davranışlar, konu başlıkları ve içerikleri taranmıştır. İnceleme sonucunda kadın hakları ve bu konuyla ilgili olarak tutum, davranış ve farkındalık oluşturmaya yönelik konu ve hedeflerin olup olmadığından hareketle bir değerlendirmede bulunulmuştur.

Ancak genel olarak bakıldığında, müfredatta bu konuya yeterince yer verilmediği görülmektedir. 5. Sınıf Sosyal Bilgiler müfredatında, “Adım Adım Türkiye Ünitesi”nde kadının Cumhuriyetle birlikte yeni haklar elde ettiği konusuna değinilirken, 6. sınıf Sosyal Bilgiler müfredatında “Demokrasinin Serüveni Ünitesi”nde Türk kadınının konumu ile ilgili örneklerden yola çıkarak kadın haklarının gelişimi üzerinde durulmaktadır. 7. Sınıf Sosyal Bilgiler müfredatına bakıldığında ise kadın hakları ile ilgili herhangi bir hedef ve konuya yer verilmediği görülmektedir.

1. Türkiye’de Kadın Hakları Sorunu

Tarihin birçok döneminde ve dünyanın farklı bölgelerinde, kadınlara yönelik tutumların büyük benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür. Genel olarak bakıldığında, kadının toplumdaki yeri asırlardır ev ile sınırlandırılmış, işlevi ev işi ve çocuk yetiştirme olarak belirlenmiştir. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren hızla gelişen endüstrileşme, geleneksel tarım toplumlarında ailenin ücretsiz işçisi olarak ağır iş yükü taşıyan kadına, eğitim görme ve ev dışında ücretli çalışma olanakları sağlamıştır. Eğitim düzeyinin yükselmesi ve toplumdaki işlevinin çeşitlenmesi ile kadın sosyal haklarını genişletmek için mücadeleye başlamıştır.”⁷

Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi, Türkiye’de de yıllardır en fazla gündeme gelen toplumsal sorunların başında kadına yönelik şiddet yer almaktadır. Boşanmak ya da çalışmak isteyen kadınların öldürülmesi, tecavüz ve taciz gibi olaylar, kadına yönelik tutum ve yargıların değişmediğinin en önemli kanıtlarından biri olarak görülmelidir. Oysaki Türkiye’de kadını layık olduğu statüye kavuşturmak için yapılan düzenlemeler Cumhuriyet’in ilk yıllarına dayanmaktadır. Ancak buradan da anlaşılacağı üzere, her ne kadar yasal düzenlemeler yapılırsa yapılsın, eğitim yoluyla hedeflenen davranışlar vatandaşlara kazandırılmadığı sürece, toplumda yıllardır yerleşmiş olan tutumların

6 Zelal Ayman, Nevin Şenol, Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetin Nedenleri, Sonuçları, Alınacak Önlemler, Ebru Hanbay Çakır, Işın Gürel, Nur Otaran (edt.), https://vatandas.jandarma.gov.tr/KYSOP/uzaktan_egitim/Documents/2%20KYAIS.pdf, (16/07/2017)

7 Yıldız Kuzgun, Seher A.Sevim, “Kadınların Çalışmasına Karşı Tutum ve Dini Yönelim Arasındaki İlişki”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 37, S. 1, Y. 2004, s. 15

değiştirilmesi mümkün olamamaktadır. Dolayısıyla sorunu temelinden çözümlenmesi yolu, bu tutum ve yargıları ortadan kaldırmakla gerçekleşecektir. Bu doğrultuda eğitime önemli görevler düşmektedir.

Türkiye’de Cumhuriyetin ilanının ardından kadının toplumsal ve hukuki statüsünü iyileştirmeye yönelik olarak yapılan ilk ve en önemli düzenleme 17 Şubat 1926 tarihli Türk Medeni Kanunu’dur. Medeni Kanun ile birlikte Türk kadını evlenme, boşanma ve miras konularında erkeklerle eşit duruma gelmiştir. Bunun yanı sıra, tek eşle evlenme ve resmi nikah zorunluluğu ile de kadının evlilik kurumundaki konumunu güçlendirme konusunda önemli kazanımlar elde edilmiştir. Ancak yasal olarak bu düzenlemeler gerçekleştirilmiş olsa da, Türkiye’nin bazı bölgelerinde birden fazla kadınla yapılan ya da sadece imam nikahı ile gerçekleşen evliliklere rastlamak mümkündür. Dolayısıyla toplumsal tabana yönelik olarak alınacak tedbirlerin, bu sorunların çözümüne daha kalıcı katkıda bulunacağı açıktır.

Cumhuriyet sonrasında kadınların sadece toplumsal ve hukuki değil siyasal alandaki konumunu da erkeklerle eşit hale getirmek için önemli yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda, Türkiye’de kadınlara, 1930 yılında belediye seçimlerine katılma, 1933 yılında muhtar seçme ve seçilme ve son olarak 1934 yılında milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. “1935 milletvekili genel seçimlerinde 18 kadın milletvekili Meclis’e girmiş, kadınlar parlamentoda % 4,5 oranında temsil edilmişlerdir. Bu yıllarda Avrupa, Amerika ve Asya’daki birçok ülkede bu hakkın bulunmayışı konunun önemini daha da artırmaktadır. Türk kadını için ciddi kamusal olanağı sağlayan bu gelişmenin özgürleşme ve bireyleşme anlamına gelip gelmediği; siyasal temsil olanağı açısından Türk kadınının bugünkü durumunun ne olduğu önemli bir sorudur.”⁸

Kaymaz, kadının medeni ve siyasi haklarını elde etmesini sağlayan yasal düzenlemelerin 1920’li ve 1930’lu yıllarda yapıldığını; ancak, çok partili demokratik yaşama geçtikten sonra, özellikle 1950’lerden başlayarak sürecin geri çevrilmeye çalışıldığını belirtmektedir. Bu nedenle de arzu edilen hedeflere ulaşılamazken, özellikle son 30 yılda kentleşmenin, siyasal islam’ın ve küreselleşmenin olumsuz etkisiyle durum daha da kötüleşmiştir.⁹

“12 Eylül 1980 ihtilalinden sonra özellikle 1982 Anayasası’nı takiben Türk toplumunda liberalizm ve katılımcı demokrasi gündeme gelmiştir. Bu imkandan feminizm de yararlanarak kadın hareketlerinde hızlı bir gelişme meydana gelmiştir. Genel hatları ile Türkiye’de feminist hareketler daha çok liberal feminizm doğrultusunda gelişmiştir. Kadın derneklerinin çabalarının büyük çoğunluğu da kadına karşı ayrımcılığın sona erdirilmesi ve kadının hukuki olarak erkekle aynı eşit haklar sahip olması konuları oluşturmaktadır.”¹⁰

1990’larda da Türkiye’de kadınların korunmasına yönelik düzenlemeler yapılmaya devam etmiştir. Bu noktada Avrupa Birliği’ne uyum çalışmaları çerçevesinde yapılan düzenlemeler önemli bir yere sahiptir. “Bu doğrultuda gerçekleştirilen yasal düzenlemeler içerisinde, 1998 yılında yürürlüğe giren 4320 sayılı “Ailenin Korunmasına Dair Kanun” özel önem taşımaktadır. Söz konusu Kanun, aile içinde şiddete maruz kalan kadın veya çocuklara şahsen şikayet bildiriminde bulunma imkanı tanımakta, ayrıca Cumhuriyet Başsavcısının

8 Semra Gökçimen, “Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi”, *Yasama Dergisi*, S. 10, Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 2008, s. 6

9 İhsan Şerif Kaymaz, “Çağdaş Uygarlığın Mihenk Taşı: Türkiye’de Kadının Toplumsal Konumu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 46, Güz 2010, s. 362

10 Ali Kuyuksal, “Türk Anayasalarında Kadın Hakları ve Gelişimi”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 11, 2009, s. 330

bildirisi üzerine mağdur tarafı korumak amacıyla alınan tedbirlere uyulmaması halinde verilecek cezaları hükme bağlamaktadır.”¹¹

Ancak yasal olarak yapılan düzenlemelerin toplumda yerleşmesi uzun yıllar boyunca çözüm bekleyen sorunlardan biri olmuştur. Maalesef Türkiye’de kadınlar, toplum ve iş hayatı başta olmak üzere hayatın birçok alanında ayrımcılığa uğramaktadır. Başlık parası ve berdel gibi gelenekler ve bu geleneklerle gündeme gelen çocuk gelinler ile namus cinayetleri gibi olaylar toplumda kadına yönelik olarak gerçekleştirilen en önemli hak ihlalleri olmuştur ve olmaya devam etmektedir.

Örneğin, uzun bir geçmişe sahip olan başlık parası geleneği 21. yy.da olunmasına rağmen Türkiye’nin bazı bölgelerinde hala devam etmektedir. Günay ve Boz’un belirttiği gibi, “başlık parası günümüzde Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde, özellikle kırsal kesimde varlığını sürdürmektedir. Ancak Türkiye’de kırsal kesimden şehre göç, kırsal dönüşüm nedeniyle kırsal kesimde evlenme imkanlarının azalması, başlık parasının yansımalarının başka bölgelere ulaşmasına neden olmaktadır.”¹²

Türkiye’de kadınlar konusunda yaşanan diğer bir problem ise kız çocuklarının küçük yaşta evlendirilmesi ile ortaya çıkan “çocuk gelinler”dir. Demir’in yapılan bir araştırmadan aktardığına göre, ülkemizde 16 yaş ve altındaki evliliklerin oranı yüzde 40’a yakın olup, erken evlilik yapanların yüzde 81,2’si okuryazar değildir. Bu kızlar, evlenmeleri için okuldan alındıklarından dolayı eğitim süreçlerini tamamlayamamışlardır. Evlilik gerekçeleri ise başlık parası, berdel, gelenek vs. olarak belirtilmektedir.¹³

Kadınlar sadece toplumsal değil iş hayatında da erkekler karşısında önemli ayrımlara maruz kalabilmektedir. “Kadınların toplumsal yapı içerisinde görmüş olduğu ekonomik şiddet, diğer şiddet türlerine oranla daha az konuşulmasına rağmen kadınların maruz kaldığı birçok şiddet türünün temelinde de ekonomik şiddet yer almaktadır. Diğer bir deyişle kadınların ekonomik anlamda bağımlı kılınması, onların büyük oranda hem fiziksel hem psikolojik hem cinsel hem de ekonomik anlamda şiddete maruz kalmasına neden olmaktadır.”¹⁴

Türkiye’de kadın işsizlik oranı, erkek işsizlik oranının üzerinde olmakla birlikte, istihdam edilen kadınların yaklaşık üçte biri tarım sektöründe ücretsiz çalışan aile bireyleridir. Bu noktada, Türkiye’nin AB’ye uyum sürecinde işgücü piyasasının iyi yönetilmesi, kadın ve erkeklerin katılım oranlarındaki farkın azaltılması ve kayıt dışı istihdamla mücadele edilmesi kadınların iş hayatındaki konumunu güçlendirme konusunda öncelikle ele alınması gerekenler arasındadır.¹⁵

Nitekim, Türkiye’de 1955-2000 yılları arasında ekonomik olarak faal olan kadın sayısında artış meydana gelirken, 1975 yılına kadar bu artış küçük oranlarda gerçekleşmiştir. 1965 yılında ise biraz düşerken, 1975 yılından sonra sürekli olarak artmıştır. 1955 yılında 5 milyon 261 bin 709 kişi olan iktisaden faal kadın sayısı, 1970 yılında 5 milyon 812 bin 545, 1985 yılında 7 milyon 647 bin 265, 2000 yılında ise 10 milyon 164 bin 540 kişiye ulaşmıştır. Genel olarak bakıldığında ülkemizde kadınların işgücüne katılım oranlarının düşük olduğu

11 http://www.mfa.gov.tr/turkiye_de-kadin-haklari-alaninda-kaydedilen-gelistmeler.tr.mfa, (02.01.2017)

12 Semra Güney, Erdoğan Boz, “Süt Parası Karşılığında Eskişehir’e Gelin Göçü”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 40, Ekim 2015, s. 483

13 Ayşegül Demir, “Yasal Düzenlemelerde Kadın Hakları”, *Hukuk Gündemi*, Mart 2011, s. 36

14 Veda Bilican Gökkaya, “Türkiye’de Kadına Yönelik Ekonomik Şiddet”, *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 2, 2011, s. 104

15 Zeynep Özkurt, “Türkiye’de Kadın Hakları Konusunda AB’ye Uyum Süreci”, *EuroNewsport*, Mayıs 2014, s. 67

ve giderek daha da düştüğü gözlenmektedir. Öyle ki, 1990 yılında kadınların işgücüne katılım oranı % 34 iken, bu oran 1995 yılında % 30,6'ya, 2000 yılında % 26,6'ya, 2004 yılında ise % 25,4'e düşmüştür.¹⁶

Kadınların iş hayatındaki katılım oranlarının –hala daha düşük olmasına rağmen– artmasının temel nedeninin, sanayileşme, köylerden kentlere göç ve yaşanan ekonomik sorunların bir sonucu olarak ortaya çıkan geçim sıkıntısı olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Dolayısıyla, kadınların iş hayatında yer edinebilmeleri çoğunlukla ekonomik zorunlulukların bir sonucudur. Çünkü günümüzde bile toplumda, kadının çalışmasına karşı çıkan bir zihniyete sahip olan kişilerin varlığı yadsınamaz.

Yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü gibi hayatın her alanında kadınlara yönelik olarak yüzyıllardır süren ve erkek karşısında kadını ikinci planda tutan anlayış hala sürdürülmeye devam etmektedir. Bu bakış açısının hala devam ettiğinin en önemli kanıtı toplumda kadınlara yönelik olarak gerçekleşen tecavüz, taciz, kadın cinayeti gibi olaylardır. Türkiye'de 31 Aralık 2016 tarihi itibarıyla son 9 yılda toplam 1672 kadın ya eski eşleri ya da erkek arkadaşları tarafından öldürülmüştür.¹⁷

Bir başka araştırma sonucu olarak, Türkiye İstatistik Kurumu'nun (07/03/2016) aktardığına göre, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması 2014 sonuçlarında ülke genelinde yaşamının herhangi bir döneminde eşinden veya birlikte yaşadığı kişiden fiziksel şiddete maruz kalan kadın nüfus oranı %35,5'olarak belirtilmektedir.¹⁸

Türkiye'de yürürlükte olan anayasa ve yasalara bakıldığında, kadın-erkek eşitliğinin hukuki boyutta var olduğu görülmektedir. Bu nedenle, kadın hakları konusunda yaşanan sorunların toplumsal kültürün geleneksel yapısından kaynaklandığı belirtmek daha doğru olacaktır. Nitekim, 1982 Anayasası'nın 10. maddesinde herkesin, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğu belirtilirken, Ek fıkra: 7/5/2004-5170/1 maddesinde, kadınlar ve erkeklerin eşit haklara sahip olduğu vurgulanmakta ve devletin, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlü olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca yine Anayasa'nın 41. maddesinde de aile kurumunun eşler arasında eşitliğe dayandığı belirtilmektedir.¹⁹

Anayasa'ya bağlı olarak çıkarılan kanunlarla da kadınları korumaya yönelik uygulamalara önem verildiği görülmektedir. Türk Medeni Kanunu (aile konutu, mal rejimi, evlenme yaşı, miras hükümleri), Borçlar Kanunu (kefalet ve kira sözleşmesinin feshi durumunda eşin rızası alınması zorunluluğu), Türk Ceza Kanunu (cinsel istismara ilişkin taciz ve cinsel saldırıya ilişkin maddeleri), 4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun bu konuda yapılan yasal düzenlemelere örnek olarak verilebilir. Türkiye'nin 1985 yılında Kadına Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi²⁰ (CEDAW)'ni imzalamış olması uluslararası düzeyde de bu konudaki çalışmalara önem verdiğini göstermektedir.

16 Metin Berber, Burçin Yılmaz Eser, "Türkiye'de Kadın İstihdamı: Ülke ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz", *İş, Güç ve Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, C. 10, S. 2, Nisan 2008, s. 4

17 Fatih Şendil, "9 Yılda 1672 Kadın Öldürüldü", *Yeni Asır*, 31/12/2016

18 TÜİK, Haber Bülteni, S. 21519, 7 Mart 2016,

19 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm>, (22.04.2017)

20 bkz. https://www.unicef.org/turkey/pdf/_gi18.pdf, (22.04.2017)

2. Cumhuriyet’in Kuruluşundan Günümüze Türkiye’de Sosyal Bilgiler Dersi Programlarının Gelişimi

İçeriği farklı sosyal bilim dallarından yararlanılarak oluşturulan ve kişileri toplumsal hayata dair bilgi ve becerilerle donatma amacı taşıyan Sosyal Bilgiler dersi, öğrencilere ideal vatandaş olarak yetişmeleri için gerekli milli ve evrensel değerlerin kazandırılmasında önemli bir yere sahiptir. “Sosyal bilgiler, sosyal bilimlerin üretmiş olduğu bilgilerin, ilköğretim çağında bulunan öğrencilere öğretilmesi süreci için kullanılan bir kavramdır. Sosyal bilgiler disiplinler arası ve çok disiplinli bir alandır.”²¹ Bu noktada, toplumların dinamik bir yapıya sahip oldukları gerçeğinden hareketle, mevcut müfredatların sürekli olarak güncellenmesi kaçınılmaz olmaktadır.

Sosyal Bilgiler eğitimiyle ilgili çalışmalarıyla bilinen ve bu konuda en önemli uluslar arası kuruluşlardan olan ABD Sosyal Bilgiler Ulusal Konseyi [NCSS], Sosyal Bilgileri şöyle tanımlamıştır: “Sosyal Bilgiler, vatandaşlık yeterlikleri kazandırmak için sanat, edebiyat ve sosyal bilimlerin disiplinler arası bir yaklaşımla birleştirilmesinden oluşan bir çalışma alanıdır. Okul programı içinde Sosyal Bilgiler, Antropoloji, Arkeoloji, Ekonomi, Coğrafya, Tarih, Hukuk, Felsefe, Siyasal Bilimler, Psikoloji, Din, Sosyoloji ve Sanat, Edebiyat, Matematik ve doğa bilimlerinden uygun ve ilgili içeriklerden süzülen sistematik ve eşgüdümlü bir çalışma alanı sağlar.”²² NCSS’nin üzerinde durduğu etkili vatandaş kavramının tanımı, günümüz dünyası birbiriyle bağımlı, sürekli etkileşim ve değişim içerisinde olduğundan dolayı sürekli olarak değişmektedir. Buna bağlı olarak da her geçen gün değişen koşullar ve bireylerin farklı ihtiyaçları Sosyal Bilgiler dersinden beklentileri artırmaktadır.²³

Türkiye’de Sosyal Bilgiler adı altında bir dersin okutulması ise ilk kez 1968 öğretim programıyla gerçekleşmiştir. Bu programın amaçlarında özellikle vatandaşlığa vurgu yapılırken, devamında coğrafya, vatandaşlık ve tarih temalarına yer verildiği görülmektedir. Sosyal bilgiler dersinin bütüncül bir bakışla ele alınması ve ilköğretim 4-5-6 ve 7. sınıflarda okutulmaya başlanması 1998 öğretim programıyla gerçekleşmiş, bu programda da vatandaşlık teması ön planda tutulmuştur. Yapılandırmacı yönü öne çıkan ve sosyal bilgileri disiplinler arası anlayışla ele alan 2005 öğretim programında ise toplam 17 genel amaç bulunmaktadır. 2005 programında da en çok vatandaşlık temasına vurgu yapılırken, genel amaçlarda sırasıyla vatandaşlık ve tarih, coğrafya ve bilimsel süreç becerilerine yer verilmektedir.²⁴

1926’da coğrafya, tarih, yurttaşlık bilgisi ile başlayıp 1968’den sonra Sosyal Bilgiler olarak adlandırılan bu derslerin amaçları, felsefesi, içeriği ve öğretim yöntemleri 2004 yılına kadar fazla bir değişiklik göstermemiştir. MEB’in 2004 yılında tüm ilköğretim programlarını içeren yeni bir program hazırlığına girdiği görülmektedir. Bunun sebepleri arasında; dünyadaki bilimsel ve teknolojik gelişmeler ve Türkiye’ye yansımaları, eğitim bilimleri alanında yeni öğrenme-öğretme yaklaşımlarının ortaya çıkması, eğitimde kalite ve eşitliği yükseltme ihtiyacı, ekonomi ve demokrasiye duyarlı bir eğitime olan ihtiyaç, bireysel ve milli değerlerin küresel değerler içinde geliştirilmek istenmesi, 8 yıllık temel

21 A. Kürşat Gökkuş, Cemil Cahit Yeşilbursa, “Sosyal Bilgiler Öğretiminde Tarihi Yerlerin Kullanımının Akademik Başarıya Etkisi”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Bahar 2009, 7(2), s. 484

22 Satılmış Tekindal, Mustafa Cin, İsmail Hakkı Demircioğlu, Ahmet Doğanay, Yücel Kabapınar, Tuğba Yanpar, Orhan Akinoğlu, *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi*, Pegem Yayınları, Ankara, 2003, s. 16

23 Kaya Yılmaz, “Sosyal Bilgiler Eğitimindeki Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Öğretim Elemanlarının Görüşleri”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Güz 2010, 8(4), s. 840

24 Mehmet Akpınar, Selahattin Kaymakçı, “Ülkemizde Sosyal Bilgiler Öğretiminin Genel Amaçlarına Karşılaştırmalı Bir Bakış”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 20, No. 2, Mayıs 2012, s. 622

eğitimde program bütünlüğünün sağlanması, her bir dersin kendi içinde kavramsal bütünlük sağlama gerekliliği sayılabilir.²⁵

“MEB’in, 2004 yılında kapsamlı bir eğitim reformu çerçevesinde geliştirmiş olduğu SBÖP²⁶, bireyi “vatandaş” kılmaya yönelik genel amaçlar yanında, bireyin bilişsel, duyuşsal ve sosyal gelişimini sağlamayı öngören çeşitli kazanımlar da içermektedir. Bu kazanımlarla öğrencilerin, yeteneklerinin farkında varması, haklarını bilen, ulusal bilince sahip olma, çevrenin özelliklerini bilmesi amaçlanmıştır.”²⁷

Çalışmanın temelini oluşturan Sosyal Bilgiler Öğretim Programı (2005), “öğrencileri toplumsallaşma süreci içerisinde karşılaştıkları sorunları fark edebilen, bu sorunlara çeşitli perspektiflerden bakarak analiz edebilen ve onlara çözümler üretebilen bireyler ya da programın söylemiyle etkili vatandaşlar olarak yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Yeni program ayrıca toplumsal gelişme ve değişmeye paralel olarak Sosyal Bilgiler derslerin de değişimin kaçınılmaz olduğunu ve yeni programın işlerliğinin sürekli kontrol edilerek görülen aksaklıkların giderilmesi gerektiğini de kabul etmektedir.”²⁸

“Öğrenme alanları belirlenirken ilköğretimin temel amaçları ile 20. yy’ın ikinci yarısında bilim ve teknolojiye meydana gelen değişiklikler, toplumsal gelişmeler ve Türk toplumunun dünya toplumları ile ilişkilerini düzenleyen hususları dikkate alınarak davranışlar yerine kazanımlara yer verilmeye çalışılmıştır. Kazanımlar, “fark eder, ilişkilendirir, ayırt eder, belirler, örnekler verir” gibi üst düzey bilişsel öğrenmeleri oluşturacak şekilde ifade edilmiştir. Kazanımlara erişimde yapılandırmacı yaklaşım temel alınmış olmakla birlikte bu kazanımlar, programın çeşitli bölümlerinde sıklıkla tekrar edilmektedir.”²⁹

Sosyal bilgiler programında (2005) yer alan kazanımların 5. sınıflarda % 38’i, 6. sınıflarda % 33’ü, 7. sınıflarda ise % 40’ı disiplinler arası anlayışa uygun şekilde hazırlanmıştır. Buradan yola çıkılarak Sosyal Bilgiler programlarında disiplinler arası kazanımların sayısında artış olması gerektiği söylenebilir. Bunun yanı sıra, 5. sınıf programına siyaset bilimi, sosyoloji, coğrafya, 6. sınıf programında tarih ve coğrafya, 7. sınıf programında ise tarih disiplini ile ilintili kazanımların diğer sosyal bilim disiplinlerine nazaran sayıca fazla olduğu da dikkati çekmektedir.³⁰

Türkiye’de uygulanmakta olan Sosyal Bilgiler Programı’nda (2005), milli değerlerin yanı sıra küresel değerleri içeren konu ve öğrenme alanlarına yer verilmesi, dünyada Sosyal Bilgiler anlayışında yaşanan değişme ve gelişmelere duyarlı olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Uzun yıllar Sosyal Bilgiler dersinin sadece tarih ve coğrafyadan ibaret bir ders gibi algılanması diğer sosyal bilim dallarının göz ardı edilmesine neden olmuştur.

25Muzaffer Çatak, “Türkiye’de Sosyal Bilgiler Eğitim Programlarının İncelenmesi”, *Ekev Akademi Dergisi*, S. 62, Yıl. 19, Bahar 2015, s. 87

26 SBÖP: Sosyal Bilgiler Öğretim Programı

27Burhan Akpınar, Hasan Aydemir, “İlköğretim 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programının Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi”, *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 2012, s. 42

28Erkan Dinç, Yasin Doğan, “İlköğretim İkinci Kademe Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve Uygulanması Hakkında Öğretmen Görüşleri”, *Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2010: 1 (1), s. 23

29Hakan Önal, Niyazi Kaya, “Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının (4 ve 5. Sınıf) Değerlendirilmesi”, <http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c9s16/makale/c9s16m2.pdf>, s. 27, (15/07/2017)

30 Murat Keçe, Zihni Mery, “İlköğretim Sosyal Bilgiler Kazanımlarının Sosyal Bilimler Disiplinlerine ve Disiplinlerarası Anlayışa Uygunluğunun Belirlenmesi”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. VIII, S. 1, Aralık 2011, s. 133

Dolayısıyla içinde bulunduğumuz çağda toplumun gereksinim duyduğu tutum ve değerlere sahip bireylerin topluma hazırlanması; ancak, Sosyal Bilgiler programının çoğulcu bir bakış açısıyla hazırlanmasıyla mümkün olacaktır. Bu anlamda Sosyal Bilgiler alanında Türkiye’de olumlu gelişmelerin yaşanması dersin kendisinden beklenen hedeflerin gerçekleşmesine katkıda bulunmaktadır.

3. Bulgular

Son iki yüz yıldır hızlı sanayileşmenin neden olduğu, köylerden kentlere ve başka ülkelere yapılan göçler ile toplumsal yapının karmaşık hale gelmesi, beraberinde yeni tutum ve değerlerin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Farklı dilleri konuşan, farklı din, ırk, cinsiyet, mezhep ve kültürlere sahip insanların bir arada yaşaması ile ayrımcılık, ötekileştirme, ırkçılık gibi toplumsal sorunların ortaya çıkması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu durum ev sahibi olan ve toplumda çoğunluğu oluşturan kesimin yeni gelen toplumsal kitlelere verdiği bir sosyal tepki olarak düşünülebilir.

Sanayileşme süreci ile birlikte, kadınların çalışma hayatında daha fazla yer almaya başlaması, ekonomik ve hukuki olarak geçmişe oranla daha güçlü hale gelmesi, toplumda kadına yönelik geleneksel tutum ve yargıların değişmesini de zorunlu kılmıştır. Özellikle geleneksel yapının yeniliğe karşı direnç gösterdiği toplumlarda, kadınlara yönelik tutum ve yargıların değişmesi kolay olmamıştır.

Bu gelişmelerin küreselleşen günümüz dünyasında evrensel insani değerlerin dünya barış ve huzurunun korunmasındaki önemini bir kez daha ortaya koyması önemlidir. Hoşgörü, farklılıklara saygı, eşitlik, hümanizm bu noktada akla ilk gelen değerlerdir. Buradan hareketle denilebilir ki, Sosyal Bilgiler dersi müfredatında değişen toplumsal koşullara bağlı olarak giderek daha fazla gereksinim duyulan değerlerin yer alması kaçınılmaz olmaktadır.

Türkiye’deki Sosyal Bilgiler 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar Öğretim Programı’nda dersin amaçları, “1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu’nun 2. maddesinde ifade edilen Türk Millî Eğitiminin Genel Amaçları ile Türk Millî Eğitiminin Temel İlkelerine uygun olarak öğrencilerin;

1. *Toplumun özgür bir üyesi olarak bireysel özellikleri ile birlikte millî, manevi ve evrensel değerlerin farkına vararak erdemli insan olmanın önemini ve yollarını bilmeleri,*
2. *Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak hak, özgürlük ve sorumluluklarının bilincinde, demokratik hayata etkin bir şekilde katılarak karşılaştığı sorunlara barışçıl çözümler üreten, yaşamın her alanında hoşgörü ve uzlaşma kültürünün oluşmasına ve gelişmesine katkı sağlayan bireyler olmaları,*
3. *Yaşadığı çevre ve dünyanın genel coğrafi özelliklerini tanıyıp insan ile çevre arasındaki etkileşimi coğrafi sorgulama becerilerini kullanarak açıklamaları,*
4. *Ekonomi okuryazarı olarak ekonomik kaynakların sürdürülebilir ve verimli bir şekilde kullanılmasına yönelik bilgi, beceri ve tutum sahibi olmaları,*
5. *Türk kültürünü oluşturan temel öğe ve süreçleri kavrayarak millî bilincin oluşmasını sağlayan kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi gerektiğini kabul etmeleri,*

6. Küreselleşmenin toplumsal, ekonomik, politik, kültürel ve ekolojik alanlardaki etkileri hakkında bilgi sahibi olarak dünyadaki karşılıklı etkileşimin farkına varmaları ve insanlığa faydalı olma bilincine ulaşmaları,
7. Teknolojinin toplumsal ihtiyaçlardan doğduğunu ve toplumları etkilediğini kavramaları, doğru ve güvenilir bilgiye ulaşma yollarını bilen bireyler olarak eleştirel düşünme becerisine sahip olmaları,
8. Vatandaşlık yeterliliklerinin gereği olan temel bilgi, beceri ve değerleri kazanmaları”³¹ olarak ifade edilmektedir.

Programda yer alan genel amaçlara bakıldığında, Sosyal Bilgiler dersi ile öğrencilere milli ve evrensel değerlerin bir arada kazandırılmasının amaçlandığı görülmektedir. Milli kültürden hareketle insanlığın ortak kültürüne ait öğelere yer verilirken, önceki programlardan ayrı olarak farklı sosyal bilim alanlarından yararlanmak suretiyle içeriğin oluşturulmaya çalışıldığı dikkati çekmektedir. Başka bir deyişle, farklı sosyal bilim dallarından yararlanılarak oluşturulan içerik, yerelden hareketle evrensel değerler ve bilgilere geçiş şeklinde ele alınmıştır. Bu noktada önceki programlarla karşılaştırıldığında 2005 Sosyal Bilgiler Programı, dünyada Sosyal Bilgiler alanında meydana gelen değişimleri göz önünde bulundurarak hazırlanmış bir program olması açısından önemlidir.

Toplumların dinamik bir yapıya sahip oldukları gerçeğinden hareketle Sosyal Bilgiler Programları'nın güncelliği son derece önem taşımaktadır. Bu açıdan söz konusu programda kadın hakları konusu ele alınırken şu sorular cevaplandırılmaya çalışılmaktadır:

.Ele alınan programlarda kadın hakları konusu ile ilgili kazanımlara yer verilmiş midir?

.Programda kadın hakları ile ilgili olarak yer alan kazanımlar doğrultusunda içerik nasıl oluşturulmuştur?

.Programda yer alan diğer kazanımlar kadın hakları ile ilgili kazanımlarla ilişkilendirerek nasıl verilebilir?

Tablo 1: 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğrenme Alanları

	Ünite Adı	Öğrenme Alanı	Kazanım Sayısı
1. Ünite	Haklarımı Öğreniyorum	Birey ve Toplum	4
2. Ünite	Adım Adım Türkiye	Kültür ve Miras	6
3. Ünite	Bölgemizi Tanıyalım	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	7
4. Ünite	Ürettiklerimiz	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	7
5. Ünite	Gerçekleşen Düşler	Bilim, Teknoloji ve Toplum	6
6. Ünite	Toplum İçin Çalışanlar	Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler	5
7. Ünite	Bir Ülke Bir Bayrak	Güç, Yönetim ve Toplum	5
8. Ünite	Hepimizin Dünyası	Küresel Bağlantılar	6

Kaynak: İlköğretim 5. sınıf Sosyal Bilgiler Programı, www.ttkb.meb.gov.tr

31 T.C. MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Sosyal Bilgiler Dersi 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar Öğretim Programı, Ankara, 2015, s. 3

Tablo 1’de 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Programı’nda yer alan üniteler ve öğrenme alanları görülmektedir. Programda, demokratik tutum, barış, çevreye karşı duyarlılık, sorumluluk, tasarruf, kültürel mirasa saygı, çalışkanlık, saygı gibi değerler³² ön plana çıkarken; Coğrafya, Siyaset Bilimi, Hukuk, Sosyoloji, Psikoloji, Ekonomi, Bilimsel Gelişmeler, Tarih gibi sosyal bilim dallarının alanlarına giren konuların disiplinler arası bir anlayışla ele alınarak içeriğin oluşturulduğu dikkati çekmektedir.

5. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Programı’nda yer alan kazanımlara bakıldığında, doğrudan kadın haklarına ve kadının toplumsal, ekonomik ve hukuki statüsüne ilişkin hedef-davranışlara yer verilmediği görülmektedir. Sadece, Toplum İçin Çalışanlar³³ ünitesinde verilen açıklamada “Özellikle eğitim, sağlık ve kadın hakları ile ilgili sivil toplum kuruluşları vurgulanır.” ifadesi bulunmaktadır. Kazanım ve içerik bakımından ağırlıklı olarak hak ve sorumluluk kavramlarının ele alındığı 5. sınıf programında, kadın hakları konusuna ana hatları ile yer verilmesi yerinde bir çalışma olacaktır. Bu noktada öğrencileri, kadınların uğradıkları mağduriyetler karşısında hangi hak arama yollarına sahip oldukları konusunda bilinçlendirmek, onların pratikte karşılaşılabilecekleri benzer sorunları çözmelerinde yararlı olacaktır.

Diğer yandan, Haklarımı Öğreniyorum ünitesinde yer alan, “İçinde bulunduğu gruplar ile gruplara ait rolleri ilişkilendirir.”³⁴ kazanımının devamında kadının içinde yer aldığı gruplar ve roller ile bu rollerin içinde bulunduğumuz çağda değiştiğine vurgu yapılması, öğrencilerde bu konuda farkındalık oluşturma konusunda faydalı olabilir. Kadının rolünü eş ve anne olarak sınırlayan geleneksel kadın rolünün günümüzde değiştiğinin vurgulanması, bu konudaki tutumların değişmesine katkıda bulunacaktır.

Adım Adım Türkiye ünitesinde yer alan “Kanıt kullanarak Atatürk inkılaplarının öncesi ve sonrasındaki günlük yaşamı karşılaştırır.”³⁵ kazanımı, özellikle Cumhuriyet öncesi ve sonrasını karşılaştırmak suretiyle, kadın hakları konusunda Cumhuriyet döneminde elde edilen kazanımlara yönelik farkındalık oluşturmada yararlanılabilecek diğer önemli bir noktadır.

Benzer şekilde, Ürettiklerimiz ünitesinde yer alan “Ekonomideki insan etkisini fark eder.” kazanımı kadının ekonomik yaşamdaki rolünü vurgulama noktasında yararlı olacaktır. Bu doğrultuda, Türkiye ekonomisinde önemli katkılar sunmuş kadınların hayat hikayelerinden yararlanarak kadının iş hayatındaki önemine değinilebilir. Son olarak da, Gerçekleşen Düşler ünitesinde, “Buluş yapanların ve bilim insanlarının ortak özelliklerinin farkına varır.”³⁶ kazanımından yola çıkarak, bilim dünyasına katkıda bulunan kadınların biyografilerinden hareketle, kadının yaşamın her alanında erkeklerle aynı hak ve rollere sahip olduğu konusunda öğrencilere farkındalık kazandırılabilir.

32 T.C. MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, a.g.e., s. 17

33 İlköğretim 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Programı, www.ttkb.meb.gov.tr, (20/05/2017)

34 İlköğretim 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Programı, www.ttkb.meb.gov.tr, 20/05/2017)

35 İlköğretim 5. sınıf Sosyal Bilgiler Programı, www.ttkb.meb.gov.tr, 20/05/2017)

36 İlköğretim 5. sınıf Sosyal Bilgiler Programı, www.ttkb.meb.gov.tr, 20/05/2017)

Tablo 2: 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğrenme Alanları

	Ünite Adı	Öğrenme Alanı	Kazanım Sayısı
1. Ünite	Sosyal Bilgiler Öğreniyorum	Birey ve Toplum	6
2. Ünite	Yeryüzünde Yaşam	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	7
3. Ünite	Ülkemizin Kaynakları	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	6
4. Ünite	İpek Yolunda Türkler	Kültür ve Miras	9
5. Ünite	Demokrasinin Serüveni	Güç, Yönetim ve Toplum	5
6. Ünite	Ülkemiz ve Dünya	Küresel Bağlantılar	5
7. Ünite	Elektronik Yüzyıl	Birey, Teknoloji ve Toplum	5

Kaynak: *İlköğretim 6. sınıf Sosyal Bilgiler Programı*, www.ttkb.meb.gov.tr

Tablo 2’de 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programı’nda yer alan üniteler ve öğrenme alanları verilmiştir. 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programı’nda, dayanışma, hoşgörü, saygı, vatanseverlik, yardımlaşma, demokratik tutumu benimseme, farklılıklara saygı, bilimsellik, etik gibi değerler³⁷ yer alırken, içeriğin oluşturulmasında Tarih, Coğrafya, Antropoloji, Hukuk, Ekonomi, Bilimsel Düşünme, Atatürkçülük, Vatandaşlık, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler, Din Bilimi gibi farklı alanlardan yararlanıldığı görülmektedir.

6. Sınıf Sosyal Bilgiler Programı’nda Demokrasinin Serüveni ünitesinde yer alan “Türk Tarihinde kadının konumu ile ilgili örnekleri, kadın haklarının gelişimi ve açısından yorumlar.”³⁸ kazanımı doğrudan kadın hakları ile ilgili olarak oluşturulmuş bir kazanımdır. Bu kazanım kapsamında da kadın haklarının gelişiminin tarihsel boyutu üzerinde durulmaktadır. İçerik olarak da çeşitli alanlarda görev yapmış ilk kadınlara yer verilmektedir. Konunun tarihsel gelişimi önemli olmakla beraber, bu kazanım çerçevesinde günümüzde kadınlara kendilerini koruma vb. konularda devletin yasalarla sunduğu hak arama yollarının öğretilmesi programın güncelliği açısından son derece önemlidir. 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Programı’nda bu kazanımın dışında bu alana doğrudan yönelik başka bir hedef davranış ise bulunmamaktadır.

Kadınların ekonomideki rolü ve önemi konusunda öğrencilerin çıkarımlarda bulunması amacıyla, Ülkemizin Kaynakları Ünitesi’nde yer alan “Nitelikli insan gücünün Türkiye ekonomisinin gelişmesindeki rolünü değerlendir.” ve “İlgi duyduğu mesleklerin gerektirdiği eğitim, beceri ve kişilik özelliklerini araştır.”³⁹ kazanımlarından yararlanılabilir. Bu amaçla belirtilen kazanımların devamında kadınların ekonomideki rolüne ilişkin hedef-davranışlara yer verilmelidir.

6. sınıf Sosyal Bilgiler Programı’nın Demokrasinin Serüveni Ünitesi’nde “Demokratik yönetimlerde yaşama hakkı, kişi dokunulmazlığı hakkı, din ve vicdan özgürlüğüne sahip olunması gerektiğini savunur.”⁴⁰ hedefi diğer kazanım örneklerinde olduğu gibi kadın-erkek eşitliği ekseninde bu hak ve özgürlüklerle ilgili bilgileri öğrencilere aktarmayı da amaçlamalıdır. Kadınların eğitim hakkı, çocuk yaşta evlendirilmeleri vb. sorunlardan hareketle öğrencilerin bu konularda ne yapabilecekleri konusunda bilinçlenmelerini sağlayacak bilgileri kazandırmaya yönelik hedeflere yer verilmelidir.

37 T.C. MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, a.g.e., s. 22, 20/05/2017)

38 *İlköğretim 6. sınıf Sosyal Bilgiler Programı*, www.ttkb.meb.gov.tr, 20/05/2017)

39 *İlköğretim 6. sınıf Sosyal Bilgiler Programı*, www.ttkb.meb.gov.tr, (20/05/2017)

40 *İlköğretim 6. sınıf Sosyal Bilgiler Programı*, www.ttkb.meb.gov.tr, (20/05/2017)

Tablo 3: 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğrenme Alanları

	Ünite Adı	Öğrenme Alanı	Kazanım Sayısı
1. Ünite	İletişim ve İnsan İlişkileri	Birey ve Toplum	6
2. Ünite	Ülkemizde Nüfus	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	5
3. Ünite	Türk Tarihinde Yolculuk	Kültür ve Miras	8
4. Ünite	Zaman İçinde Bilim	Bilim, Teknoloji ve Toplum	5
5. Ünite	Ekonomi ve Sosyal Hayat	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	6
6. Ünite	Yaşayan Demokrasi	Güç, Yönetim ve Toplum	5
7. Ünite	Ülkeler Arası Köprüler	Küresel Bağlantılar	4

Kaynak: *İlköğretim 7. sınıf Sosyal Bilgiler Programı*, www.ttkb.meb.gov.tr

Tablo 3’te ise *7. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programı*’nda yer alan üniteler ve öğrenme alanları özetlenmektedir. Programda sorumluluk, saygı, demokratik tutumu benimseme, çevre duyarlılığı, tasarruf, çalışkanlık, özgüven, değere saygı, hoşgörü, tarih bilinci, dayanışma, farklılıklara saygı, bilimsellik, özgürlük gibi değerlere⁴¹ yer verilirken; içeriğin ağırlıklı olarak Tarih, Coğrafya, Siyaset Bilimi, Hukuk, Sosyoloji, Psikoloji, Ekonomi, Atatürkçülük, Bilimsel Gelişmeler gibi çalışma alanlarından yararlanılarak oluşturulduğu görülmektedir.

Toplam 39 kazanımın yer aldığı 7. sınıf müfredatında, doğrudan kadın haklarına yönelik bir kazanım bulunmamaktadır. Sadece Ekonomi ve Sosyal Hayat ünitesinin açıklamalar bölümünde “Sivil toplum kuruluşları ile vakıfların dayanışma ve yardımlaşma yanında spor, sanat, çevre, çocuk ve kadın hakları alanlarında da faaliyet gösterdiği belirtilir.”⁴² denilmektedir. Dolayısıyla dersi işleyecek olan öğretmenden bu konuyu sınıfta işlerken kadın hakları konusunda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarından bahsetmesi beklenmektedir.

Ülkemizde Nüfus ünitesinde yer alan “Eğitim ve çalışma hakkının kullanılması ile devletin ve vatandaşın bu konudaki sorumluluklarını ilişkilendirir.” kazanımında, Anayasa’nın 42. (Eğitim ve Öğrenim Hakkı ve Ödevi) ve 49. (Çalışma Hakkı ve Ödevi) maddelerinden hareketle, eğitim ve çalışma konularında kadın-erkek eşitliğine vurgu yapılması ve bu konuda Türkiye’de yaşanan sorunların çözümüne yönelik öğrencileri araştırmaya yöneltecek hedeflerin programda bulunması yararlı olacaktır.

Diğer yandan, Türk Tarihinde Yolculuk ünitesinde verilen “Osmanlı Devleti’nde ıslahat hareketleri sonucu ortaya çıkan kurumlardan hareketle toplumsal ve ekonomik değişim hakkında çıkarımlarda bulunur.”⁴³ hedefi kapsamında Türk kadınının tarihsel süreçte toplumdaki yeri ve statüsü konusunda kazanımlar, öğrencilerin konuya tarihi bir perspektiften bakmalarında yardımcı olacaktır.

Son olarak, Yaşayan Demokrasi ünitesinde, “İçinde bulunduğu eğitsel ve sosyal faaliyetlerde işleyen süreçleri demokrasinin ilkeleri açısından analiz eder.”⁴⁴ hedef-davranışıyla ilgili içerik ve etkinliklerde, toplumsal yaşamda ırk, dil, din, cinsiyet bakımından kendimizden farklı olan kişilere karşı kazanılması gereken tutum ve değerlerin

41 T.C. MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, a.g.e., s. 27

42 *İlköğretim 7. sınıf Sosyal Bilgiler Programı*, www.ttkb.meb.gov.tr, (20/05/2017)

43 *İlköğretim 7. sınıf Sosyal Bilgiler Programı*, www.ttkb.meb.gov.tr, (20/05/2017)

44 *İlköğretim 7. sınıf Sosyal Bilgiler Programı*, www.ttkb.meb.gov.tr, (20/05/2017)

kazandırılmasına büyük önem verilmelidir. Bu noktada farklılıklara saygı, hoşgörü, empati gibi değer ve davranışlar ön planda tutulmalıdır.

Sonuç

İlkel toplumlardan modern toplumlara kadar, tarih boyunca görülen en önemli ayrımcılık türünün başında cinsiyet ayrımcılığı gelmektedir. Kadının hayatın tüm alanlarında erkekler karşısında ikinci planda tutulması ve erkeği üstün gören anlayış zamanla kadın hareketlerinin başlamasına neden olmuştur. Süreç içerisinde her ne kadar yasal olarak cinsiyet ayrımcılığının giderilmesi yönünde düzenlemeler yapılmış olsa da bu düzenlemelerin kabul görmesi çok kolay olmamıştır. Bu nedenle 21. yy.da olunmasına rağmen dünyanın birçok köşesinde yaşanan olaylar, kadına yönelik olarak süregelen önyargıların hala devam ettiğini ve eşitlik konusunda kalıcı bir zihniyetin yerleşmediğini göstermektedir.

Türkiye’de sanayileşme ile birlikte toplumsal, ekonomik vb. alanlarda önemli sonuçlarla karşılaşmıştır. Ekonomik nedenlerle köylerden kentlere ve doğudan batıya doğru yaşanan iç göçler ile bölgesel kültürlerin bir arada yaşamaya başlaması, kadınların eğitim seviyesinin yükselmesine yol açmıştır. Eğitim seviyesi yükselen kadınların ekonomik hayata daha fazla katılmasıyla, kadınlara yönelik uzun yıllar alışlagelmiş bazı tutum ve yargıların değişmesini kaçınılmaz kılmıştır. Kadının ekonomik özgürlüğünü kazanması, yapılan yasal düzenlemelerle medeni haklarına kavuşması, onun erkeğin karşısında eskisine oranla daha fazla kendisine güvenmesini sağlamıştır. Bu durumun bazı kültür kalıpları içinde yetişmiş çevrelerde kabul görmesi maalesef kolay olmamıştır. Çalışmak ya da boşanmak isteyen kadınların şiddet görmesi ya da öldürülmeleri, namus adına işlendiği söylenen cinayetler, kızların eğitim hakkından yoksun bırakılmaları günümüzde bile devam eden sorunlardır. Bu durum kadının toplumsal hayattaki varlığının hala daha erkeklerle eşit olarak görülmediğini göstermektedir. Bu bakış açısının değiştirilmesinde eğitime önemli görevler düşmektedir.

Birçok ders müfredatında, kadınlara yönelik konulara daha fazla ağırlık verilmelidir. Bu noktada, Türkçe derslerinde kadın yazarların biyografilerine yer verilmesi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde İslamiyet’in kadına verdiği öneme vurgu yapılması, Müzik, Görsel Sanatlar vb. derslerde kadın sanatçıların başarılarına değinilmesi öneri ve örnek olarak verilebilir.

Günümüzde, Türkiye’de ortaokul 5-6 ve 7. sınıflarda okutulan Sosyal Bilgiler müfredatı incelendiğinde bu konuya gerektiği kadar yer verilmediği görülmektedir. Sadece 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Programı’nda doğrudan kadın hakları ile ilgili bir kazanım yer almaktadır. Ele alınan 5. ve 7. Sınıf programlarında ise doğrudan kadın hakları konusunda değer, tutum ve davranış kazandırmaya yönelik bir kazanıma yer verilmemektedir. Bu açıdan bakıldığında, programın kadın hakları konusunda gerekli hedef-davranışları kazandırmada yeterli olmadığı söylenebilir. Toplumsal gelişmelerden hareketle programda -programın bireylere toplumsal problemlerini çözmede gerekli beceriler kazandırma amacı ve güncelliği bakımından- kadın hakları kapsamında gerekli bilgi ve davranışların bulunması üzerinde durulması gereken önemli bir husustur.

Sosyal Bilgiler dersi müfredatında bu konuya ayrı bir yer ve önem verilmesi, hak ihlalleri karşısında hak arama yollarının öğretilmesi, Türkiye’de kadınlara yönelik olumsuz tutum ve davranışların değiştirilmesinde kalıcı çözümler üretmek açısından son derece elzemdir. Bu nedenle, kadın hakları konusunda farkındalık kazandırmak ve kadınların kendilerini

koruma hususunda sahip oldukları kanuni dayanaklarını öğretmek için, bu konuya yönelik hedef-davranışların ve konuların müfredata kazandırılması büyük önem arz etmektedir. Unutulmamalıdır ki, birçok kadın, yeterli eğitim alamadığından dolayı, hakları konusunda bilgi sahibi olmaması nedeniyle her gün cinsiyet ayrımcılığına katlanmak zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla uzun vadeli çözüm üretmek açısından müfredatta bu konuların yer alması üzerinde durulması gereken önemli hususlardan biridir.

Uzun süredir Türkiye’de kadınlara yönelik yaşanan olumsuz gelişmeler bu sorunun acil ve kalıcı bir çözüme ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Bu noktada, özellikle vatandaşlık eğitimi kapsamında Sosyal Bilgiler dersinde bu konuya yer verilmesi son derece önemli bir yere sahiptir. Kadın-erkek eşitliği, mağduriyet karşısında hak arama yolları, devletin kadınlara sunduğu imkanlar, tarihte Türk toplumlarında kadına verilen öneme daha fazla vurgu yapılması gibi temalar bu noktada örnek olarak verilebilir.

KAYNAKÇA

- Akpınar, M., Kaymakçı, S., “Ülkemizde Sosyal Bilgiler Öğretiminin Genel Amaçlarına Karşılaştırmalı Bir Bakış”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 20, No. 2, Mayıs 2012, ss.605-626
- Akpınar, B., Aydemir, H., “İlköğretim 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programının Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi”, *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 2012, ss. 41-53
- Berber, M., M., Eser, B. Y., “Türkiye’de Kadın İstihdamı: Ülke ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz”, *İş, Güç ve Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, C. 10, S. 2, Nisan 2008, ss. 1-16
- Çatak, M., “Türkiye’de Sosyal Bilgiler Eğitim Programlarının İncelenmesi”, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı. 62, Yıl. 19, Bahar 2015, ss. 69-94
- Demir, A., “Yasal Düzenlemelerde Kadın Hakları”, *Hukuk Gündemi*, Mart 2011, ss. 32-36
- Dinç, E., Doğan, Y., “İlköğretim İkinci Kademe Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve Uygulanması Hakkında Öğretmen Görüşleri”, *Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2010. 1 (1), ss. 17-49
- Gökçimen, S., “Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi”, *Yasama Dergisi*, S. 10 Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 2008, ss. 5-59
- Gökkaya, V. B., “Türkiye’de Kadına Yönelik Ekonomik Şiddet”, *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 2, 2011, ss. 101-112
- Gökkaya, A. K., Yeşilbursa, C. C., “Sosyal Bilgiler Öğretiminde Tarihi Yerlerin Kullanımının Akademik Başarıya Etkisi”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Bahar 2009, 7(2), ss. 483-506
- Güney, S., Boz, E., “Süt Parası Karşılığında Eskişehir’e Gelin Göçü”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 40, Ekim 2015, ss. 476-485
- Kaymaz, İ. Ş., “Çağdaş Uygarlığın Mihenk Taşı: Türkiye’de Kadının Toplumsal Konumu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 46, Güz 2010, ss. 333-366
- Keçe, M., Merey, Z., “İlköğretim Sosyal Bilgiler Kazanımlarının Sosyal Bilimler Disiplinlerine ve Disiplinlerarası Anlayışa Uygunluğunun Belirlenmesi”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. VIII, S. 1, Aralık 2011, ss. 110-139

- Kuyaksil, A, "Türk Anayasalarında Kadın Hakları ve Gelişimi", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 11, 2009, ss. 328-352
- Kuzgun, Y, Sevim, S.A, "Kadınların Çalışmasına Karşı Tutum ve Dini Yönelim Arasındaki İlişki", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 37, S. 1, Yıl. 2004, ss. 4-27
- Önal, H., Kaya, N., "Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının (4 ve 5. Sınıf) Değerlendirilmesi", <http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c9s16/makale/c9s16m2.pdf>, ss. 21-37
- Özkurt, Z., "Türkiye'de Kadın Hakları Konusunda AB'ye Uyum Süreci", *EuroNewsport*, Mayıs 2014, ss.66-69
- T.C. MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Sosyal Bilgiler Dersi 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar Öğretim Programı*, Ankara, 2015
- Tekindal, S., Cin, M., Demircioğlu, İ. H., Doğanay, A., Kabapınar, Y., Tuğba Yanpar, T., Akınoğlu, O., *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi*, Pegema Yayıncılık, Ankara, 2003
- TÜİK, *Haber Bülteni*, S: 21519, 7 Mart 2016,
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm>, (22.04.2017)
- Yılmaz, K., "Sosyal Bilgiler Eğitimindeki Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Öğretim Elemanlarının Görüşleri", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Güz 2010, 8(4), ss.839-867
- Fatih Şendil, "9 Yılda 1672 Kadın Öldürüldü", *Yeni Asır*, 31/12/2016
- "Her 4 Saatte 1 Kadın Tecavüze Uğruyor", *Milliyet*, 18/02/2015

<http://www.cnnturk.com/turkiye>

<http://www.mfa.gov.tr>

<http://www.tbmm.gov.tr>

<https://www.ttkb.meb.gov.tr>

<https://www.unicef.org>

BELGİ
Pamukkale Üniversitesi
Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
YAZIM KURALLARI

Belgi, Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından yayımlanan yakın dönem Osmanlı Tarihi, Atatürk ve Cumhuriyet dönemini içeren özgün, bilimsel makalelere yer verir. Uluslararası hakemli bir dergi olan Belgi, kış ve yaz olmak üzere yılda iki defa yayımlanır.

Yayımlanacak yazılarda bilimsel araştırma ölçütlerine uyma, alana bir yenilik getirme ve başka yerde yayımlanma şartı istenir. Yayımlanmamış olmak şartıyla daha önce bilimsel toplantılarda sunulmuş olan bildirimler de kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Bilgi'ye gönderilen yazılar, yayın kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. İlgelere uygun bulunanlar, iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise üçüncü bir hakem belirlenir. Yazarlar, hakemlerin önerilerini dikkate alırlar; fakat katılmadıkları hususlara itiraz etme hakkına sahiptirler.

Yayımlanmasına karar verilen yazılar sayfa düzenlemesi yapıldıktan sonra pdf formatıyla yazarlara gönderilir. Yazar son okumayı yapar ve gerekli düzeltmeleri çıktı üzerinde göstererek dergiye geri gönderir.

Hakem raporları beş yıl süreyle saklanır.

Yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yazıların telifi, PAÜ. Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi'ne devredilmiş kabul edilir. Bu devir, internet ortamında yayımlanmayı da kapsar.

Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.

Yayın Dili

Belgi'nin dili Türkçedir. Ancak başka dillerde yazılmış makalelere de yer verilebilir.

Yazım Kuralları ve Sayfa Düzeni

Yazılar A4 boyutunda (29.7x21 cm) kâğıda, MS Word veya MS Word uyumlu programlarla yazılmalıdır. Yazı karakteri olarak Calibri kullanılmalıdır. Yazılar 10 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2,5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 20 sayfayı geçmemelidir.

Yazarın adı, soyadı büyük olmak üzere koyu, adresler ise normal harflerle yazılmalı; yazarın görev yaptığı kurum, haberleşme ve e-posta adresi belirtilmelidir.

En fazla 150 sözcükten oluşan, 8 puntuyla yazılmış Türkçe ve İngilizce özetler, özetlerin altında genelden özele doğru en az 4, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

Başlıklar kalın harflerle yazılmalıdır. Uzun yazılarda ara başlıkların kullanılması okuyucu açısından yararlıdır. Ana başlıkların, A.,B., C., ara başlıklar, 1., 2., 3., şeklinde numaralandırılması tavsiye edilir. Ana başlıkların tümü (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) BÜYÜK İNCE HARFLERLE veya daha büyük puntoyla Kalın Küçük Harflerle yazılmalıdır. Ara ve alt başlıkların ise sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır.

Metin içindeki vurgulanması gereken ifadeler, eğik harflerle gösterilir, kalın karakter kullanılmaz.

Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilir. Alıntılar 5 satırdan fazla olduğunda, paragraf girişinden bir cm içeriden başlatılmalı ve bir punto küçük yazılmalıdır.

Yazımda, TDK Yazım Kılavuzu esas alınır.

Kaynak Gösterimi

Dipnot ve kaynakların yazımı konusunda, yöntem bakımından kendi içinde tutarlı olması, dergi ve kitap adlarının eğik/ince, makale başlıklarının ise “tırnak” içinde, düz olarak yazılması ve sonda “Kaynaklar”ın verilmesi gerekir.

İnternet adreslerinde, parantez içinde erişim tarihi belirtilir.

Kaynaklar metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekilde yazılmalı; eserin yayınevi ve makalelerin sayfa aralıkları belirtilmelidir. Atıf yapılmayan çalışmalara Kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.

Cunbur, Müjgân (1987), “Atatürk ve Milli Birlik”, Erdem, C.3, S. 7, s. 1-11.

Ergin, Muharrem (1991), Dede Korkut Kitabı II, 2. bs. Ankara: TDK Yay.

Öztuna, Yılmaz (2000), Türk Müsîkîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi, Ankara: AKM Yay.

Dört ve daha fazla yazarlı yayınlar: Deny, Jean vd. (1959), Philologiae Turcicae Fundamenta I, Wiesbaden: Steiner Verlag.